СӘКИДЕ ИҺО

ДӦР'ЙАН

НӘШИРӘТА «ҺАЙАСТАН»
ЕРЕВАН, 1966

Սաիդե Իբո
Խաչուղի
(քրդերեն)
«Հայաստան» հրատարակչություն
Երևան, 1966

Саиде Ибо
Перекрёсток
(на курдском языке)
Издательство „Айастан"
Ереван, 1966

ДӦ ГЬЛИ

Сәһ'иде Ибо ль гӧнде Щьрар'ате нәһ'йа Эчмиазине (Р'СС Әрмәнистане) с. 1924 жь дйа хwә буйә.

Әw с. 1950 техникума дохтьрйе, ле с. 1957 института Ереванейә дохтьрйе бь qимәтед «зә'ф рьнд» хьласдькә.

Пәй хьласкьрьна институтер'а әw чаwа дохтьре сәрә нәһ'йа Спитакеда (р'еспублика Әрмәнистане) дьхәбьтә, щер'ьбандьна хәбатейә п'ьр' дәст тинә. Чаwа дохтьрәки хәмхӧр у баш зутьре дьбә кьзкьрйе гӧндийа у хәбатчийе нәкийе.

С. 1962 Сәкиде Ибо аспирантура Академийа ӧлмед Т'Р'СС дохтьрие хьласдькә у наве кандидате ӧлмед дохтьрйе дьстинә

П'еше хwәйи кимлир'а тәвайи Сәкиде Ибо хәбата литературиева жи мьжул дьбә, шьер, эпиграм, сәрһатийа дьньвисә у дь ве дәрәщеда гьһиштйә ачьхиед бәрбьч'ә'в.

Сəрhатийа ә'мре Сәкиде Ибойи литературие жь с. 1948 дәстпедьбә, wәхта әwи щара ә'wльн hьнә шьеред хwә к'т'ебед к'ӧрдайә дәрсада («Wәт'әне мьнра»), ковара «Советакан граканут'йун у арвест»-еда («К'очәре дӧh») нәшьрдькә. Ду we йәкер'а шьер, сәрhати, поэм у баладе wи газетед «Р'йа т'әзә», «Гракан т'ерт», бәрәвокед ә'франдьнед ньвиск'аред к'ӧрдада нәшьрдьбьн, ӧса жи бь р'адиое тенә хwәнд'ьне.

С. 1963 шьеред Сәкиде Ибо бь сәрньвиса «Qӧр'на мьн» бь к'ьт'ебәкә башqәва р'онаи дьвиньн. Шаир ә'франдьнед хwәда дәрhәqа ә'мре к'ӧрдед советие, wәт'әнкьзйа wан у дәстанинед щмаә'та мәда дьньвисә.

Шьерар'а т'әвайи Сәкиде Ибор'а ӧса жи ньвисара вәкьри р'ьнд льhәвте. Бәрәвока «Дӧр'йан» гәнди избатйа ве йәке дьдә к'ьвше. Хӧдане сәрhатийа дьщә'динә бь щур'е ньвисара бәдәwәтийе чәнд шькле ә'мьре п'арәкә щьмаә'та к'ӧрда, йа кӧ wәлате шеwреда дьжи, нишандә: әw бь мәсәла дьдә к'ьвше, чька чь щур'әйи гоhастьн к'әтнә нава ә'мре к'ӧрда, чька щьмаә'та мә хwәйе бәхтәки чаwа буйә у иро гьhиштийә чь р'оже. К'очәк, шех у п'ирe дӧh, ә'дәт у qәйдә-qанунед бәрейә зьрардар hеди-hеди мьна дьбьн у щьмаә'та wәлате аза бь сайа сәйасәтийа лениниейә млә'тийе иро т'әви мьләтед маинә бьра ә'мре хwәйи т'әзә чедькә.

Э. У. БӘК'ОЕВА

К'АРА ДИЗКА QЕТЪХ

Панздәһ-бист сал жь we р'ожа нав у нишан дәрбаз бубун, wәхта Әрмәнистанеда qәйде советие һатьбунә т'әстиqкьрьне. Гöнде мәда иди колхоз һатьбу сазкьрьне. К'очәра тәрка ә'мре хwәй п'әришан дабун, к'әтбунә колхозе, ә'дьлибун, бемьнәт дьхәбьтин. Әwана р'ож бь р'ож, сал бь сал кале хwә хwәш дькьрн, дьбунә хwәймал, хwәйе р'ьсq, хwәйе к'әда нәлал. Ле гöндие мә һьнәка мина пешие хwәйә жь эла орт'ьла п'ешәке хwә бир нәдькьрьн. Әw п'ешә нә кем, нә зедә, qат'ьхфротан бу. Wәхта бһар дһат, ләйлане дьлист, ль дангә дьбу бар'ина коза рәнгин, кәванйа бәроше хwә һьлдьдан, кьлк'öтк ль мйа дьхьстьн, шир дьдотьн, qат'ьх дьмәйандьн, мера жи р'ожтьра дьне әw qат'ьх дьбьрә шәһәр дьфьротьн, шунда вәдьгәр'йанә малед хwә, wәки сьвәтьра дьне диса qат'ьх бьвнә шәһәр. Бьред мьнә мәзьн, Усьв, Әсәд у Ә'мо жи wи йалида жь щинара

пашда нәдьман. Wана жи qатъх дьбьрьн дькьрнә п'әрә у данин дьданә дйа мьн.

Әз wан чаха иди эп'ещәйи мәзьн бум, дьчумә бәр бәрхе мә. Мьн зә'ф жь хwәндьне кьз дькьр. Һәррож, wәхта р'ое нәдир дьда, мьн бәрх бәрдьдан, һәр'ож, wәхта р'ое нәдир дьда, мьн бәрх бәрдьдан, һәвана нане мьнда хенщи шәлбке qатъх, тораqа сирмикьри у чәнд нане селе, ә'сә къ'т'ебәк, газет, qәләм жи һәбун.

Әwе сале бһаре бәр авит, шьли жи бь готьна wә дьбари, кәйwане дошани т'ер дьхар, гъреш тъжи шир дькьр, бәрбь мал дьләзанд, кӧ шир бьдә сәг'әлед хwә. Дйа мьн жи мина кәвание дьне бәрхар'а щир кәлал п'арәвәдькьр, әwе пәз сәрдош дькьр, һьнәк шир жи бәрхар'а дьһьшт.

Р'ожәке, wәхта мьн бәрх бьрбунә ч'ерә, дйа мьн у бьре мьнва шеwра хwә кьрьбун, wәки мьн жи һини qатъхфьротане бькьн. Мьн эваре бәрх анинә дә'на, иди һивйа к'искьрьне нәсәкьним, чумә мал у мьн сәр шива хwә р'агьрт. Тә'рие иди ә'рд һьлдьчьни, кӧч'кәки тәр'ьки ль бьн һешйа коне мәда дадан, кӧлав жь ғоше стер' анин данин, әм сәр р'уньштьн, диса хәбәрдана мә дәстпебу. Ле әwе эваре дйа мьн мина хwә һәрщар дәрһәqа сала р'әве у щәрда гӧр Һәсода гьли нәкьр. Әw вәгәр'иа сәр мьн, хәбәрдана хwә бь әви тәһәри дәстпекьр:

— Сьвьк, лао, сьве тӧ готи qатъхе мә бьви бьфроши.

— Qатъхе чь? Ле чьма лаwькә чь п'ешәнә? —

мьн пьрскьр у наве бьред хwә йәко-йәко һьладн.

Лаwьк иди, шькьр, жь әрде кәта әзмин, һини qатьхфьротане бунә, п'ак йане хьраб һәйwәләһ һинбунә. Әwан иди хwәр'а п'ешәк дәстанийә. Нһа жи дор дора тәйә, лао, ахьр нә тӧ жи wе зутьре бьви хwәймал, хwәйкал, ле к'е һасьлкьнга тә һьлдә—дайнә. Сьламәти ду тәр'а жи әзе Камо у Щәлал һинбькьм, гӧнәнә, бьра жь һәвале хwә нәминьн.

Әз тьр'сана бумә qӧром, рьщьфим.

— Щаньм,—мьн гот,—ле к'е һәр'ә бәр бәрха? Паше жи әз к'ӧ, qатьх к'ӧ?

— Тӧ сәва бәрха талаше мәк'шинә, шькьр лаwькә больн, qәт гӧһе тӧ бәрхәке жи хун навә. Сьве тәнг у бәре хwә бьшьдинә, тә у qатьхва маләхwәш; qатьх бьфрошә, мәр'а һьнә сабун, спичкә бьстинә, п'әре дьне жи текә бәрйа хwәйә бьни, бинә мал, әзе бавежмә бьне к'иске хwә, wәки сьламәти паизе wәр'а к'ьнща бьстиньм. Ле чаwа, лао, һәр'ә шәһәр, дьне бьвинә, хwәр'а һинбә, әван бәрха иди тӧ сәwс кьрийи, һәр'ә бьра гӧне тә стуйе мьнда нәминә. Мера же һатьн, лао, к'ар-qар?

Мәфәра мьн һатә бьр'ин. Мьн иди ньзанбу чь бькьра. Әз һе ӧса дӧшӧрмиш дьбум, wәхта дйа мьн гази Мәщите кӧр'апе мьн кьр у готеда:

— Мәщит, qӧрбана тәмә, wәхта шәв р'адьви qатьх дьви, мә жи ньшйаркә, кәвә qатьхкьнге мә жи һәйә, Сьвьке бинә бьфрошә.

— К'е бинә?

— Сьвьк.

— Щаньм, Сьвьк к'ö, qатьхфротан к'ö? Qəт аqьле мьн жь Wи набьр'ə, тö Wəрə тьштə жь Wи дəрнəк'əвə.

Ду ван гьлйар'а һьнəки qöдум бəр чоке мьнда һат, мьн лавайи дйа хWə кьр, Wəки мьн нəшинə, ле ч'арə ль We нəбу.

Иди шəв зизбу, к'öч'ке мə һеди-һеди тəмьри, кəму тьшт сəqьр'и, əм р'абун к'əтнə нава щие хWə.

Əwе шəве к'əрбана хəWа мьн нəһат, тə дьгот щие мьн һелина мур'мур'ка бу. СаWа qатьх дьл у кьнаве мьнда фəр'аш дабу. Бəхте мьнр'а бу ə'Wрави, баран бари. Qьрч'ə-qьрч'а баране бу öса һешие кон дьк'öтан, кö мəрьв кəWас-кьзмəк'ар бу ширьн-ширьн р'аза. Хəwа мьн нəдьһат, мьн щарана сəре хWə ль бьн лькефе дəрдьхьст дьнһер'и чька һəла сьвə р'он навə, ле хенщи тирəмə'ре зер'ин, кö жь һьнгавтьне пешда дьһатьн, тьштəки дьн т'öнəбу.

Əзи һе öса нава саWедабум, иди ньзаньм бь чь тəһəри һьнəки хьрмаш бубум, Wəхта ньшкева бу qир'ина лаWьке ова мəйə qатьхфьрош.

— Оро, мала Wə хьрав нəвə, р'о һатйə нивро əме һе р'азайинə.

— На, на лаWькно, мəтьр'сьн, һе зуйə, дике мала п'ир Дук'о һəма һежа бангда,—йəки дьне дьгот.

— Мала баис хьравбə, пар на перар сəкəта мьнə кöр'əки шкенанд, нһа əме чьма дəстбьр'и бьбуна,— е сьсйа бь əви тəһəри шкйат дькьр.

Бу qалмəqалм, ћеwьрзəкə нəдитийə öса, кö к'əлб хwəйе хwə нас нəдькьр. Ле кьр'ин жь кевьр дьћат, дəнг жь мьн нəдьћат.

К'öтаси qатъхфьроша йа хwə кьрьнə йəк, wəки р'абьн р'ек'əвьн. Шьли жи ћəла хwə налар'а дьбари.

— Сьвьк!—дйа мьн ньшькева кьрə гази.

— Һа,—бу нə'лина мьн.

— Qöрбана тəмə, р'абə, тö жь ћəвала майи, хирəта тə чаwа тə'мил дькə?

К'и кö ə'мре хwəда ћəр щарəке wəхте шьлйа бьн конда р'азавə, wе пер'а-пер'а фə'м бькə чька əз к'əтьбумə чь нали. Мьн хwəзла хwə ћəрдö бьред хwəйə бьч'ук дани, ед кö сəрфьнйаз к'əтьбунə хəwа ћьнгоре, ширьн-ширьн фьшə-фьша wанбу.

— Сьвьк! Дə р'абə лао!—дйа мьн диса гот.

— Мьн иди хwə зəвт нəкьр гьрйам, ћесьр жь ч'ə'ве мьн барин. Дйа мьн бəр мьн дьгəр'йа, кö əз р'абьм.

— Дае,—мьн гот,—ле qəт хwəде wə ћəйə, ве шьли, шьлоп'е, ван ə'wьр, ə'змана ћун мьн жь мал дəрдьхьн.

Бу т'иqə-т'иqа ћəрсе бьре мьнə мəзьн, к'əнйан.

— Кöр'ö, ћəвале тə wе дьчьнə аш у арвана, шəве бəрəдəр дьминьн, к'р'инфьротане дькьн, тə тьре ти ч'уки, чаwанə?—бьре мьни мəзьн гот.

Иди ч'ара мьн ћатə бьр'ине. Əз р'абум у лаwькар'а р'ек'əтьм. Дə хер хwəши сəр wəда бе, кəвьр, кöч'ък

сəр мьнда, кəвьрəки qьр'е Дере нəма We шəве льнге мьн ленəк'əт.

Һе qəрəбəрбанг бу əм гһиштнə шəһəр. Шəһəрлу т'əмамə һе р'азаибун. Лаwькед мə лəзə-лəз дизед хWə һьлдан, чунə к'уча у мина дике бəрбанге дəнг ль һəвр'а бьрьн: «лав мазун! очхри мазун!». Мьн жи диза хWə һьлда һьнəки пешда чум, мьн жи дьхWəст мина лаWька бьгота «лав мазун», ле шəрмана дəнг жь мьн дəрнəдьк'əт, тə дьгот р'ьт'ьлə qöрqöшум змане мьнва гьредабун.

Мьн хwəхwə qəрф хwə дькьрьн, Wəки мина лаWька нькарьм бькмə гази. Мьн qрар дькьр бьqир'ьм, əз щида дьсəкьним, дор у бəре хWə днһер'и, ле диса шəрме змане мьн qəп'əщə дькьр. Мьн дьл дьда хwə: «щаньм, һе шəмс т'əзə нəдир дайə, əз чьма лəз дьк'əвьм, һəма готи бькмə qир'ин, чьма шəһəрлу диза дəсте мьнда набиньн. Qат'ьх к'е лазьмбə wе бь хWə жь мьн бьпьр'сə, чька əз чь дьфрошьм».

Бəхте мьнр'а кəсəки жи жь мьн нəдьпьрси... Wə'дə жи дьбьһöри. Ч'ара мьн һатə бьр'ине, əз вəгəр'йамə щие эWра мə, лаwьк т'əмам бəрəв бубун, ав ль бьне диза wəрдабун, нан һуркьрьбунеда, дьданə бəр кəвч'йа.

— Кöр'о Сьвьк, тö чьма аWqаси дəрəнг һати, нə əмə һивиа т'əнə?—Мəщите кöр'апе мьн пьрси.

— Чаwа бькьм, Мəщо, qат'ьх нае фротане.

— ЧаWа? Тə һе нəфьротийə?

— На.

Бу п'ирqə-п'ирqа тəмама к'əнйан.

Иди дəрəнг бу. Мьн жи qатъх аwqаси гəр'андьбу, кö бубу дəw, иәдьhатә фротан жи. Лəма жи лаwька qрар кьр, qатъхе мьн тенә баре мəрк'əбе, кö əм пашда бьбьн. Wана öса жи кьр.

Р'о дəвдəви ава бу əм гhиштнə ове. Мьн дйа хwəр'а гьликьр, wəки кал у кəwале мьн у qатъх əвə. Əw бəре hьнəки hерс бу, паше бəр дьле мьнда hат:

— Тьштə накə лао, тö hе пə'ри зари, həвале тə hе жь бəр тəндуре дур нак'əвьн, сьламəти тö кö мəзьн буйи, те хwəр'а hинби. Бəшəра мьн кəвəки хwəш бу.

Ньшкева хале мьн Сиабəнд hатə мала мə, əwи öса пьр'ч'уйе хwə кьрьбу мина р'öжəкə паизе.

— Сьвьк к'ане?—əwи пьрси,—ща мьнр'а биньн əз туйи р'уйакьм. Ле мьн... ле мьн...—əwи вьра ч'ер'əкə qəлəw да мьн у хəбəрдана хwə дьрежкьр.—Лао, ле ахьрйа тəе чаwабə? Тö нə дькари бəр дьрунга кавьр'а бьсəкьни, нə р'öкмали, нə qатъх дькари бьфроши, нə жи кöлəкəке дькари qазьнщ бьки, ле ахрйа тəе чаwавə?

— Кöще,—əwи ньшкева дйа мьнр'а гот,—хенщи хwəндьне тьштəк ви нае, əви ə'сə бьшинə бьра həр'ə хwəр'а hинбə, бьра заньбə дəw бьре местə, йане на əве бьр'чйа бьмьрə, гöне wие тек'əвə стуйе мə, хəлq жи wе кəта-кəте туйи щьнйазе мə у кəвт баве мə бькə.

Дйа мьн ләзәке кәрбу паше гот:

— Бьрабә, Сиабәнд, пайиз хер, сьламәти сәр кәфте дŏ млатида һат, сәр мәда жи тәвайи, әзе Сьвьк бьшинмә хԝәндьне.

* * *

Гәлә ԝәдә жь ԝе роже дәрбаз буйә. Хале мьн Сиабәнд дһа рьнд занә, ԝәки хԝәндьн щурәки щәзае нинә.

Нһа щарана бәшәрәк сәр деме мьн те хане, әԝ рожа бьһŏри те бира мьн, әз кәзар щари хԝәзла хԝә тиньм, ԝәки qатьх нәһатә фротане...

1960

БЬЛУРВАН

— Бəжна Шəкьре кöр'е мьни мьразр'əш т'öщар бира мьн начə,—пирка Хане, кö əз меване wе бум, хəбəрдана хwə wа дəстпекьр у нəзьнгəкə к'ур р'аһьшт.

— Чь Шəкьр, пирке?

— Шəкьре кöр'е мьн, лао.

— Паше?

— Щаһьлтийа хwəда һатə кöштьне.

— Чьма?

Пирка Хане wе дəме диса нəзьнгəкə к'ур р'аһьшт, бьр'нотийа хwə къшанд, жь щи р'абу, бəрбь стер' чу, бəр' сəр авит, чу һöндöр'е кöлине, ə'йаре руи у тораqе ньхамтьн, диса вəгəр'ийа һат к'еләка мьн, бəр к'öчке гöр' руньшт у хəбəрдана хwə дəстпекьр.

— Əм гöнде Qəрəqойинеда дьман, əзə һе qиз бум, бумə бəрделийа бьре хwə, мина иро те бира мьн р'ожа дə'wəта мьн, зозана Сиңəкейə кəзи, ав у чəме wейə зəлал. Жь дə'wəта мə дö сал дəрбаз

бун, бь ә'мьре хWәде мәр'а кӧр'әк бу. Нә кем, нә' зедә әW сал бу, Wәхта щәрде щара ә'Wльн пәзе мала баве мьн т'әмам бьр. Дә тӧ зани, лао, бона де у бave зар'а нӧгӧри, зар'а ә'Wльн чьqас ширьнә, һәма бона Wе йәке жи мә наве кӧрьк дани Шәкьр. Wәхта кӧр'ьк щоланеда дьгьрийа шабуна льнгед мьн у мере мьни р'әкмәти ә'рд нәдьгьртьн.

Ду буйна Шәкьре мьнр'а чәнд зар'е дьне жи мәр'а бун, ле тә дьгот Wана к'әWшәне хWәде тәнг дькьрьн, чаWа дьбун, дһатнә дьнйа р'оньк, qӧрбана тә дьбун, дьмьрьн. Ле Шәкьре мә мәр'а п'әр' у баск бу. ӘW мәзьн дьбу, ӧсайи бәдәW бу, мәрьва нькарьбу бь һәрдӧ ч'ә'ва ле бьнһер'ийа.

Лао, щмаә'т р'аст дьбежә, Wәки «зипьк щие к'отайи дьхә», йане жи «гӧр һатә дйара, qьжьк кале Wәйжара, Wе бьбә Wе пәзе, йа кӧ йа хWәйе хWәйә тәнейә». Бәле, һәма ӧса жи бу. Шәкьре мьн ч'ә'вәше к'әт, хӧлә-хӧла һесьра бу жь ч'ә'ве Wийә р'әш дьбарин, тә дьгот ә'рд у ә'зман сәр мьн у мере мьни р'әкмәти—К'әләшда, Wәлгәр'ийан. Мә чь дькарьбу бькьра? Чь хWәли сәре хWәкьра?—ведәре Хане кәзәнгәкә к'ур р'аһьшт у гот:—зәмане бәре, чуйна тә һәвә, һатьна тә тӧнәвә, Wәхта әз ван гьлийа дькьм, тәвзәк щане мьнда дьчьн, Wәйнахе мьн дьләрьзьн.

Әре, әм һев у т'ева сәре хWә чунә щәм гәләка, мә к'аг'әз кьрьн, qӧрбан дан, дәрмане һәWе дани сәр ч'ә'ве нәхWәш, ле Шәкьр п'ак нәбу, әW һәрдӧ ч'ә'ва мә'рум бу. Дә, Хане бәләнгазе, кәвьр, кӧчьк

сәр тәда бьбарьн, хер хԜәши сәр хәлԛеда, бу къзина дьле мьн, дьбу к'ере хуне бәржер дḣатә харе, ле мьн чь кьр, чь нәкьр бәрга тьштәки нәгьрт. Шәкьре мьн ӧса жи ньсрәте дьнийа р'оньк ма.

Шәкьре р'әкмәти мәзьн бу. ӘԜи гәләки сазбәндие кьз дькьр, бь готьна тә жи к'ълам дьготьн. Һе кәйшт салийа хԜәда готә баве хԜә, Ԝәки әԜ жер'а бьлурәке бинә. Нае бира мьн, мә чәнд һоԛә пәнер пеш бьлурева дан.

Ԝәхта К'әләше мере мьн бьлур ани, Шәкьр ӧса ша дьбу, тә дьгот мале дьне тәмам дабунә Ԝи. Бәшәра Ԝи хԜәш бу, бьлур дәсте хԜәда бьр у ани, р'абу бь тәһәрәки сурәте баве хԜә дит, р'амуса, р'амуса у р'амуса. Мьн иди хԜә зәвт нәкьр, һесьр жь ч'ә'ве мьн барин. Шәкьре мьн ӧса ша дьбу, тә дьгот р'онайа ч'ә'ве Ԝи вәгәр'андьбун.

Кӧр'и гәләки мьскид бу, нава Ԝә'дәки кьнда әԜ һини лехьстьна бьлуре бу. Иди әԜ бу, сьве кәта эваре бьлур жь дәсте хԜә данәдани, дьньват у щарщарна жи пер'а дьстьра:

Бьлурвано, бьлурвано,
Бьлурвано, тә бьлур даре чаме,
Дә тӧ лехә, бьлилинә,
Ԛәйдәки Маме Озманр'а
Бинә сәр мьԛаме...

Мәрьв һәвва нәдьма, дәст жь һәв бәрдьда.

Ода Ә'мәре р'испие гӧнде мәда гӧнди тәмам эварбәрәв дьбун, Шәкьр тәглйф дькьрьн дьбьрнә Ԝьр,

wəки wанр'а бьлурехə. Гӧнди т'əмам бь мə'рифəта Шəкьр ə'щевмайи бун, əwи ӧса дьньват тə дьгот бьлуре дəсте wида хəбəр дьда.

Əмə бəхтəwар бун. Р'астə Шəкьри жь ч'ə'ва мə'рум бу, ле əw гӧла бəр бина мəбу, гӧман у qӧдуме мə. Т'ə'лəбəхте мəр'а wəхта Шəкьри нижд'əh сали бу, диса мина həрщар чəта ə'щəм hатə сəр гӧнде мə.

Сьвə бу. Р'ое т'əзə нəдир дабу, пəз-дəwаре гӧндийа т'əзə жь нав мала дəрк'əтьбу, wəхта ньшкева бу т'əqə-т'əqа гӧлла, шьнгə-шьнга сьме həспа. Щəрдбашийа дак'ӧта нава гӧнд. Шəкьр wан чаха бəр шемике р'уньштьбу qəйдəки зəлул ледьхьст, дьл дьк'əwьгьрандьн. We р'оже гəлə мəрьв hатнə кӧштьне, талан чу, ле qӧрбана т'əмə, мьн həw ньhер'и сйарəки дак'ӧта сəр мала мə. Wəхта Шəкьр хwəст р'авə, дəсте хwə диwер бьгəр'инə, həр'ə мал, əwи сйари шуре хwə нава həwеда дəwшəнд, бу qир'ина мьн, мьн хwə авитə п'есира wи, ле иди дəрəнг бу, бьлур жь дəсте Шəкьр шьмьти ə'рде, бу нə'лина wи, wəлгəр'йа у хуна wийə гəвəз ə'рде бу гол.

Ведəре пирьк к'ур-к'ур гьрйа, бу искə-искə we, hесре хwə т'əмьз кьрьн, диса хəбəрдана хwə пешда бьр.

Дə лао, дьле дейə, мьн сьнгəк hьлда да п'есира сйар у həспе, ле иди ньзаньм əз чаwа к'əтьбум. Мьн həw ч'ə'ве хwə вəкьр гӧнди бəрəви дəре мала мə бубун, сəр щьнйазе Шəкьр дьгьрйан.

Мере мьн жи шьван бу. We роже щәрдбашиа әw жи кöшт. Дә Хане, бәләнгазе, бу туфә-туфа мьн, ле тьшт бәр мьн нәчу, мьн кöр у бав һәма бь шоке вәрекьрьн.

— Бьлура Шәкьре мьн кәта рожа ироин хöрща мьнданә,—сәр ван гьлийа әw жь щи рабу, хöрщ жь гоше стер һьлда ани, бьлур дәрхьст нишани мьн кьр, сәре хwә бьр-ани, кьрә ньчә-ньч.

— Awa, лао,— әwe хәбәрдана хwә кöта кьр,— тöщар бира мьн начә Шәкьре мьни мьразрәши, мьраз'чәвада майи...

Wәхта пирьке qьса хwә кöта кьр, нәму тьшт кәрбу, тәне чәме келәка мә гьмә-гьма wи бу сәqьрандьна шәва тәри дьтәрьбанд.

Әләгәз ль бьн апьнщие рәшда дьһеньжи.

Әмә һьла руньштьбун бәр кöчке дһа тәмьри, ле жере, дәшта Араратеда, ләмпе электрикиейә щергәмьрщан дьчърусин.

1955

QÖРБАНА Т'ЕЩО

Т'ещое шьван к'е нас нəдькьр? Əwи т'əмамйа ə'мре хwə бьн кӧлава шьваниеда ль ахьл йане гӧhерда бьн бəрфе, баране, бе у багəреда дəрбаз кьрьбу. We сале р'аст пенщи салйа wи т'əмам бубу. Пенщи бhаред р'əнгин р'əwша хwə дабунə шьвин, лəма жи əwи аwqаси саг'лəм бу, сəрхwə. Щинара шаши нəдькьр, wəхта дьготьн: «Т'ещо кəвьра дьhерə, жь кəвьра жи qəwинтьрə».

Бəле, Т'ещойи ӧса бу. Ле т'ə'лəбəхтр'а ч'ə'вэше мина qьжькəкə р'əш ль бəр дəре мала wи дани. Жə'на ч'ə'вэше авитə щəгəра wи, бу нə'лə-нə'ла wи, бь wəйнəч'ар сəбьркьр у hе р'ож бəжнəке дури р'оавае бу, кəрие пез ани, ль нава гӧнд qəльбанд. Гӧнди т'əмам ə'щевмайи ман, чьмкӧ нава аwqас салада Т'ещо тӧщар пəз бекəйам нəдани. Нəхwəш бь тəhəрəки хwə ль малер'а гиhанд, даре дəсте хwə кəwəки авитə гошəки мале, бь həрдӧ дəста ч'ə'ве хwə гьртьн у мина р'əшəки шəве пəли ə'рдебу, г'алда. Жьна wийə навсəр, кӧ əв ə'щева qəwи дит, лəзандə бал мере хwə, бь дьлəки шəwат пьр'си:

— Чь бу, лоло, чь ль тә qәwьми? Тӧ весве жь мал саг' у сьламәт чуйи, ч'әве к'ижан нәшуштийи тә к'әтьн, к'е жәндә тә, айе зар'ед тәйә һур wанр'а нәминә!

Һәма ду ве хәбәрданер'а һәр шәш зар'ед Т'ещойә qизин дора баве хwә чит гьртьн, мәлул-мәлул ль wи ньһер'ин.

— Qизе, әз бәхте бьре тәдамә, ч'арәке бькә, ч'әве мьн дешьн,—Т'ещо анщах гот у диса кьрә лувә-лув.

— Мала тә хьрав бә, wәки хьрав бу чу у qәт бина къзур жи же нае, хwә гӧллә тә нәк'әтйә, ч'әве к'е наэшьн,—жьна wи гот, бу шьнгина wе, бәрбь дери ләзанд.

Чәнд дәqа шунда мәрьве гӧндә шә'рәза т'әмам мала Т'ещода бәрәв бун, зор дьданә зьмин.

Бәри гьшка Ә'мәре щәбарчи к'ельми:

— Мала wә авабә, wә дьне нәдитйә, чь тьштәки мәзьн буйә, ч'әвәшә иди, ч'әве мерьк һәнә готи бешьн, дури wивә, wәки жь ч'әва мә'рум буйә хwә ч'әвәше нәдьк'әт?

Һьнәка бәгәмйа хwә данә Ә'мәр, һьнәка жи кьрә ньч'ә-ньч', ле нә'лә-нә'ла Т'ещо бу.

— Дәрмане һәwе лазьмә, бей дәрмане һәwе тьшт же дәрнак'әвә,—Зозана щинара wанә пирьк дьгот, пер'а жи ширьн-ширьн бр'нот'йа хwә дьк'ьшанд.

— Дәрмане һәwейи чь? Зозан, хwә тӧ нә за-

р'и, нә тә дьне дитийә, кәвә т'оза шекьр бавежнә ч'ә'-ва, к'ӧтабу чу,—йәки дьне дьгот.

Wана һәр кәсй хWәр'а зор дьданә змане сори беһәсту, ле нәхWәш к'еләк-к'еләк Wәлдьгәр'йа, дьнә'лйа у т'әWәqә дькьр, бәлки ч'арәке бькьн.

— Пьзмам,—щәбарчи дьгот,—Wәки льнге тә бьшкәстә, әW сәр ч'ә'ве мьн, сәр сәре кәфт баве мьн, мьне текьра һәвдӧ к'ӧтабу чу, ле Wәки ч'ә'вьн... Дә, ч'ә'вар'а жи хWәде р'әкмә, әм хWә жь бәр р'әкма хWәде нар'әвьн?

Мала Т'ещода аWqас щьг'арә къшандьбун, кӧ бьбу хӧмам, ду мәрьв дәхәньqандьн. Һәма Wан чаха бу р'әqина дери, мерәки qьмәри, навмьлфрәйи сьмелр'әш һатә һӧндӧр'. ӘW Шамьле шех бу. ӘWи мәрьв т'әмам сәр Т'ещо данә алики, незики Wи бу, дина хWә да нәхWәш, ә'нйа Wи мъзда, биләка Wи гьрт, вәгәр'йа сәр щмаә'те у гот:

— Зу бькьн, qӧрбанәке шәржекьн, бей qӧрбан мерьке жь дәст хWә һәр'ә, We кьсрәте дьнйа р'оньк бьминә. Wан чаха хәлqе чь мәр'а бежә, We туйи щьнйазе мәкьн.

Чәнд к'ӧлфәта ньч'андьнә һәв у һатьнә сәр We фькре, Wәки qӧрбане нәдьн, чьмкӧ, бь т'әг'мина Wан, Т'ещойи дәсттәнгә у хWәде дькарә Wи бе qӧрбан жи йоләбьвә.

Шәкьр һур кьрьн авитнә ч'ә'ве нәхWәш, дәрмане һәWе, бәлгкәWес, данинә сәр ч'ә'ве Wи, ле һесьра хӧлә-хӧл бу ль сәр кьнаре сурте Т'ещор'а дьба-

рианә жере. К'апе шех Шамьле чьвт сәкьнибу, әWи дьгот у дьбьланд, Wәки гöр'а Wи накьн, Wәки әWи ә'мре хWәда бь qöрбана кәзара мәрьв хьлазкьрьнә, wәки бона ви щамери жи диса qöрбан лазьмә. Һәму щара жи әWи хәбәрдана хWә wа к'öта дькьр:

— Оро, гәдә-гуде дöh на пер дьхWазьн Шамьлр'а тек'әвнә кöщәте. Чь т'оза шекьр, чь дәрмане һәWе? Wәки кәзар ч'ә'ве Тещо жи һәвьн бь wан дудәрмана qәт йәк жи п'ак навә. Чьма хWә әмә нә бәр бәре р'әшьн, кал у баве мә qöрбан данә, биньн әм жи qöрбане шәржекьн.

Вьра qалмә-qалм пешда һат, дьготьн тŏ Wәрә qöрбан жи к'омәке нәдә. Ләма жи qраркьрьн сьвәтьре к'öлфәта Т'ещо шанднә гöнде щинар, wәки сәр к'очәк бьнһер'ә чька дәрмане нәхWәш чьйә.

Паиза дәрәнги бу, һәWа öса зьвьр бу, кö мәрьв нава чәнд дәqада жь сәрме дьтәвьзи. Һәта жьна Т'ещо чу у һат р'ева щәмьди, әW жи к'әтә ньвине.

Бьзьнәк анин qöрбан шәрже кьрьн, п'осте Wе авитнә бәдәна нәхWәш, гошт жи к'әландьн у мәсрәф данин. Гоште бьзьне п'ак нәк'әлйабу, ләма жи п'ьранйа мәрьва, кö әW гошт харьбун, навәше к'әтьн.

Шамьле шех жи навәше к'әтьбу. Бь т'әг'мина wи qöрбан дәрәнги хьстьбун, ләма щмаә'т т'әмам нәхWәш к'әтьбу.

Wәрьн бьнһер'ьн ә'щева qәwи, Т'ещое мә'рум һьм навәше к'әт, һьм жи Wәхте п'осте бьзьне авит-

бунә бәдәна ԝи, әԝи сәрмакьрьбу у пьшке ԝи жи сәрбара сәр һәԝа һьлдан.

Һале Т'ещо р'ож бь р'ож хьрав дьбу. Жьн у зар'е ԝи гәлә дӧә' кьрьн, ле тьштәк бәр ԝан нәчу.

Р'ожәке жи дәнг ль нава гӧнд бәла бу, ԝәки дури ван щйавә, Т'ещо мьрйә.

Шех Шамьле сьмеле хԝә бадьдан у дьгот:

— Мала ԝә авабә, ԛӧрбан дәрәнг шәрже кьрьн, ләма жи әԝ мерке мина тәлашәки ԛӧрбана ԝә бу, щанйа ԝи бу хӧре әрде сар.

Жьн у зар'ед Т'ещо ньфьр'и ль хԝәде дькьрьн, ԝәки әԝи ԝанр'а бебәхти кьр у р'ӧке Т'ещо стәнд.

Ле малино, готи ԝана ньфьр'и ль к'е бькьрана?

1956

XWƏЗГИНИ

(Кәрик жь р'омана «Дәрбьһар»)

Зәйт'уне хенщи К'әрәм т'ӧ хӧрт нәдькәбандьн, шәв у р'ож әw дәрһәqа wида дӧшӧрмиш дьбу, qизьке кәзьнге к'урә, дьлованә, дьлшәwат р'адьһьштьн. Кәта сьве хәw жь ч'ә'ве wе к'уви дьбу, к'еләк-к'еләк wәлдьгәр'йа. Р'астә әw нава щи у ньвине хасда радьза, ле тә дьгот сәр кәләма п'алдайә, бә'лгие wе жи кәвьрә.

Бәле, Зәйт'уне бона К'әрәм гәлә шәв бехәw дадьбьрандьн. Qәт фькра wер'а дәрбаз нәдьбу wәки дә'-wәта wе у К'әрәмва дькарә нәе сери. Әwе баш заньбу, wәки һе нәqәwьмийә, кӧ хӧлам qиза аг'е хwә бьстинә, ле кӧба хорт дьле wеда ӧса фәр'аш дабу, кӧ кәму чәтьнайи алт' дькьрьн.

Һәр щарана Зина qиза п'ир Мирзо дьһатә бал, wе гьли бәрр'а давитьн, бәлки К'әрәм бәр ч'ә'ве wе бьдә р'әшкьрьне, ле тьштәк бәр wе нәдьчу. Зине соз дабу Бәлгизар ханьме ә'сәйи пькинәке бәхт у мьразе К'әрәм у Зәйт'унехә, мьразе wана ч'ә'вада бьһелә. Wәхта Зине һәрщар жь щәм Зәйт'уне п'ор у

п'ошман, бь дьләки коваи дәрдьк'әт дьчу, к'әла we р'адьбу, әwe к'әрбана xwә дьхwар.

Иди бефәйдә бу. Р'ож дьбөhөрин, Зине жи he тьштә нәкьрбу. Дәрhәqа ве йәкеда әw чәнд щарәка чу щәм баве xwә шеwьр кьр. П'ир Мирзо т'әми дьданә we, чаwа бькә бәлки әwи шөхөли бинә сери.

Wәхте ч'әве Бәлгизар ханьме ль Зине дьк'әтьн әw дьбу п'әп'укәке, xwә дьqьнщьландә сәр hәв, бәр дьле ханьмеда дьhат, wәки we п'ехәме ль мьразе Зәйт'унехә.

Р'ожәкә hавинейә гәрм, wәхта пәз у дәwаре ове т'әзә дьчу ч'ерә, Зине р'абу мина xwә hәрщар п'опәр'ич'ке xwә да алики, пьзйа hәвалкьрасе xwә hьлк'ьшанд, бәре xwә да мала Һәмид бәге, wәки hәрә чәнд ширәта бьдә Зәйт'уне.

П'ир Мирзо дәрhәqа Сәрдаре көр'е К'әләше р'испи wер'а готьбу у әwe ньзанбу шабуна чь бькьра. Әwe да ч'ьр'тька, xwә мала бәгр'а гиhанд.

Бәлгизар ханьм мина xwә щара бәрбьр'и we чу, дәсте wейә qьр'ещ гьртьн у р'амуса, ль ч'ә'ве we ньhер'и у бь бәшәрәкә xwәш гот:

— Зине, к'аре тә сәр ч'ә'ва, сәр сәра, к'әрәмкә әм hәр'нә мал лә'зәке хәбәрдьн, чька qәт чь hәйә, чь т'өнә.

Зине ч'ә'ве xwә бь дәк'бази ханьмер'а qөнщьр'андьн, ступа конә пешмалейә орт'е гьрт у сәкьни. Ханьме әw щарәкә дьне жи т'әглифкьр, кө р'уне. Ле

əwe зор да зьмане сор, бь заре хwəш мəр жь qӧла дəрдьхьстьн. Əwe паје хwə дьдан, пера жи һа щарана дьwəкьланд: «ханьм, əз тəреqа тəмə, wəки əз дəст бавежмə чйа, чйа жи we wəлгəрьн». Бəлгизаре нета ван хəбəра фəм дькьр йане Зйне дьхwазə бежə, wəки əwe бəхт у мьразе Кəрəм у Зəйтунева гозмишкə, лəма жи бəшəра we хwəш дьбу, сəр у чəве Зинейə qьрещ тимар дькьрьн, паје we дьда у дьгот:

— Һьлбəт, əз хӧлам, һьлбəт, хwəдева əйанə, тӧ хатунəкə шушти муштийə мина бəрфа йəкшəвийи. Дьле Зйне фьрə дьбу. Ле wəхта сəр хwəда дьнһери, дьнге хwəйə qьрещə тəрьки дьдитьн, бəшəр ль сəр деме we дьтəмьри, əшqа дьле weда бəтрəнг дьбу, дьбу шькəке у əwe дьле хwəда жь хwə дьпьрси гəло əw əwqаси башə, йане ханьм гӧндора дьдə бьн мьле we, пьшке we ба дьдəфинə. Дйа Бəлгизар ханьме нəмрə, əwe һəр тьшт фəмдькьр, лаqьрдик дькьр, бəлки бəнгзе Зине һьнəки хwəшбə.

Зйне əwe роже чу һӧндӧре гоза Зəйтуне, һəма дəстхwəда жи дəстпекьр.

— Qизе, Зəйтун,—əwe гот,—дьнйа чу мер, тӧ майи, бəсə, хəлqе нəвежə qиза бəгə нə кьлə, нə жи корə, гəло чьма кəта нһа начə мер. Шькьр тӧ qиза бавəки ӧсани wəки дьне бь тьлйа нишани һəв дьдə.—Зəйтуне мəде хwə кьр. Бəре хwə жь Зйне гӧһери, мьле хwə һьлкьшандьн, бь we йəке тə дьгот дьбежə «чь заньм, чьма начмə мер?» Зйне аврукə

тә'л да Зәйтуне, дәсте хWәйи qьр'ещ да чәна We сәре We һьлбьр'и у гот:

— Ща һьла мьн бьнһер'ә, qизе тӧ чь мәрьвәкә qӧр'әйә qӧт'ами, чьма пьшта хWә дьди мьн, нә хWәденәгьрави әз т'әреqа тәмә?

— ЧаWа бькьм,—Зәйт'уне бь сәре бевьле гот.

— ЧаWа?—Бәлгизар ханьм qижйа,—хWә qӧрбана Зинекә, һәр'ә дәст у р'уйа, хWә текә хWәлйа бьне п'е We, лао, бьра дӧә'ке бәхт у мьразе тә бькә.

Зәйт'унә щида сәqьр'и бу. К'әла дйа We дһа р'абу, әWе дәсте хWәйи р'асте да бьска хWә, әW qәвшкьр у бь һерс гот:

— Зәйт'ун, әзе әве бьске кӧрк'ьм һәрке тӧ бенамусие нәйни сәр п'еша мә. ХWәде тӧ херки, ә'щева Wа жи әм т'әзә дьбиньн. Qиз гӧр'а дйа хWә нәкә?

Әван хәбәрана һьнәки нӧкӧми сәр Зәйт'уне кьрьн, әW бәр дьле дйа хWәда һат.

— Дә, әз чаWа бькьм, ьне? Әз хӧлама Зинемә, мьн чь готйә? Бәшәре Зине у Бәлгизаре һәвр'а хWәшбун, Wана ль ч'ә'ве һәвдӧ ньһер'и. Зине диса ч'ә'ве хWә ханьмер'а qӧнщьр'анд у гот:

— Зәйт'ун, мьн йәки ӧса т'әр'а дитйә, мәрьв нә бьхWә, нә бьдә, ль Wи бәжн—бале, навк'елка зьрав, р'у у сьмела бьнһер'ә, хорте ӧса qәт нава әла кәсьнйада т'ӧнәнә.

Зәйт'уне дәйн нәкьр. Әве йәке дһа qнйат да Зине у әWе дһа зор да зьмане сори бенәсту. ӘWе гот, кӧ хӧрте дьбежә Сәрдарә у йази, мьqәдәрәкә

ősanə, kö xəlq тəмаме кəвсудйа xwə ль wан бинə.

Зəйтун жь щи вəщьньqи, əwe тьре тирəк ль навмьла werа кьрьн, əwe бəре ль Зине ньhери, паше вəгəрйа сəр дйа xwə, wəки нета we дəрhəqа we йəкеда заньбə. Əw дhа əщевмайи ма wəxта дит, кö дйа we шадьбə у сəре xwə hеди-hеди дькəжинə. Чахе Бəлгизаре ньhери wəки Зəйтун дəнге xwə накə əwe гот:

— Əре, лао, хорте мина Сəрдар тöнəнə. Ед мина К'əрəме этимок qəт лайиq ниньн wəки аве жи дəсте wи кьн. Дəwлəти кöре дəwлəтйа. Ə'сле wи жи тö xwə зани, иди чь бежьм?

Кьрин шь кевьр hат, жь Зəйтуне нəhат. Кəзьнгəк hатə we. Дəмəке сəqьри. Hесьр тьжи чəве we бун у мина мьрщане сьпи ль сəр кьнаре сурəте weда hатнə харе. Бу к'ьзина дьле we мина к'ьвавəкə сəр села сор.

Зəйтуне у Зинева ль чəве həв ньhерин. Зəйтуне идə xwə зəвт нəкьр, əwe əдəте кəвн пепəскьр у хəбəрда:

— Зине, тö у Мирзое баве xwəва чь жь рöке жьн дьхазьн, hун чь бунə дьрйа орта Мəме у Зине?

— А дə дае,—Зине вəгəрйа сəр Бəлгизаре у гот,—лəма дьвежьн qəнщйа бькə, мала xwəда нəмьрə. Дə həрə Зəйтун, həрə əwи этимоки бьстинə, бəр Тəришана бьрчи бьмəльсə.

Зəйтун диса гьрйа.

— Зəйтун, бəлки тö сəре xwə бьxwи, тö чьма

дьгрийи, бәлки тӧ qӧрбана Мирзо у Зинеби, әw xwә тьлйе xwә ч'әве тәр'а накьн?

Зәйт'уне дит, кӧ хәбәрдан бәрга тьштәки нагрә, һешйа кон һьлбьр'и, дәрк'әтә дәрва у т'әзә зор да гьри.

Бәлгизәре у Зине һәвр'а сәре xwә бьрьн, анин, кьрьнә ньч'ә-ньч'.

— Щаньм,—Зине гот,—әв жь к'е wә чуйә? Кәвьри бьqӧльвә, әве йане сәре һьнәка бьxwә, йане жи ләк'әкә ӧса бинә сәр наве Ћәмид бәге, wәки хәлq нәта кӧр'е кӧр'а бежә. Ләма дьбежьн: «кӧрме дарейи нә жь даребә, wәлгәр'андьна we т'ӧнә». Дә гӧне we стуйе webә, нахазә бьра һәр'ә К'әрәм бьстинә.

— Т'әреq, тӧ чь дьбежи, әзе Зәйт'уне чити-чити бькьм, текмә тә'штйа гӧрәки сәре чйа, тәк наһельм әw бенамуси бе сәре мьн у мале, әм бьвнә бәниште дәве хәлqе.

Зине бәгәмйа xwә да хәбәре Бәлгизар ханьме у ч'әнд гьли зедәкрьн:

— Әреwәләw ӧсанә, дә, һун заньн. Дьбежьн сәре навчитйа тьме дьшке.

Ду ван хәбәрар'а әwе п'опәр'ич'ке xwә жь сәр ч'әве xwә да йалики, дәст авитә пьзйа xwә һьлк'ьшанд, хатре xwә xwәст, бь дьләки кӧл бәрбь ове мәшйа.

Зәйт'ун ль һешйа кон сәкьнибу. Ће искә-иска we бу. Дьле we мина ч'әмәки дәрбьһаре р'абубу.

Зине хəбəрдана хWə у Зəйт'унейə We р'оже гиһандə п'ир Мирзо. Бу нə'лə-нə'ла Wи, чу бал Һəмид бəге. ДəWса гьлики Зəйт'уне дəһ г'ьли готьн.

Р'ожтьра дьне бəг qамчи һьлда у р'асəри Зəйт'уне һат, əwqаси лехьст, кö əW беһьш к'əт.

Ду We йəкер'а Зине чəнд щаре дьне жи чу бал Зəйт'уне, т'əми данə We. Qизьке тьрса баве хWə кəр' дькьр, тьштəк нəдьгот.

Һəсəн бəг фькьри: «Wəки qизьк qаил нəвə We жь бькə, к'е жь We бьпьр'сə?» у щаб шанд: «бьра К'əлəш бе хWəзгини.»

Чəнд р'ожа шунда К'əлəше р'испи п'ир Мирзо шандə мала Һəмид бəге, р'ожтьра дьне гьрə-гьре əла ортг'ьла һатнə хWəзгини.

Ль бьн коне р'əши ə'рəбида какə-кака дəнгбежа бу дьньватьн. Дəре мале р'ьнгина дəфе бу, говəнд гьран бубу. Ле ч'йае Синəке у Зəйт'ун we р'оже мə'дəкьрибун.

ЗЬРАРА Ә'ДӘТ

1

Wәхте Алмаста Һәсән hәрдö кöре хWәва льнг данинә сәр хWәлйа Әрмәнистане Wьра иди qәйде тә-зә hатьбунә тәстиqкьрьне. Бона We у зара дәрғед ә'мре бәхтәWар вәбун, Wан мал, һәбун дәстани, hә-ми кöкöмәте жи hәqйат Wанара к'ьвшкьр.

Сал дьбһöрин. Һәрдö бьра мәзьн дьбун. Зуть-рәке әW чунә мәк'тәбе. Wәхте Ахмәд мәк'тәба гöнд к'öтакьр, чаWа дьбежьн дәсте Wи иди дар дьгьртьн. ӘWи дьһа фә'мдькьр, Wәки дйа Wан рьнина Wан-да гәләки чöрәмиш буйә, лазьмә к'омәке бьднә We. ӘWи хатре хWә жь мәк'тәбе хWәст у тәви хәбатә колхозе бу. Ахмәд бәре бу бәрхван, ле паше, Wәх-та нава чәнд салада щербандьн дәст ани, бу шьване колхоза гöнде хWә.

ӘW рож тöщар бира Ахмәд начә. Һавин бу. Тиренщед рое бәлагежгари чйае Әләгәзе бубун. Кә-ре пәзе Ахмәд чәнгвәдабу, кьто-кьто бу дьчерйа. Ль Wи бәри нәWале, ль сәр һешнайе, коне ова кол-хозе мина рәфәкә думәqәска данибун. Ахмәд һьл-

къшйабу сәр зьнарәки мәзьн, бьлуре дьхьст. Әw рож бона wи жь кәму роже дьне щөда дьбу, әшqәкә нәдити ль к'урайа дьле wида сеwьри бу. Пәз гöhдаре бьлуре, гöhдаре wан qәйде дьлован бу, жь шьвен дур нәдьк'әт, сәр hәвда вәдьгәрйа у дьчерйа.

hәма wан чаха Сәйрана qиза Ә'гит мина карәкә хәзала ньшкева жь нәwале дәрк'әт. Әw дьчу канйа шьрък, wәки аве бинә. Кәwаск'ара Акмәд у бьлуре, әwе мәша хwә нәрмкьр, дәстпекьр кöлилк баqкьрьн.

Щара ә'wльн нинбу, wәки Акмәд Сәйран дьдит, ле ве щаре, әwи хwә жи ньзанбу чьма, qизьк әwqаси ль wи хwәш hат, әwqаси бәдәw hатә ханекьрьне. Дьле wи зу-зу к'öта, бәшәра wи хwәш бу, әшqа дьле wи дьhа фәрашда, әwи дьhа зор да бьлуре.

Сәйран иди гьhиштьбу канйе. Акмәд бь фәсал жь сәр зьнер пәйа бу, бьлура хwә бәр qайиша хwәра кьр, сьмеле хwәйә тәзәhатийә чурә мина дö сьмле геньм бадан, бәрбь канйе львйа. Әwи дьле хwәда хәбәр дьжбартьн. Гәло чь щурәйи, чаwа незики Сәйранебә? Чь бежеда? Әwи нава мьталада бу, wәхта hәw ньhери иди незики канйе буйә. Зьмане wи гьран бу, шьвдара дест hеди шьмьти әрде. Сәйране wәхта әв йәк дит шашо-гашо бу, хwә öндакьр, ле хwә да hәв, щере хwә дагьрт. Әwе сәре хwә бәржекьр. Ньшкева Акмәд кьрә кьмә-кьм:

— Сәйран... Авәке.

Акмәде мотаще Сәйране чәнд шәлбьк ав сәр

һəв вəхарьн; əw лə'зəке кə'рбу, ль дора хwə ньһер'и у дӣса дəстпекьр.

— Сəйран, бь чь qəйдайи тə'ра бьлурехьм, тӧ к'ӣжан мьqами кьз дьки?

Сəйран һьнəки бəшьри, соро-моро бу, сəре хwə кьрə бəр хwə. Акмəд бь ч'ə'внə тьма ль qизьке дьнһер'и, ле wəхта дӣт əw дəнге хwə накə, к'ӧхйа, дӣса дора хwə ньһер'и, гот:

— Сəйран, дə бежə!

— Чь бежьм?—Сəйране бəрхwəда пьр'си.

— Чь qəйдайи лехьм?

— Нə лазьмə!

— Чьма?

— Ӧса.

Һəрдӧ дӣса лə'зəке кə'рə-кə'р сəкьнин, щие хwəда qӧр'əмӣш бун. Ве щаре Акмəд рьк'ефи сəр qизьке кьр, дəстмала wе жь бəрпьште дəрхьст. Сəйране бəре кьр дəстмале же бьстинə, ле паше щер'е хwəйи ниви һьлда:

— Wəй ла п'ор'е хwə кӧр'кьре, Сəйране, ньһа дӣа тəе чь бежə?—гот у дурк'əт.

Акмəд щида бубу р'ьсас. Əwи ньзанбу чь бькьра. Гəло р'асткьр йане на? Гəло лайиqə, wəки хорт дак'ӧтə сəр qӣзе, гəло Сəйрəн нав оведа нəвежə у wи р'əзил нəкə? Һəр əwи тьштəк р'ьнд заньбу, wəкӣ дəтмала Сəйране бал wийə. Əв фькра һана qəwат да wи, əwи дəстмал qəwин гӧвашт,

дачъвйа шьвдара xWə hьлда у шунда бəрбь пəзе xWə вəгəрйа.

Дьле Акмəд шадьбу. Əwи he qəWии, he дьлован бьлуре дьхьст.

Акмəд у Сəйран чəнд щаре дьне жи расти həв hатьн. Щарəке жи Wана гöстил пəвгöhастьн, рамусане ширьн данə həв, тəфəкур у машоqе həвдö жь həв дуркəтьн. Дəрhəqа кöба Wанда Алмасте жи бьhист.

2

Ле бьре Акмəди чук—Кəрəм, he дьчу мəктəбе. Əwи сəр xWə бу, qочах. Дьле Алмасте фьрə дьбу, Wəки кöре Wейə öса həнə.

— Акмəд, лао,—эварəке Алмасте кöре xWəра гот,—тö шькьр иди мəзьни, щущука мьнə фьрекəтийи, кəта ньhа мьн борще xWəйи дайиктие qəдандийə, иро жи Wəдəйə, əсьл у əсасə, Wəки əз тə бьзəWщиньм.

Акмəд тəвиhəвбу, əW фькьри, гəло дьбə Сəйране щаW шандьбə? Паше hьнəки бь шəрмокə гот:

— Дае, hьла зуйə.

— Зу нинə, лао, сала рəве тö се сали буйи, жь Wан чаха кəта ньhа чьqас сал бьhöринə...

— Дə xWə ньhа Wəде бəре нинə, дае.

— Пии, лао, тö xWə нə зари, тö иди гьhиштийи, шукрасте мə жи шькьр бьн кевьрда нинə.

Акмəд ньhери кö де зоре дьдеда, гот:

— Дə, wəки öсанə бьра бьминə бьhаре, wəхта чайир у чимане мə тенə хəмьландьне.

— Əре, лао, Алмаст qöрбана тəвə,—де бь шабун гот.

К'əрəм льнге хwə тəндуреда дарда кьрьбун, бь дьлəки ша гöhдари ль де у бьре хwə дькьр. Əw жи гöлəш бу, wəхта дит, кö Акмəд разибуна хwə да.

***

Зьвьстан бьhöри. Бьhар hат. Лəйлане лист. Тəйр у ту жь бəри-бəристана вəгəрйан, диса ль wан щйа бунə диhар.

Р'ожəке жи Алмасте хwəзгини шанднə мала Ә'гит, wəки Сəйрана qиза wи Акмəде кöре хwəра нишанкə.

Ә'гит мəрьвəки дьнеди бу. Əwи баш заньбу, кö Акмəд жь хорте гöндə həрə башə, к'öлфəта wи жи сəр wе нете бу. Лəма жи малхwе зə'ф дöшöрмиш нəбу.

— Щмаə'т,—əwи гот,—hун к'ома хwəва жь wе дəре кəта вьра сəр ч'ə'ве мьн, кəфт баве мьн катьнə. Бь тəгмина мьн, Сəйран у Акмəд hащə həвдо hənə, öсанə?

— Əз qöрбана wан həрда бьм, wана həвдö бəгəм кьрйə,—Алмасте бь дьловани гот.

— Дə, wəки öсанə,—Ә'гит диса хəбəрда,—ə

Сәйране тешкеши Акмәд дькьм, щаһьльн, бьра һәрьн мьразе хWә шабьн.

— Әфәрьм, Әгит, әфәрьм тә у шире тәра,— хWәзгиники гот,—мерьки мерә, кӧре мерайә.

Ду ве йәкера Сәйран нишан кърьн, qӧле зера,— гӧстил, тәмәзи, бәгдади, мори у мърщан данеда. Дәнг нава гӧндда бәла бу—Сәйрана Әгит данә Акмәде Шьблй.

3

Әw се рож, се шәв бу бәр дәре мала Алмаста Һәсән рънгина дәфе бу. Говәнд гъран бубу, әwe дәwәта кӧре хwә Акмәд дькьр, кӧ жь дәве шуре Р'оме һе сала рәве, wәхте де әWләде хwә давит, хьлас кърьбу.

Бәр чәве Алмастера мина базьргана әW шькле кӧ wе нава әмре хWәйи дьрежда дитьбун:—гӧнде wани бәре, кәсаре дора Wи, щәрда гӧр Һәсо, кӧ дашьгӧта сәр гӧнд, талан дьбьрьн, мал дьһьштнә мирәт, һатьн, дәрбаз бун... Һатә бира Wе әскәре Р'оме, кӧ ръкефи сәр мала wаh кьр, Шьблие мере Wе кӧшт у бука се сала кърә жьнәбй, гӧла әнйа Wейә тәзәвәбуйи кърә хӧрәке һесра, тәли у тәнгасие. Һатә бәр чәве Wе әW рожа рәвейә пашьн, wәхта мьзина гӧлла бу, Wәхта әwe һәрдӧ кӧре хWә, Акмәд у Кәрәм, кърьнә терхӧрщьке. авитә сәр пьшта

гöhдьреже у т'əви кəзаре мина хWə п'əришан, бəре хWə да Урьсете...

Р'ожа ироин Алмасте дə'Wəта кöр'е хWə дькьр у шькьрбун жь р'ожа хWə дани. Лəма жи деме We, кö лəзəки бəре пьрч'укьри бу, вəбу, гöлəш бу. Тə дьгот р'о т'əзə жь бьн ə'Wра дəрк'əтьбу.

Бəле, р'ожа иро бона Алмасте р'ожа əшqəкə мəзьн бу.

Чьqас мəрве гöнд həбун hатьбун, кö шайа Акмəд бьднə дəрбазкьрьне. П'ир Щəло жи Wьрбу. ƏWи мина həрщар тьзмие хWə дьк'ьшанд, р'уйе хWəйə дьреж тимар дькьрьн.

— Щмаə'т,—əWи гьлие хWəйи həрщар Wəк'ьланд,—бьра əм бе шин у шайи нəбьн.

Hьлбəт We бежə. Həрдö щара жи к'ара мерьк həйə. Шайи həми шайиə, ле Wəхте шине жи к'арə чьqаси кембə, к'ьнще мьри həми е Wинə.

Дəфчи иди шəWаша пашьн гази дькьр, дə'Wəтə сəр бəлабуне бу. Акмəд у Сəйране дьhа тəрка п'əвгöhастьна дəстмала, гöстила у р'амусанед дьзива дан. Иро əW гьhиштнə мьразе хWə.

* * *

Р'ож тьлол дьбун. Акмəд жь кöба Сəйране т'ер нəдьбу. ƏWи хWəзла хWə We р'оже дани, Wəхта дəстмал жь бəрпьшта Сəйране р'əванд.

Р'оже hавине бун. Həр кəс гöмр'əк дьхəбьти.

Бәләкие бәрфе иди пашоп'е һьлдьк'шйанә жоре. Ч'ә-ме зәвзәвьк иди сәр мьч'ьԛандьне бун. Зәвйед гьһиштийә сьмьлзер п'елдьдан. Щмаә'та мә хәбата хԝәйә ә'дьлива мьжул бу.

Һәма Ԝан чаха бә'сәкә нәбхер нава дьнеда бәлабу:—готьн фашистед мьхәнәт тәлә-тәл кьщуми сәр Ԝәтәне советие кьрьнә. Ә'Ԝре ԛәзйа мәзьн ль сәр Әләгәзе тәлп гьртьн.

Ԝе р'оже тә дьгот сораник к'ӧтанә дьле Акмәд. Әԝ гәләки бәрхԝәк'әтьбу. Чь бькә, һе жь р'ожа дә'-Ԝәта Ԝи се мәһ дәрбаз нәбунә, һе жь кӧба Сәйране тер нәбуйә. Ле р'ожа хирәтейә, әԝләде Ԝәтин иди дьчьнә шер' Ԝәки нишани дьжмьндьн чька к'и бәр-хә, к'и-бәран.

Акмәд гәләки фькьри.

Р'ожтьра дьне, эваре, Ԝәхта Алмаст, К'әрәм у Сәйран малда бун, әԝи ԛьрара хԝә нәфәре малер'а гот:

— Изна мьн тӧнә әз к'еләка Ԝә р'унем. Ԝәтә-не мә бьн ԛәзиеданә, әз дьчьмә шер'.

Дае, К'әрәм, гӧне мьн стуйе Ԝәвә, буке р'ьнд хԝәй бькьн, ӧса бькьн, Ԝәки зар'а Ԝейә т'әзәбуйи пьзанбә әԝә бе бавә, мьн дәрде бебавбуне дитйә. Әзе һәрьм шер'да Ԝәтәне мә хԝәй бькьм, һун жи зар'е, гӧндда, намус у һӧрмәта мә бьльнд хԝәй бькьн.

Хӧлә-хӧла һесра бу жь ч'ә'ве Алмасте у Сәйра-не дьбарин. Де дьл да кӧр'е хԝә:

— Акмəд, лао, мьн тö бь тəли-тəнгаси мəзьн кьри, айке мьн Wанр'а нəминə е бунə сəбəбе шер', ле бəрхWə нəк'əвə. Сəва Сəйране у зар'а Wе шаиша мəк'шинə. Əм нəмьрьнə. Əме мина гöла намуса тə хWəйкьн.

К'əрəм жи чəнд гьли сəр хəбəрдана дйа хWəда зедəкърьн:

— Һəр'ə, Акмəде бьра, шире Алмасте мьн кə-рамбə, əгəр əз готьне тə нəqəдиньм,

Qəрəбəрбанга сьве Акмəде Шьбли чу дəст у р'уйе дйа хWə, К'əрəм у Сəйране, хатьре хWə жь дəшт у к'əWшəна, жь Əлəгəза чарсəри хWəст, тəви гəлə щаһьле гöнд чу шер'.

4

Ду чуина Акмəдр'а Алмаст, К'əрəм у Сəйран дьһа гöмр'əк хəбьтин. Акмəд тьме нəмə дьнвисин. Дə, нава шер'да какле гуза п'арəвəнакьн, чəтьнайи. р'əв, бина баруте, тəбие шьлə—шо, дьжмьне qə-р'əв, бина баруте, тəбие шьлə—шо, дьжмьне qə-Wат... Ле Акмəд тьме бь гöман бу, Wəки зутьрəке дьжмьне бе р'ае у кəму щара əWи нəма хWə бь əви тəһəри хьтьм дькьр: «Ə'зизед мьн, əз вьра намуса тəһəри хьтьм дькьр: «Ə'зизед мьн, əз вьра намуса мə хWəй дькьм, һун жи Wьра бь к'əда хWəва к'о-мəке бьднə фронте, намуса мə бльнд хWəйкьн.»

К'əрəм хWəда дьк'əWгьри у шəрм дькьр, чьмкö һəвале Wи тəмам чунə шер', ле əв вьра гöндда ма-бу. ƏWи һəрщара qьса Алмасте дани бира хWə, кö һе

заротйа wида жера готьбу: «Wәхта рәве Акмәд у Кәрәме мьнва терхöрщькеда сәр пьшта гöhдьреже бун, хwәймьра гöhдьреже щарәке мәрьхи, льнге Кә-рәм жь щи дәрк'әт. Пир Щәло wан чаха гәлә дöә'а кърьн, ле льнге кöрък öса жи сәqәт ма».

Щарана жи Кәрәм хwәхwә бәр дьле хwәда дьhат:

— Тьштәк накә,—әwи дьгот,—дьнйа нә шәв у рожәкә, we мьн жи нас бькьн. Вьра жи хәбат ньhа гәләки фәрзә; әw пьшт у мәртәлә бона ордйа мә. Пьшта к'е жи qәwинә алтбуна wи тöнә.

Кәрәм дьхәбьти. Әwи гәлә шәва qәт ньзанбу хәw чьйә, бәлки баре бь wи тәhәри борще хwә пешбәри Wәтән бьqәдинә.

* * *

Эпещә wә'дә бу нәме Акмәд нәдьhатьн. Дьле Сәйране мина пьльнгәки qәйд у чидаркьри qәфәса льнге wеда дьк'öта. Деме wейи гöләш чьлмьси бу. Шәва хәw незики чә'ва нәдьбу. Әwе кәртьм бесә-бәр ль рйа qасьде нәма дьнhери, ле к'орфәлаqиера нәмә гōнәбун... Нәмә бубунә кәвре бьне бире.

Рожәкә паизе ә'wрави бу. Әзмин мина пирәкә вәрьфи пьрчуие хwә кърьбу, тә дьгот хōнав hесре тесә кö дьбарьн. Тәбйәте тәнтәрие паизе авитьбу шьмьла хwә. Гöнди сәqьри бу, тәне дуйе тәндуре жь мала дәрдьк'әт, hьнәки бльнд дьбу, нава ә'wра-шә мьна дьбу. Сәйранә мина we рожа паизе мә'дә-

кьри бу. Әw сәр шемика мале сәкьни бу, к'ур-дур дьфькри. Ньшкева чъванока бьнәтара гöндда сйарәк һатә хане, әw qасьде нәма бу. Дьле Сәйране зу-зу к'öта, бу кивә-кива we. Ле сйар иро р'йа бәр мала wанр'а нәһат, дәрбаз нәбу. Буке ве щаре жи гöмана хwә бьр'и, әwе мәлул-мәлул дәри вәкьр, чу һöндöр'е мале.

Лә'зәке шунда К'әрәм мьр'узкьри һатә мал, хwәст тьштәки бежә, ле иди хwә зәвт нәкьр, бу искә-иска wи:

— Һәмә һатиййә.

— Нәма чь?—Алмасте бь саw пьр'си.

— Йа Акмәд.

Сәйране дит кö К'әрәм дьгри, бу зарина we. Дьһа кәму тьшт ә'йан бу. Лувә-лува Алмасте у Сәйране бу.

Щинар, пьзмам, лезьм һатьн, кöл у дәрде wанр'а к'әwгьрин, паше тәwәqә кьрьн, wәки К'әрәм нәме бьхунә. К'әрәм һесре хwә тәмьзкьрьн, к'агәз вәкьр у дәстпекьр:

«Кöр'е Wә, Акмәде Шьбли, wәхта qәдандьна борще хwәйи әскәрие ль бьнәтара бажар'е Полтавае мина мерхаса кьрә шәр'... Дәрба дьжмьн дае... Ле һатә кöштьне».

К'әрәм бь дьләки кован чәнд щаре дьне жи нәмә кәр'ә-кәр' хwәнд. Алмаст у Сәйран дьгьрйан, ле һәр щара wәхта дьһатә бира wан әw хәта нәме, кö

ьгот «кӧр'е Wə мина мерхаса кьрə шəр'», р'ӧк һьнəки бəр Wанда дьһат, ле дəрди п'ьр' гьран бу...

Алмасте анинə бира хWə хəбəре Акмəдə р'ожа дьл, хатьра, кӧ гот «əзе һəр'мə дəшта шер' Wəтəн хWəй бькьм, һун жи вьра гӧндда наве мə ль ә'рде нəхьн.»

5

Лиса Әлəгəзе һеди-һеди спич'але бəрфа сис сəр хWə авит. Сəйране дəнге бьлура Акмəдə ширьн бир дани, дьбу к'ьзина дьле We, нəзьнгəкə к'ур дьһатеда, ле бəрга тьштəки нəдьгьрт.

Жь щаба мьрьна Акмəд тəне мəһəк дəрбаз бу, Сəйран р'аза кӧр'əк ани. Алмасте наве Wи дани Шəро у р'оке жи, Wəхта ав ль к'уто дькьрн, Алмасте гот:

— Qочахби, пьшт, базби, лао, бəлки наве Акмəде мьн жь гор'е дəрхи. Һəр щар, Wəхта Алмасте ль ч'əве нəвие хWəйə р'əш, бевла Wийə зинəки дьнһерə, дьWəк'ьланд:

— Р'аст зар'отйа Акмəде мьнə, те бежи фьнщка wира һатйə, баве льнге хWə һьлдайə, əWи данйə заwсе.

* * *

Р'ожəкə бьһарейə бинвəкьри, Wəхта бар'ə-бар'а бəрх у мйа бу, колхозван бəрбь к'əWшəн дьчун, п'ир

Щәло жи архальхе xwәйи кьзкьзива, п'ежгирәкә qь-лер ль сери печайи, тьзмие xwәр'а дьлист, бь кәм-ди xwә бәрбь мала Алмасте дьльвйа. Алмаст жи we р'оже малда мабу, кӧ к'ьнща бьшо. Wәхта п'ир дәри вәкьр, жьньке тәрка т'әште да, бәрбьр'и wи бу.

— К'әрәмкә, әз хӧлам, к'әрәмкә, мал мала тәйә!

П'ир п'еше архальхе xwә данә һәв, сәр кӧлаве qаткьри р'уньшт.

— Бәле, хушке,—әwи гот,—мьразе тә мале бь-вә. Әм тьреq жи бей мьриде мина wә нәбьн. Мьрь-на Акмәд жи ә'мре xwәде бу, дьнйа бе шин, шайи набә, р'әбе мьн сәр ә'нйа бәниадәм чь ньвисибә we ӧса жи бьвә. Р'әкмә гор'а чуйабә, бьра К'әрәми мәр'а xwәшбә.

Паше п'ир Щәло щьг'арәк һеди печа, пе кәвьр һәста вехьст, qӧлапе к'ур лехьстьн, тьванщкәк да xwә у гот:

— Хушка Алмаст...

— Бәле, әз хӧлам.

— Акмәд чу р'әкмәте, әв бука тә мина кара хәзала, әв хатуна кӧрманщийә мина севәкә сор xwә ӧса наминә, начьлмьсә? Әгәр xwәде дәрд дайә, дәр-ман жи готи бит'әрбә.

— Э, ч'ә'ве мьн бьр'ьжьн, әз бьвмә п'әпукәкә бәр диwара, чь дәсте мьн qьжка xwәде те?—Алмас-те пьр'си.

— Xwәйнга мьн, чьма тӧ ньзани? Шькр тә дьнйа дитйә, xwә әм жь нерха дьне дәрнак'әвьн,

тәрә әм Сәйране бьднә К'әрәме кöре тә, бьра мьразе хwә шабьн. Хwәде мә бе шин у шайи нәкә.

— Әw нәбу, тәреq.

— Хушке, ләма дьне хьрав бу да, ахьр хwә зе йәке әз у тö бәрхwә дәрнахьн? Әw ә'дәте кал у баве мәйә, гәрәке әм ангори wи жи бьләqьн. Дәве мә к'әтйә, wәки әм льнге хwә жь льхефа баве хwә дәрәтьр дьрежкьн. Нае бира тә wәхта апе мьн мьр, баве мьни р'әкмәти жьна wи стәнд, зар'е wи мәзьнкьрьн, фьр'ехьстьн.

Алмастә кәр' бу. Әwе сәре хwә бәржер кърьбу. Готьна п'ир Щәло мина зьнарәки мәзьн сәр дьле wеда wәлгәр'йабу, ньзанбу чь бькьра. Әw фькьри: «гәло п'ир р'аст набежә? Ә'дәте кал у бавайә, әм wи нькарьн п'епәскьн. Чахе Ак'мәд чу шер' мьнр'а гот бьса бькьн зар'а Сәйране ньзанбә wәки әwә бе бавә... Бук жи һәми жь мала мьн дәрнак'әвә... К'әрәме миронайа ч'әве хwә Шәр'о хwәй бькә, бәлки wаре Ак'мәде мьни т'уксьз р'әш нәминә, дуйе кöч'ке wи вәтәмьрә.»

П'ир Щәло тьзмие хwәр'а дьлист, р'уйе хwә ... дькьрьн, к'öтаси әwи иди сәбьр нәкьр, пьр'си:

— Алмаст, дә бежә.

— Чь бежьм, п'ир Щәло?

— Дәрһәqа К'әрәм у Сәйране.

Алмасте диса р'от у пива, ле ньшкева гот:

— Дә, әз хöлам, әм хwәлйа бьне п'е тәнә...

Дə, ə'дəте кал у бавайə, жь сəре мə зедəйə. Бьра готьна тəвə.

— Мьрьн ə'мре xwəдейə, хушке, р'əкмə ль Акмəдбə. Р'əбе мьн мьлəт бей шин у шайи нəкə. Паше п'ир жь щи р'абу, архальхе xwə даwəшанд, хатьре xwə жь Алмасте xwəст, жь мал дəрк'əт.

Ду чуйна п'ир Щəлор'а Алмаст к'əтə нава мьтала. Əwe диса гьлие Акмəде xwəй бемьраз бир анин, wəхта дьгот: «дае, К'əрəм, гöндда намуса мə баш xwəйбькьн». Əwe пьр'с дьда xwə: «гəло р'астə, wəки əз Сəйране бьдмə К'əрəм? Һьлбəт на, ньшкева we дьгот. Ле паше xwəxwə xwəр'а дьк'əтə кöщəте, һьлбəт р'астə. Сəйран намуса мьнə, əw гəрəке жь мала мьн дəрнəк'əвə, кöр'е we готи ньзанбə, wəки баве wи тöнə. П'ир Щəло р'аст дьбежə.»

Һəта эваре Алмаст фькьри, гьлие п'ир жь бира we нəдьчун.

Эваре К'əрəм у Сəйран жь к'əwшəне колхозе вəгəр'йанə мал. Алмасте we р'оже тaqəт нəкьр тьштəки wанр'а бежə, дьле we жи һьлнəдьда.

Нава мöгдарəкида Алмаст xwəш фькьри, ахьри тöрьш кьр, дьле xwə ль бəр К'əрəм у Сəйране вəкьр:

— К'əрəм, Сəйран, лао..,—лаломə сəр зьмане weда һат,—кал у кəwал əвə.— Əwe кəму тьшт wанр'а гот.

Сəйран вəщьньqи, һəр бь дəсте xwə ч'əве xwə гьртьн, кьрə qир'ин: «ла п'ор'е тə кöр' буйе, Сəйране!»

Иди сәбьр нәкьр, дәри ләзә-ләз вәкьр, рәви жь мал дәрк'әт.

Тә дьгот тасә ава сар сәр К'әрәмда кьрьн. Әwи [illegible]нге хwә авит, леве wи рьщьфин, к'әл qьрка wи-[illegible] бу гӧлокәке, кәвәк мабу әw бьхәньqанда, ч'әве [illegible] тьжи һесьр бун.

— Дае, ле әw бу? Хәлqе туйи щьнйазе мәкә, [illegible] чь намусә? Әме wa намусе хwәйбькьн, әре? Бә-[illegible], дае тә мьнр'а гот, ле хәлqер'а һьлнәдә, данәйнә.

Тә дьгот Алмаст К'әрәмр'а qайил бу. Әw дә-[illegible] кәрбу сәкьни, дьле хwәда qәрф хwә кьрьн, [illegible] нәзаникә ӧса кьр, п'ир Щәлор'а qайил бу. Ле [illegible] тьре һьнәка зор дьданә wе, кӧ ә'сә кӧр'е [illegible] бежә, бәлки qайлйа хwә бьдә. Әwе ани би-[illegible] К'әрәм, wәки дәрһәqа әwе йәкеда п'ир Щәло ши-[illegible] wе, готи ә'дәте кал у бава жи нәе тәрь-[illegible]. Ле кәсаб йәк бу, К'әрәм кәдьһатә йоле.

* * *

Ду ве йәкер'а п'ир Щәло чәнд щаре дьне жи [illegible] у чу, әwи кәму щара дьгот:

— Бо һун чьма дьхwәзьн хера мала хwә дәр-[illegible] мала хәлqе? Ләма дьбежьн «qәнщйа бь-[illegible] хwәда мәмьрә». Әз тәреqти у ван р'уйе [illegible] сьлива к'әтьмә орт'е, wә жи льнге хwә qәwин [illegible] әрде. К'ефа wәйә! Әзе чум. Гӧне wә стуйе [illegible] Паше мьн гӧнәк'ар нәкьн.

* * *

Алмасте щарәке гьлие Акмәд анинә бир Кәрәм.

— Лао, те бира тә, чәве мьн бьрьжьн, wәхт Акмәд дьгот öса бькьн, бәлки зар'а Сәйране ньзан бә баве we тöнә.

— Те бира мьн, дае, ахьр Акмәд wан чаха тьш тәки дьне жи мәр'а гот, wәки әм намуса wи әрд нәхьн.

— Р'астә, лао, Акмәде р'әкмәти öса дьгот, л әwи зә'ф заньбу әщевәкә öсае бе сәре wи.

Кәрәм дәqәке-дöда кәр'бу, ле паше диса хәбәр дана хwә пешда бьр.

— Дае, әв нә тö гьлийә, дьле мьн һьл надә. Һһа жи хwә wә'де бәре нинә...

— Ахьр, Кәрәм, лао, нә әw жи намусә, wәк Сәйран жь мал дәрнәе, нәвә хöре хәлqе, Шәр хwәйкә, бәлки wаре баве wи р'әш нәминә, чьра w нәтәмьрә. Ле, әз qöрбана тәмә, тә тьре дйа тә йәк жь дьне бехәбәрә?

Ве щаре жи Алмасте кöр'е хwә нани йоле.

Паше щинар, жьна п'ир Щәло жи һатнә ал Алмасте, wана гәлә мәсәле öса анин, кö бьре жь бьре хwә стәндийә, йане жи ньккa кьрийә. Wа гәләки хәбәрдан. Чәнд мәһа шунда жь wанр'а . һәв һат Сәйране у Кәрәм бьднә р'азикьрьне Р'ож ке жи дәнг ль нава гöнд бәла бу, wәки Кәрә Шьбли жьна Акмәде бьре хwә, Сәйран, стәнд.

6

Р'ож ль һәв бунә зьнщир, бунә мәһ. Әw дӧ сал бу, кӧ К'әрәм зәwьщи бу. Дәрһәqа мьрьна Акмәд һәр биранинәкә т'ә'л малда мабу. Шәр'ое бьч'ук щарщарана бьрина дьле Алмасте дьда т'әзәкьрьне, дешанд. Әwи бәжн у бала Акмәде wейи ә'зиз зани бәр ч'ә'ва, Алмасте мина һәрщар ньфьр'и ль wан дькьр е бунә сәбәбе шер', сәбәбе кӧштьна кӧр'е wе.

* * *

Р'ожәке qасьде нәма ньшкева дәре мала Алмасте вәкьр, нәмәк да К'әрәм. Нәмә се гошә бу, ль сәр шькле гогәрч'инәке һәбу, дәве wеда жи-нәмә.

Wәхте К'әрәм к'аг'әз һьлда, ч'ә'ве wи фьрә бӯн, [illegible] дәстхwәда ньвисара Акмәд нас кьр, сәре wи ль сәр һәв зьвьр'и, нәмә жь дәсте wи к'әт. Сәйран нема бу, к'аг'әз жь ә'рде һьлда, да К'әрәм. Хорт бь тәбәрәки бәлге к'аг'әзе р'асткьр у бь дьләки кован [illegible] хwәнд:

«Дае щан!

Һьлдә сьлав у къ'лаве Акмәде кӧр'е хwә. Әзи [illegible] саг у сьламәтьм. Әз заньм, һун ньһа дьтьр'ьме. Һьне жи газьна ль мьн дькьн, чька чьма зуда [illegible] нанвисьм. Нә гӧнәки мьнә. Шәр'ә. Шерда чь [illegible] дьqәwьмә. Сала кәзар нәһсьд чьл у йәке мәһа сентябре әз у к'омә һәвале хwәва нава хәләqа дьж-

мьнда ман. Ле кӧр'е тә хԝә шаш нәкьр. Мә сон
хар, бь qимәте хуна хԝәвә жи бьр'әвьн, азабьн. М
ӄ'ьнще хԝә эхьстьн, е әскәред дьжмьнә кӧшти ԝә
гьртьн, бь чәтьнайи гьһиштнә партизане мә.

Әв незикайа се салайә, кӧ т'әв партизане мәй
мерхqс дькьмә шәр'. Әм дәрба дьжмьн дьдьнед
Мьн гӧман һәйә, әме зутьрәке һәв бьвиньн. Дәрһәq
ԝан ә'щеве мьн бәр ч'ә'ве хԝә дитьнә әзе ԝан чах
ԝәр'а бежьм.

Пеш мьнва к'ефе К'әрәм, буке, у гӧндйа тәмә
ма бьпьр'сә. Бьнвисьн, чька жь гӧндие мә к'
мьрйә, к'и майә.

Әз диса мина бәре ль дәшта шер'да намус
Ӄӧрмәта мә хԝәй дькьм, һун жи ԝьра гӧндда намус
мә хԝәйбькьн.

Кӧр'е тә, партизане советие

Аһ'мәде Шьбли.

Алмасте, К'әрәм у Сәйране ньзанбун чь бькь
рана. Йаликида ша дьбун, ԝәки Акмәди шькьр са
г'ә, ле йале дьне дьбу ахина ԝан, дьле ԝана дьбун
к'ере хуне, бәржер дьһатьн.

Алмасте ньфьр'и ль п'ир Щәло кьрьн, ԝәки бо
на меркьрьна Сәйране бу сәбәб. Әԝе к'әла дьл
хԝә ԝа дьр'ет:

— Бе п'ир Щәло, бәлки бьруск мала тәхә, ду
ри ощахе, кӧләкәке ль бәр дәре тә нәһелә, тә чаԝ
мала мьн шәԝьтанд, әз р'ур'әш кьрьм, хԝәде тьә'а

[illegible] мала тә жи бьшәwтинә, тә жи р'ур'әш бькә, к'еләка [illegible] бьдә сәкнандьне... Һәй, бе Алмасте, тә бьска [illegible]ә сьпи кöр'кьре, тә һәр әw ә'щев нәдита. Тә кöр' [illegible] бав мәзьнкьрьн, бәр дәре хәлqе гәр'иайи сәва [illegible] иро... Сәва ве ә'щеве, әре? Дә бьра әз гöлла [illegible] бһатама кöштьне, дин бьбума, бьбума гöрәкә [illegible] чйа тәк әв йәка нәката сәре мьн.

Акмәд, лао, әзе иди ча'wа ль тә бьнһер'ьм?

Сәйране дәсте Шәр'о гьрт жь мал дәрк'әт, иди [illegible]ьм к'и алида тәркәсәри дьне бу.

Жь wе р'ожеда ә'мьр бона К'әрәм бәтр'әнг бу. [illegible] дьгот нәхwәше кәфт саланә. Әw р'ож бь р'ож [illegible]йа, хwәда дькәлйа, жар бубу, ч'ә'ве wи к'орда [illegible], qичалоки бубу. Кәму щара, wәхте хәбәре [illegible] дьһатнә бире, дьбу к'ъзина дьле wи, ахина [illegible] дьһате у дьгот: «сәро, тö бьмьри, иди чьр'а саг [illegible], әрде саро, вәqәльш әз теда һәр'мә харе. [illegible] чь кьр... к'е дитйә, мәрьв... ло, мәрьве чь? Бь- [illegible] бьре бенамусйа wа бькә? Әзе иди дьһа чь [illegible], бь чь чә'ва ль Акмәде бьра бьнһер'ьм? Шире Алмасте ль тә нәрамбә, К'әрәм, әв чь ә'щев бу тә ани [illegible] хwә, шәрм, кәзар шәрм тәр'а, тә гöндда наму- [illegible] хwәйкьр.»

Чәнд р'ожа шунда К'әрәм öса һатьбу гöһастьне, [illegible] дьһатә наскьрьне. Әwи тьште бекәмди хwә [illegible], һал у qал хәбәрдьда, нәдьһатә мал, шәв- [illegible] хwә нава мәзәл, гоме колхозе, гәли у нә- [illegible] дәрбаз дькьр.

Бəрбангəке, Wəхта К'əрəм һьнда малер'а дəрба[з]
дьбу, Алмаст чу пешие, кö wи бинə мал, ле К'əрəм
дайка хWə нас нəкьр у Wəхте Алмасте готеда əм
һəр'нə мал, əWи гот:

— На, хушке, зə'ф р'азимə, мал авабə, əз дь-
чьм намусе хwəйкьм.

Алмасте һесьр барандьн, ле К'əрəм к'əнйа, кьрə
тиqə-тиq, жь We дурк'əт.

Бу нə'лə-нə'ла Алмасте, чу бал п'ир Щəло, wəки
ч'арəке бькə, бəлки К'əрəм п'акбə.

— Хушке, ə'мре хwəдейə, р'əбе мьн чь ль ə'нйа
бəнда ньвисийə, We öса жи бьвə, ле тö һе гöман
хWə нəбьр'ə, зоре бьдə qöрбана.

Алмаст бь дьле шкəсти вəгəр'йа мал. ƏWe чəн
qöрбан сəржекьрън, нава мала бəлакьрьн, ле К'əрəм
п'ак нəдьбу, əW һəла бəрə-бəрə хьраб дьбу.

К'əрəме сəWдасəр жь мале к'уви бубу, Wəхт[е]
дьготьн: — К'əрəм, чаWани?

ƏWи щаба мəрйа дьда:

— Гöндда намусе хWəй дькьм.

— Те к'öда һəр'и?

— Дьчьм намусе хWəйкьм.

* * *

Пайизе бəр авит. Бəрф we сале зу бари. Сьв[а]
бу. Ə'зман даньзьли бу ə'рде. Бəрфа тəзəбарийə п'у[к]
мина п'əдəсqе сис нəму дəр ньхамтьбун.

Qизе гӧнд жь канйа гели ав данин. Әwан Алмастера кӧләкә хәдар, дәрдәки гьран анин. К'әрәм бе һәмди хwә чубу, зәреда к'әтьбу, мьрьбу.

Wәхта Алмасте әв йәк бьһист, бу qирина we, [illegible]сәре хwә хьст, синге хwә к'ӧта, сәр-ч'ә'ве хwә вәрутьн, бу лувә-лува we, бәрбь гели ләзанд. Гӧнди жи ду we чун. Нивсәкәтәке шунда щьнйазе К'әрәм сәр зарәбәсте анинә мал. Щинар тьжи мала Алмасте бубун. Wана дьгот дьбьланд. Пир Щәло жи wьрбу. Әwи мина һәрщар тьзмие хwә к'ьшандьн, р'уйе хwә [illegible]кьрьн у гот:

— Ә'мре хwәдейә, кәс нькарә тьштәки бькә. [illegible]мә ль чуйа бә. Хwәде мә бей шин у шайи нәкә.

Щмаә'тә кәр' бу.

Алмасте сәр щьнйазе бәрхе хwәда гәлә һесьр ретьн, пьр нә'лйа, ле К'әрәм жь мьрьна хәдар р'а[illegible].

Дӧ рожа шунда мәйте К'әрәм тәслими хwә[illegible] кьрьн.

7

Шәре Wәтәниейи мәзьн бь алтьндари к'ӧта бу. [illegible] wәтин һӧнӧре хwә нишани дьжмьн дан «чь[illegible] бәрхә, к'и-бәран». Wәтәнһьз бәрбь мале хwә [illegible].

Рожәке qасьде нәма мьзгинйа хере Алмастер'а [illegible] Ахмәд телqьраф шандьбу:

«Ҟәрәм щан! Кʼотасйа мәһа гӧлане әзе бем
Аhʼмәд»

Мәһа гӧлане тәзә хьтьм бубу, wәхта Акмәде Шьбли бь мерхаси, синге wи бь орден у медалава хәмьли һатә гӧнде хwә. Wәхта әWи нәму тьшт бьһист гәләки бәрхwә кʼәт, бьрао-бьрао кьр, сәре хwә хьст.

Чʼәвәки Алмасте һесьр дькьр, е дьне шадьбу.

Щәлое пʼир һәми ль wьр бу. Архальхе хwәйи кьзкьзи диса wәргьртьбу, пʼежгира qьлер дабу сәре хwә, дьгот:

— Әʼмре хwәдейә, кәс нькарә тьштәки бькә. Рʼәкмә ль чуйа бә, хwәде мә бей шин у шайи нәкә.

— Пʼир,—Акмәд гот—фәсал жь щи рʼабу, сәкьни,—кәта е мина тә нав мәда һәнә әме һе гәлә әʼщев бьвиньн, бәсә тӧ хәлqе бьхапини, бәсә... Щьмаәʼт, бьбахшинә. Пʼир Щәло, тʼәwәqә дькьм жь мала мә дәркʼәвә...

1956

К'ОЧӘК

Әз чь щара бәрха дьбиньм, бәрхвантйа мьн те бирә мьн. Те бира мьн зозана Әләгәзе, бәләкие бәр-[illegible] мина qәйт'ане сьпи, кӧ сәр дере ластике к'әск [illegible]. Тенә бира мьн ч'әме п'елгӧр'ә к'әлобин, тәр'а-[illegible] шинә бь зил у зиẈанәке хәмьланди, сьва Әлә-гәзе, [illegible]әхта qьр'ави мина мьр'щане сьпи ль сәр һеш-[illegible] бь кәзар р'әнги дьбьрьqә. Бәле, Әләгәз у бәрх-вантйа мьн, зар'отийа мьн к'урайа дьле мьнда һелин [illegible].

Әләгәз, тӧ диса әẈи—бһаре букәкә хәмьли, [illegible]—пиракә кәр'ьфи. Ẉә'дә тӧ зор, т'ӧ зрар нәданә тә. Ле әз, әẈләде тә, иди әw тьфьле бәрейи льнг—[illegible] ниньм. Әз әw ниньм кӧ хенщи һәвана нане [illegible] жь дьне бехәбәрьм. Һәй гьди, әз мәзьн бумә! Бәрфа мәзьнайе һеди-һеди бь кәмди хẈә сәр п'ор'е [illegible] дьбарә. Әз хатре хwә жь бһара ә'мьр дьхазьм у [illegible] сәр шемика һавина ә'мьр. Р'ожа дәм у [illegible] бһаре у һавинейә. Ле чьqас щара бәрха дь-[illegible] мьн тьре диса әз әwьм, мьн тьре диса әз [illegible].

* * *

Əw р'ож мина иро бәр ч'ә'ве мьнә, тöщар бира мьн начә.

Пәзе нивро тәзә ль нава мала бәла дьбу, гәрма һавине к'инә-к'инбу, дьqьжьланд. К'әлб бьн һешйе конада к'әтьбун, змане хwә дәрхьстьбун, жь гәрмана кьлкә-кьлка wан бу. Бәрхе мьн мина һәр р'оже гәрм т'опи сәр һәв бубун, к'ори гьртьбун. Ле кәйр, тәфәк'урйа һәвала у мале дьле мьнда, әз мотаще ова мәбум. Әз сәр т'оп'әки р'уньштьбум, мьн хwәзла хwә wан голка дани, ед кö нава оведа жь дәрде моза поч'а хwә бльнд кьрьбун, дьданә моза. Əван бәрха әз хwәва гьредамә, нькарьм гавәке жь wана дурк'әвьм.

Нава ова мәда мәрьв сәр һәвр'а дьчьн у тен. Ә'сә, бефьтйа готи тьштәк qәwьмивә.

Һәр щарана, wәхта чәрчи тьрйа, зәрдәла тиннә нав мала, мәрьв wа сәр һәвр'а дьчьн—тен. Əз һама бона we йәке жи ч'ә'ве хwә дьгәр'иньм, бәлки мәрк'әва чәрчи бьбиньм. Ле бадьлһәwа, тьштәк хане накә. Əз öса һе дöшöрмиш дьбьм. Ньшкева бәрхване һәвале мьн, Мәщит, незики мьн бу. Əwи ч'ә'ве хwәйә р'әшә, мәзьнә мина т'аса к'öтанә бәжна мьн у зу-зу пьр'си:

— Сьвьк, чьр'а дöшöрмиш дьби?

Əз вәщьньqим, ле мьн пер'а-пер'а хwә да һәв у гот:

— Кöр'о, Мәщо, һьла ль нав ове бьнһер', чь

...мийә, мәрьв чьма öса сәр һәвр'а дьчьн у тен?

— Чаwa,— Мәщит гот,—кöр'о, хwә тö нә гöhe ...и, нә к'очәк һатийә нав мала.

— К'очәк?—Мьн әщевмайи пьрси.

— Ле чаwa, к'очәке мина wи qәт тö дори-зә-... гöнәнә. Пирка мьнә П'әришан дьбежә wәх-... хәбәр дьдә дöр' у щәwаһьра р'одькә, ле wәх-... ...öхә ходьм жь дәве wи дьбарьн.

Әван гьлие Мәщит бь тәһәрәки ньч'анднә мьн, ...бумә сәр хwә, мьн иди т'әрка бәрха да, һәвана ... хwә гьртә дәстәки хwә, чарха хwәйә бәнqә-... дәсте дьне у... овәе мәр'әвә әз һатмә тә. Мә-... әщевмайи ль мьн ньһер'и, wәхта дит әз бәрбь ... ...чьм, кьрә гази:

— Кöр'о, Сьвьк, ло әвсәнә, тә бәрх һивйа к'ева ..., те к'öда һәр'и? Ле ван хәбәре пашьн т'ö ... сәр мьн нәһьштьн, мьн мәша хwә дһа ләз ... бәрбь ове р'әвйам. Wәхта Мәщит дит әз гöр'а ..., бу т'иqә-т'иqа wи, дәсте хwә ль һәвдö ..., ...әнйа. Р'ева к'öме мьн жь сәре мьн п'әкйа, ..., кö һьлдьм, ньк'ьсим, позе мьн ль әр-... ..., хуна гәвәз синг у п'есире мьн р'әнгкьр. Ле ... нинбу, әз дьр'әвийам.

...таси әз гһиштмә ове. Мала Чәркәзе Т'әмода ... щмаәт топ бубу. Мьн хwә нава щмаәтер'а ..., һьнәки пешда чум. Бәр стер', сәр кöлаве ..., мәрьвәки демqәмәри навсәрә р'уньштьбу. ... чәпе шех Зьвти р'уньштьбу, йале дьне ... мә, Чәтое Шәмо.

Əзи əщевмайи бум, щида бубумə ч'əвəки, мьн ль Wи мəрьви дьнһер'и, мьн баWар нəдькьр, Wəки əW к'очəкə. Лəма жи мьн ч'əве хWə гəр'андьн. Һəма р'əх мьн мəт'а мьнə р'əкмəти, Сусик, сəкьнибу, мьн һеди жь We пьр'си:

— Мəт'е? Мəт'е?

Мəт'а Сусик вəгəр'йа сəр мьн, бь бəшəрəкə хWəш гот:

— Че, Сьвьк? Мəт'е qӧрбана тəвə.

— Мəт'е, əвə к'оч'əк?

— Ле чаWа лао, сəре мьн qӧрбана Wибə, жь сəре дьне кəта бьне дьне занə.

Əз дһа хWəда qьщqьщим. Щаньм,—мьн хWəр'ə дьгот,—əв жи мəрьвəки мина мəйə, һəла ч'əве Wи бьнһер'ьн, бевла Wи, дəвлеве Wи, чəна Wи хут минə е мəнə. Чьма готи əW əWqac тьшт заньбə, ле əм тьштəки нь занбьн. Һəма сəва We йəке жи əз чь жь Wə вəшерьм, чь жь хWəде, мьн кəвсуди ль к'очəк кьрьн.

Мəрьве мала Чəркəзе Т'əмода п'ьсə-п'ьс бун. Ньшкева жьнəкə навсəр бəрбь к'очəк львйа, дəсте Wийи р'асте р'амуса, бəр Wи мьт'анə бу у гот:

-- Əз хӧламе тəмə, əз хWəлйа бьне п'е тəмə, һəла хушка хWəйə ахрəтер'а бьнһер', чька ч'əве к'ижан нəр'ьнди ль шире мьн к'əтйə, Wəки ван р'ожə р'ьнд намəйи.—Сəр ван гьлйа əWе жьнке зер'əки сəрйа кьрə к'əфа дəсте к'оч'əк, əWи ч'əве хWə бь тə-

[illegible] ԛӧлӧбандьн у жьнькер'а чәнд хәбәр готьн. [illegible]лфәте сәре хԝә һеди-һеди дькәжанд у һа пер'а [illegible] дьгот: — әре, әре, әз хӧлам, ӧсанә.

Кочәк хәбәрдана хԝә к'ӧтакьр. Әԝи морикә [illegible] жь бәрйа хԝә дәрхьст, р'абәри жьньке кьр у [illegible] гот, ԝәки чаԝа бькә, кӧ вьрһада ч'ә'ве [illegible] нәтак шире ԝе нәк'әвьн. К'ӧлфәте мори һьл-[illegible] гӧләшбу, диса дәсте к'очәк р'амуса, пашда вәкъ-[illegible] у кьрә пъсә-п'ьс.

— Щаньм, әв чь ә'щев, кәму тьшт ӧса р'аст гот, [illegible] дьбежи нәфәре мала мәйә, ле сәре мьн ԛӧрбана ԝи [illegible] буйи, е кӧ әԝ сӧр' у фьр'асәт данә тә.

Щмаәт тәмам ә'щевмайи сәкьнибу. Һьнәк [illegible] заньбьн чька зьке буке кӧр'ә йане ԛиз. Һь-[illegible] дьхԝәст бьзанбьн чька звьстана исальне чәԝа-[illegible] чька ԛизе ԝане к'әнге һәр'нә мер. Һьнә-[illegible] чаԝа бькьн, ԝәки ԛиза фьланкәсе бәр ч'ә'ве [illegible] р'әш бьбә. Һәр әз мина мәрьвәки сәԝс [illegible] тәмаше.

Ньшкева йәки нава щмаә'тер'а дәст авитә бәр-[illegible] кьрасе мьн, әз ԛәԝин пашоп'е к'ьшандьм. Мьн [illegible] мәгиһанд бьзанбьм чька к'ийә, һәр дәнгәк [illegible] тәкалә бу: «һәр'ә, дйа тә гази тә дькә». К'ьзин [illegible] мьн к'әт, мьн кәйфа хԝә ани, ле ч'ар тӧ-[illegible] Әз бәрбь мала мә мәшийам. Дйа мьн, ԝәхта [illegible] дитьм, да дарк'олкәки, пешиа мьнда һат у [illegible] бәр дара. Ԝәхте әз бәрбь ове р'әвибум, бәр-[illegible] бекԝәй чубун дә'нбубун, маке хԝә тәмам [illegible] шире ԝе р'оже бехәда ӧнда бубу.

— Ло Сьвько,—дйа мьн дьгот,—əw нан тə н
рамбə, тӧ qӧрбана зар'е хəлqеби, бəлки тӧ шуна р'əı
ва һəр'и, тӧ чьма пьнина хwə кодка мьнə тьжи д
хи у т'əли əрде дьки?

Искə-иска мьн бу. Мьн аликида кəйфа хwə
шире we р'оже дани, алие дьне к'очəк жь фькр
мьн дəрнəдьк'əт.

* * *

Дуз панздəһ сал бьһӧрин. Зар'оти у бəрхва
тийа мьн мина бəлəкие Əлəгəзе кəлйабун. Гəр
һавине һек дьпьжандьн. Автоа мə əм жь гəрма һ
вине бəрбь синге Əлəгəза р'əнгин дьбьрьн. Һəва
мьни хwəндк'ар əз т'əглиф кьрьм, əм т'əвайи чу
маләке, кӧ ль гӧндəки qӧнт'ара ч'иедабу.

Калəки р'испи əм т'əглифи мал кьрьн. Əwи м
р'а нӧрмəт—сианəт кьр. Мə хар, вəхар. Т'əхтə зедəк
рьн. Мə эт'ещəйи хəбəрда, зəмане бьһӧри жи а
бира хwə. Кале һьнəки сущлу бу, ль мə ньһер'и.

— Лаwькно, əз чь wə вəшерьм, чь жь хwə
мьн жи wəхтеда гӧнəки мəзьн кьрийə.

—Чь гӧнə?— Мə һəрдӧйа т'əв пьрси?

— Мьн wəхтəке щмаə'та амə-т'ам дьхапа
wəки йане əз к'очəкьм. Ле мьн нһер'и мəрьв бь к
рамие т'ер нахwə, мьн т'уйи сəр wи т'ешəйи к
иро жи бь хwидана хwəйə кəлал дəһ таqа рьнд д
баз дькьм нə кӧ wан чаха.

— Тӧ шех Зьвти нас дьки?—мьн пьрси.

— Зə'ф баш, əз гəлəки һатмə мала wи, мь

[illegible] wьра жи к'очəкти дькьр. Щаньм щмаəта бə- [illegible] Wəн чаха чаWа жь мьн баWар дькьр? Кале [illegible] hьнəки пьр'чуйе хWə кьр у хəбəрдана хWə [illegible] кьр.—тукмə сəр ə'мре öса!

Тəзə hатə бира мьн əw р'ожа Əлəгəзейə хWəш, [illegible] Мəщите həвале мьни р'əкмəти, кö дьгот «к'о- [illegible] жь сəре дьне, кəта бьне дьне занə».

Мьн диса кəйфа хWə шире мəйи we р'ожейи [illegible] бндабуйи ани, кö р'уйе к'очəкда бəрха мет. [illegible] мьн wи зер'е сəриа жи hат, кö жьньке да [illegible].

* * *

Əз чьqаси бəрха дьбиньм, бəрхвантйа мьн те [illegible]. Те бира мьн ə'дəте мəйи бəре; сəр мəйт'е [illegible] рожа иро шанəшина ə'мре мəйи тəзə те [illegible].

БИРАНИН

Щәԝе тирәмә'р синге Әләгәза калда дьһа
харе, чарали кӧлилк бун, гиһае һешин, гьмә-г
чәме к'әфгӧр' бу.

Бьр'ка бәрхе мьн гьртьбу дәве нәԝаләке дь
риа. Ле әз нәԝаск'аре тәбиәте, бәдәԝайа ԝе,
зьнарәки р'уньштьбум у мьн к'ьт'еба «Калке Г
чаԝа кӧрме һәвӧрӧмьш хԝәй дькә» дьхԝәнд. К'ь
гәләки мьн хԝәш дьһат, мьн хԝәш дьһат ӧса
сәрбьһара Әләгәза р'әнгин. Әз мина кәвьрәки дав
нә нава аве, ньqойи нава к'ьт'ебе бубум, мьн д
ԝәнд.

Ньшкева, ԝәхта мьн сәре хԝә һьлбьр'и, жь
ԝале пешбәри мьн тьштәки мина к'әлба дәрк
ԝәхта әԝи әз дитьм мәша хԝә һьнәки нәрмкьр,
паше, ԝәхта дит әз к'имә у qәԝата мьн чийә, д
зу-зу бәрбь бәрха һат. Бәре ә'ԝльн мьн т'ьре
сәе мә Һьрч'ойә, әз шабум, мьн бь дьләки әшq
зи кьр:

— Кьрчо, Кьрчо, Кьрчо, һа Кьрчо. Əз əщеб-[illegible] мам, əwи əз бəр тьштəки кəсаб нəкьрьм. [illegible] тəзə фəм кьр, wəки əw гӧрə.

Мьн дəрһəqа гӧра жь к'ьтеба гəлəк хwəндьбу [illegible] мьнр'а шьровəкьрьбун. Ле ве щаре əз пеш-[illegible] гӧр сəкьнибум.

[illegible], əз чь жь wə вəшерьм, wəхта əw нет фьк-[illegible] дəрбаз бу, кӧ «əв гӧрə», зьмане мьн гьран [illegible] тə дьгот һоqəк р'ьсас пева гьредабун, чоке мьн [illegible], дəве мьн мьчьqи, əз бумə гӧлокəке. Тьш-[illegible] жи бежьм, мьн хwə ӧнда нəкьр, һəвана [illegible] к'елəка мьн бу, мьн əw бе кəмди хwə [illegible], жь бəрха дурк'əтьм.

[illegible] мьнə кəйwан, wəхта гӧр дитьн, сьлькин, [illegible] бун, бунə гӧрмькəке, дурва дьһа мина [illegible] хане дькьрьн.

[illegible], бь фəсал дак'ӧта нава бəрха, əwи гə-[illegible] бу, чəвqӧли, тьмайи нəкьр, бəрхəк кьрə [illegible], бу лок'ə-лок'а wи жь бəрха дурк'əт. Əз [illegible] тьр'сана чəqə-чəqа дəв-дьране мьн [illegible] ль гӧр у ог'ра wи дькьр бəлки бəрбь [illegible]

[illegible] мьнə кəйwан дəве гӧрда к'алə-к'ал бу, [illegible] мьн дьсот, тə дьгот əwе qəрфе хwə [illegible] у һесре гəрм сурəте мьн шьлкьрьн, ба-[illegible]

[illegible] бəхте мьн у бəрхькер'а кела пешбəри

мəва кəре пəзе ова мə hатə хане. Шьван Мəщите К'əлəш у сəе wи «Герман» данə ду гöр, əw qaqe hасе кьрьн, бəрх же стəндьн. Бəрхька кəйwан шунда бəрбь бəрха р'əви, диса к'алə-к'ала we бу, ве щаре тə дьгот дöə'а ль Мəщит у «Герман» дькьрьн, qəрф ль мьн. Р'öк бəр мьнда hат, əз к'əниам у əшqəшq бəрбь бьр'ка бəрхе хwə львйам.

Əваре əз чумə мал, мьн бəрх бьрнə дə'на. Щəм həвала qöр'ə бум, мьнр'а нəдьhатə хəбəрдане. Тьштəки бьчук нинбу, мьн гöр дитьбу, к'е жь həвале мьн тьште öса дитьбун. Мьн п'айе хwə дьда, wəки тəне бь сайа мерхасиа мьн бу, кö гöр бəрхəк тəне бьр. Мьн дьгот:—зар'но, əзи р'уньшти бум, мьн həw ньhер'и гöр hат, мьн да шьвдаре, əз р'абумə пешие, мьн wива бəр да бəре həв, анщах wир'а ль həв hат бəрхəк бьр, əw жи,—мьн дьгот,—бь р'əзадьлиа мьн.

Зар'е həвале мьн тəмам, бь «мерхасийа» мьнва ə'щебмайи бун. Һьнəка дьготьн, wəки Сьвьк нинбуйа гöр дькарьбу зьрар бьгиhанда гəлə бəрха. Əз фьр'нак дьбум, к'əн жь дəве мьн дəрнəдьк'əт.

Wан чаха ова мəда к'ома пионера həбу. Дəрсдаре мə, həвале К'əрəм, сəрк'ари ль we дькьр. Р'öжəке, wəхта бу бəрəвбуна мə, həвале К'əрəм сəр бəр'а мерхисйа мьн авит. Гьшкар'а дьhа ə'йан бу, wəки мьн тьштəки нəлайиq кьрийə, бəр гöр р'əвимə бьр'а бəрха hивйа гöре сəре чиайи бəйани hьштийə Зарö тəмам ль мьн дьк'əнийан, qəрфе хwə ль мь

дькърьн. Əз гәләки бәр хԜә дьк'әтьм, йалики сәва
рәве, йале дьне сәва дәрәԜа у п'айидайине.

Мьн Ԝе р'оже соз да, ԝәки qочах бьм, иди т'ӧ
щара дәрәԜа нәкьм.

Мьн тьме хԜәр'а дьгот «Сьвьк, ч'әве хԜә вә-
кә, дор у бәре хԜә бьнһер', чапа зьмане хԜә зань-
бә паше хәбәр бьдә».

1955

Сəлим

Сəлим хортəки бəрбьч'ə'в бу. Ч'əве Wийə р'ə
бун, бьруйе Wи мина qəйт'ана, тə дьгот бь кь
сьбһане хWə калар'а һəзар щари кьлданə. Бəшə
хортə хWəш бу, сьмеле р'əшə мина qəтране сəр л
ва Wийə жорьн дьһатнə хане, qайша форме ль пьı
та Wи дьбьрьqи, шьр'кед We, мина щəWед дь гед
кеда дадьбьрьн, дьчърусин. Сəлим, бəжн у ба
п'апахе qəWащьхьва һəвр'а шəр'бун.

Ч'йаки зозана Əлəгəзе нəмабу, Wəки льнге
ле нəк'əта.

Сəлим ч'укар'а ч'ук бу, мəзьнр'а мəзьн, тöщ
кəсир'а нəдьгот жь вьра р'абə һəр'ə дəра һане. Əı
п'əрсəнге дəве хWə рънд заньбу.

Wəхта Əрмəнистанеда qəйдед советие һат
тəстиqкьрьне Сəлим зьламəки льнгтəрькийи, чипр
ти мина һəзаред һəвале хWə бу. ƏWи чь заньбу
неда чь һəйə, чь т'öнə? Тə дьгот дьнйа сəр гöһə
Wибу у əW жи һöндöр'е гöһе геда к'əтьбу хə
һьнгор.

Озмане баве Сəлим тəмамйа ə'мре хWə на

тәли тәнгасиеда дәрбазкьрбу. Әԝи щәм аг'а у бәга ...ламти, дуажоти, шьванти дькьр, ԝәки бь тәһәрәки ...бура хԝә бькә.

Жь тиренща р'ожа октйабра мәзьн бәшәре ԝи тәзә мәрьва хԝәш дьһат, пьшта ԝи тәзә һьнәки раст бубу, ԝәхта тәләбәхтр'а нәхԝәш к'әт, к'әтә ...ьвине, дӧ р'ож дәрбаз бун тәфәкуре ә'мре тәзә әԝ ...әфат бу.

Сәлим сеԝи ма, ле нә мина сеԝие бәре, кӧ ...срәте нане р'оже бун. Һәма жь р'ожа ә'ԝльнда ...стпекьри һӧкӧмәте к'омәк да ԝи, әԝ мәзьн бу, бу ...ртәки готьна ԝә, дәст у п'ейи навмьлфьрәйи бәр-...тәв. Чәнд сал дәрбазбун Сәлим мал у кал дәст ..., зәԝьщи. Т'әмамйа qизе гӧнд хԝәзла хԝә жь-... ԝи, Гозәла Ләԝәнд, данин. Ле тӧ ԝәрә бьнһер' ...масикә мере ԝе һәбу. Һәма сәва мәрьве ӧса жи ...тийә готьне «һив һивә, диса ә'йбә ль р'уйә». Сәлим ...мрәш бу. Гозәла жьна ԝи тьр'сана дьләрьзи ԝәх-... щинарәки ньшкева пьр'сәк жь ԝе дькьр. Сәлим ...-пер'а пьр'ч'уйе хԝә дькьрьн, бьрӧйе ԝи тәв ... дьбун, леве ԝи дадьльqин, зьраве мәрьва жь ... дьqәтйа, дьбу кӧта-кӧта ԝи.

— Qизе Гозәл,—әԝи дьгот,—чь кӧла тә щинара ...тийә, тӧ к'ӧ, әԝ к'ӧ, тә ә'бура хԝә п'епәс кьрийә, ... тӧ бехԝәй буйи? Гозәла бәләнгаз шәрмана нь-...бу чь бькьра, сурәте ԝе мина кьнара сор дьбун, ...сте хԝә дьда бәр щеника хԝә, дьбу ньч'ә-ньч'а

we, мәрьва търе дьле хWәда дьбежә «әрде саро вәqәльшә, әз тәда hәрмә харе».

Нәньhери әве йәке дьле Гозәле нәдьшкәст, әWе жь к'урайа дьл ньз жь Сәлим дькьр, qәдьре Wи дьгърт.

А әви тәhәри әWан дәрбаз дькьр. Жь дә'Wәта Wан дӧ сал дәрбаз бун. Гозәлә нәмлә бу. Р'ожәке тә'на эше авитә щәгәра we, бу туфә-туфа we, бәтр'әнг бу, дәве we мьч'ьqи, ч'әве we к'орда чун. Пирка Дилбәр, кӧ щинара Wан бу, пер'а-пер'а тедәрхьст, Wәки Гозәлә бәр зар'бунеданә. Әwe щабда Сәлим, Wәки жьна хWә щигӧhасти нәхWәшхане бькә. Тәвзьк Wәйнахе Сәлимда чунә харе, әWи авр'у данә Дилбәре у гот:

— Мәт'е, тӧ хWәйе сәре мьн нини, чи тәр'анә, жьна мьнә дьчә нәхWәшхане, начә, әW шӧхӧле мьнә!

Пирка Дилбәр сущлу бу, бь тәhәрәки хәйд гот:

— Дә, мьн чь готийә, лао. Жьнкьнга тә гӧнәйә.

— ЧаWа? Әз Сәлимбьм жьна мьн hәр'ә бал нәзар мәрве хәриб р'азе, ле әз чьма сьмела бәр позе хWә дьhельм. Сәр ван хәбәра әwи дәсте хWәйи р'асте бәрбь сьмеле хWә бьр у бь щур'әки ль Дилбәре ньhер'и.

Пирьке мьле хWә h'ьлк'ьшандьн, пьшта хWә да Сәлим у чу.

Сәлим hе щие хWәда qӧр'әмиш бубу, сәкьнибу. ӘWи чаWа Гозәл дит хофәк дьле Wида qәсьри,

wəйнахе wи ләрьзин, паше жь мал дәрк'әт чу ду Дилбәре; тәwәqә жь we кьр, wәки һәр'ә к'омә—кәке бьдә Гозәле.

Пирка Дилбәр чу. Чәнд сәкәт бьһӧрин, мала Сәлиме Озманда дәнге зар'а wийә нӧхӧри һат. Мьз-гини данә Сәлим. Бәре әw бәшәwрхwәш бу, ле әw бәшәра ль сәр леве wи һеди-һеди тәмьри у дьле хwәда гот: «Чаwа, әз Сәлимбьм qиз мьнр'а бьвә, кӧле, тӧ мьнда бейи», ле паше әw бь хwә бәр дьле хwәда һат.

— Дә, к'едәре qиз, wедәре кӧр' жи we һәвә.

Сәлим һәма бь хwә qраркьр, wәки наве qиза хwә дайнә Нигар. Гозәле qайилйа хwә да.

* * *

Гӧндда иди колхоз һатьбу тәшкилкьрьне. Сә-лим тәви щинара бь дьл у щәгәр дьхәбьти, кале wи иди эп'ещәйи хwәш бубу.

Хорт гәлә щара к'ӧлфәте щинара щьватед гӧнд-да дьдитьн, дьбу к'ьзина дьле wи, wәки нәмамтйа дьса дькә, наһелә Гозәл һәр'ә щьвата. Әwи qрар дь-кьр, кӧ к'ӧлфәта хwә әсә бьшинә щьвате. Ле чь-qаси щьват незик дьбу, аwqаси баре к'ӧмр'әшие дьле wида мәзьн дьбу у р'ожа щьвате дьгот:

— Qизе, тӧ к'ӧ, щьват к'ӧ?

Гозәле хәбәр нәдьда, кр'ин жь кевьр дьһат, жь wейа нәдьһат.

Wәдә öса дәрбаз дьбу. Дö заред qизинә дьн жи Wанра бун. Сәлим һәрщар дьле хWәда ньфьри ль бәхте хWә дәкьрьн, wәки заред тәмамайә кöрин һәнә, ле әw дәст жь qиза нак'шинә.

* * *

Шәре Wәтәниейи мәзьн һьнгавт. Сәлим эваре к'әлобин жь хәбате вәгәрйа мал, иди хWә зәвт нәкьр.

— Qизе Гозәл, qәт намуса мәра чь? Дьне ә'лам бь рәзадьлйа хWә дьчә шер, әз жи һе малда руньшбьм, хәлqе чь мәра бежә, шәрма рәшә, ә'йба гьран.

Жьне у мер Wе шәве кәта сьве хәбәрдан. Qәрәбәрбанга сьве әW чунә дәст у руйе һәв. Сәлим qизед хWә рамусан, бәре хWә да комисарната әскәрие. Һәма әWе роже жи әW шанднә Ордйа Советие.

Дәрд у тәфәкурйа мале тöщар жь дьле Сәлим дәрнәдьк'әт. ӘWи дьрот, дьпива. Һәвале Wийи урьс, Иван, бәр дьле wида дьһат һәр щарәке, Wәхта дьдит, кö әw дöшöрмиш дьбә. Бәшәра Сәлим хWәш дьбу, кәзьнге к'ур радьһиштьн, гöман дьда хwә, кö зутьрәке шәре к'öтавә, әwе диса һәрә мал у кале хwә, сәр һелина хwә, кö к'öчке ощаха Селиме Озман тьме бьчърусә.

* * *

Ду чуйна Сәлимр'а мәфәра Гозәле һатә бьр'ине. К'ӧлфәте щинаред wан тәмам чунә хәвате, мина шера бәрга мере хwә гьртьн. Гозәл жи дӧшӧрмиш дьбу, кӧ һәр'ә бьхәбьтә, ле wәхта хәйсәте Сәлим дьһатә бира we, әw һьнәки дӧдьл дьбу. Р'ожәке жи әwе qраркьр у нәмәкә әви тәһәри Сәлимр'а шанд.

«Сәлим щан!

Зар'ә шькьр сах у сьламәтьн, диwане мәр'а п'әрә къвшкьрьнә, әм кәртъм дьстиньн. Нигар, Филе у Сәйран ч'ә'вньһер'ие тәнә. Айе мә фашистар'а нәминә, тӧ к'ӧ, шәр' к'ӧ. Тӧ сәва мә qәт дӧшӧрмиш нәвә, һәр гӧһ бьдә сәр хwә. Мьн тә у һәвалед тәр'а чәнд щот горә у ләпьк чекьрьнә, әзе ван р'ожа бьшиньм.

Сәлим щан, ле qәт тӧ мьнр'а чь дьбежи, хәлq тәмам дьчә дьхәбьтә, әз тәне малда бумә к'утәкә шәwьти, жь бәр тәндуре р'анабьм. Qәт хәлqе мәр'а чь бежә?»

Гозәле әв нәма шанд. Әwә р'ожбьр'ож һивйа нәма Сәлим бу. Нәмә тъме жи дьһатьн, ле дәрһәqа хәбата Гозәледа нә дәнг бу, нә жи кьс. Ләма жи әw щаньк бәр хwә дьк'әт, кӧ жь һәвале хwә пашда дьминә.

* * *

Звьстане ч'йа у бани ньхамтьн. Тагбура кӧ Сәлим теда qӧльх дькьр шандьә дәшта шер'. Хорт дьдит чька жьн к'омәкәкә чаwa дьдьә wәтән, һьм дьхәбьтьн, һьм жи әскәриеда qӧльх дькьн. Әw кӧмр'әши, кӧ әwи жь әдәте кал у бавайи пашдамайи чаwa мират стәндьбу, бәрә-бәрә бәтр'әнг дьбу. Әwи бәр ч'әве хwә дьдит wәйwәйлер, чәтьнайа, кӧ щмаә'та мә дәсте фашистада дьк'ьшанд. Дьле wи храв дьбу, әw дьфькьри нәме Гозәлер'а бьшинә, кӧ әw һәр'ә бьхәбьтә, ле паше бәр хwәда дьгот: «Щаньм, дйа мьн чуйә хәбате, йане пирка мьн, к'ӧлфәт готи малда р'уне, кьнще мере хwә бьшо, зар'а хwәйкә, харьне һазьркә. Wәки әз дәстуре Гозар'а хwәйкә, харьне һазьркә. Wәки әз дәстуре Гозәле бьдьм һәр'ә бьхәбьтә qәт хәлqе хәрибе чь мьнр'а бежә?».

Р'ож ӧса дьбьһӧрин. Wәхте Гозәле дит, кӧ Сәлим щаба wе надә, әwе qраркьр хwә сәри хwә һәр'ә бьхәбьтә. Р'ожтьра дьне әw чу бахче зар'а. Сәрwере әw бь готна wә qәбулкьр у созда, һәма жь сьвәтьре һәрсе зар'е Гозәле qәбулкә, wәки әw пәшмурдә нәвә, һәр'ә бьхәбьтә.

Һәфтек дәрбаз нәбу Гозәла Ләwәнд бу хәбатч'йа wе бригаде, к'едәре бәре мере wе дьхәбьти. Әwә гәләки сәрхwә бу. Һе могдарәк тәзә дәрбаз

бубу, наве Гозəле жи сəр тəхте сор ньвисин, чаwa хəбатчикə пеш. Гозəлə иди сəрфьнйаз бу, бь ə'нйа вəкьри ль щинара дьнһери. We иди мина бəре жь wана шəрм нəдькьр, һəр wəхта хəйсəте Сəлим дьһатə бира we əw һьнəки дьфькьри: «Гəло wəки Сəлим заньбə, кӧ əз бе дəстура wи дьхəбьтьм, we чь бькə, гəло we һерс нəк'əвə, нəхəйидə» у əwe qрар дькьр, wəки ве гаве дəрһəqа хəбата хwəда һе мере хwəра нəнвисə.

Зар дьчунə бахче зара. Пəре кӧ диwане дьдан у айльха Гозəле бь тəһəрəки тера мале дькьрьн. Wəхта кале мале һьнəки хwəш бу Гозəле чəнд щот горə, лəпьк, һьнə чəрəз, тьтун Сəлим у һəвалед wира шандьн.

Гава Сəлим пасилкə стəнд, һавале wи дора wи щьвйан, wана чəрəз тəвайи харьн, паше горə у лəпьк минани бьра һəвра пəрəвəкьрьн. Сəлим фьрнах дьбу. Гозəл ль бəр чəве wи жь бəре ширьнтьр бубу. Əwи дьле хwəда дьwəкьланд: «Бе мала баве ава буйе, к'е газьна ль тə бькə, тə чьма нане дəве зара бьрийə əв һур-мура мьнра шандийə?»

* * *

Щарəке шəр һьнəки сəqьри. Сəрwере пара сəйасəтие һат у əскəрара qьсə дəрбазкьр. Əwи wанра гот, кӧ əw тəне ниньн, кӧ пьшт у база wанə гəлəки qəwинə, wəки һəр мəрьвəки советие нһа бь

к'əлобин дьхəбьтə, wəки дьжмьн жь хwəлйа мə р'аqəтиньн. Ду хəбəрдана хwəр'а əwи газетəк вəкьр у wа гот:

— Мəсəлə, һун əве к'ӧлфəте дьбиньн, əw нһа дəwса мере хwə дьхəбьтə у р'ое се-чар норма дьqəдинə.

Ə'фəрьм шире wер'а,—т'əмама һəвр'а готьн.

Сəлим һьнəки кəр' бу, сəкьни. Əскəра газет һьлдан, йəко-йəко ль шькьл ньһер'ин. Wəхта сьре гһиштə Сəлим əw ньшкева вəщьньqи, жь ч'ə'ве хwə баwəр нəкьр. Р'əнг жь wи чу, дəсте wи р'ъщьфин, əшqəк фьр'и дьле wи, бəшəрəк ль гоше дəве wи бит'əр бу.

— Чь ль тə qəwьми, Сəлим?—Иван же пьр'си.

— Чаwа? Нə ахьр əва к'ӧлфəта мьнə.

— Чь дьбежи?— т'əмама һəвр'а пьр'син.

— Wəлəһ-бьлə.

Һəвала йəко-йəко ч'ə'вр'онкайи дьданə Сəлим. Ле əw бь тəһəрəки кəр' бубу. Əwе р'оже дьле wида дьнйа һатə гӧһастьне. К'ӧмр'əши у хəйсəте wийи бəре к'уви бун. Һəма wе эваре qӧмандаре wана жь наве хwə у һəвалед Сəлим нəмəкə ч'ə'вр'онкайе Гозəлер'а шандьн.

Сəлим жи əв нəма һанə ньвиси:

«Гозəл щан!

Əмəке де у баве тə ль тə нəлалбə, тə əз нава һəвалада кърмə дикəки сьпи, əз əwqаси к'ӧбарьм, мьн тьре п'əр' у баскед мьн һəнə. Ə'фəрьм, хале мьн Лəwəнде р'əкмəти чьqаси р'астго бу, wəхта дьгот «Го-

зәлә qочахә, р̓ож бе wе бәрга мера бьгрә». Ә̓фәрьм! Сәд щари тәр̓а малиава! Мьqати зар̓абә. Р'ьнд бьхәбьтә. Иди әз әw Сәлиме бәре ниньм. Нhа иди әз заньм дьнйа р̓онькда чь hәйә, чь тонә. Р'аст готьнә «Шер-шерә, чь жьнә, чь мерә». Wәхта хәбатчи лазьмьн, готи тӧ чьма малда р̓унейи, мьн зуда дьхwәст фькра хwә тәр̓а бьнвисйа, ле ль hәв нәдьhат. Змане мьн иро qәйд у чидаре хwә qәтандьнә. Бьхәбьтә, ә̓фәрьм! Тӧ сәрфьнйазбә, әз жи wәкә хwә hәмә. Әзе дhа р̓ьнд ль дьжмьн хьм.

Сәлим».

Гозәле кәрдӧ нәмә тәв р̓ожәке стәндьн. Льнге wе шабуна ль ә̓рд нәдьгьртьн. Әw мина qизәкә кәзи ль нав от̓ахе дьчу-дьhат. Әwе бь хwә жи баwар нәдькьр, wәки хәйсәте Сәлим ӧса зу hатә гӧhастьне. Әw дhа бь р̓ӧк у дьл хәбьти.

* * *

Сьвәкә звьстанейә зьвьр бу. Ә̓змани ч̓ику сайи бу. Сӧр̓әкә ӧса сар дьhат, тә дьгот нәза wәйнахе мәрьвар̓а дькьн. Р'ое нәдир дабу, жь сәрмана әw жи qьнщьли бу, тиренще wе анщахи дьhатнә ханекьрьне. Бәрфе мина спич̓аләкә бе сәрә-бьни бәст ньхамтьбун. Дәшта шер̓ә сәqьр̓и бу. Хӧмаме ль сәр ч̓әме пешбәри hәв гьртьбу. Ньшкева бу р̓ьнгә-р̓ьнга

т'опа, т'əqə-т'əqа гöлла у танка т'əв һəвбун, кьрьнə qəрəбальх. Тагбур жь щи ләqйа, дак' öта сəр дьжмьн. Фашиста, кö əв йəк дитьн, мина пез т'əрqйан. Wан чаха ль р'у ə'змин чəнд фьрьнде дьжмьн һатнə хане. Сəлим у һəвале хwəва иди жь ч'ем дəрбаз бубун. Фьрьнда агьре пулимйоте ль сəр wанда р'əшандьн. Сəлим ньшкева ньк'ьси у к'əт, əw р'абу, кьр кö пешда бьльвə, ле нькарбу. Иван ль сəр wида вəгəр'йа, хуна гəвəз тьжи һöндöр'е сола Сəлим бубу. Иван льнге wи гьреда, əw р'абьһартə нəwаләке. Əw чунə гир'уйе һəв у жь һəвдö qəтйан. Чəнд дəqада Сəлим гиһандиə дохтрхане, жь wьр жи əw бьрьнə шəһəрəки wəлет, wəки əwи qəнщ бькьн.

Т'агбуре əwe р'оже фашист жь бажаре Г. р'аqəтандьн.

* * *

Чəндəк дəрбаз бу. Гозəле нəмəк жь qöмандар станд. Əwи ньвиси бу, wəки Сəлим бьриндар бу, əз ль фьлан дəре жь wи qəтйам. Əгəр һун һащ пе һəнə, бьнвисьн чька к'ефе wи чьнə.

Гозəле нəма Сəлим жи стəнд. Əw к'əwгьри. Һəрсе qизе wе ч'ə'в дйа хwə к'əтьн кьрьнə лувə-лув, ле дайик бəр дьле wанда һат, əw ашт бун.

Гозəле һəма we р'оже нəмəк Сəлимр'а ньвиси, йа дьне qöмандарр'а.

* * *

Бьhар hат. Ләйлане лист. Ч'әм диса сәр hәвр'а чун у hатьн. Тәйр у туйа диса дәст бь сазбәндйа хwә кьрьн.

Гозәлә ль сәр хәбата хwә бу, wәхта бу qир'ина Нигара wе:

— Ьне, мьзгина мьн, баве мьн hатийә!

Гозәле шабуна фьрqаскьр, әwе изна хwә жь сәрwер хwәст у мале мәр'әвә, әз hатмә тә. Әw у Сәлимва кәwшеда р'асти hәвдö hатьн. Wана hәвдö р'амусан. Гозәл к'әтә бьн мьле Сәлиме, кö hе дькö-лйа, әw бьрә мал.

Әмәк бьhöри. Мала wана тьжи мәрьв бубун. Әw hатбунә ч'әвр'онкайе. Бу шьнгина финщана, харьн, дан, стран, дәф у зöр'не хьстьн.

* * *

Сәлим qәнщ бу. Әwи иди к'аре хwә дькр, wәки hәр'ә комисариата әскәрие, кö wи диса бьшиньнә т'аг'бура wи, wәки бона азабуна wәт'әне хwә диса бькә шәр'. Әwи гәләки бира hәвал у hогьре хwәйә дәшта шер' кьрбу. Ле диwана фашиста wәлгәр'йа, дьжмьн hатә р'ае. Сәлим нава нәфәре хwәда ма.

* * *

Бәле, ә'мре тәзә, мьнабуна тә'ли у тәнгасиа бә-

ре, к'омәка һәвал у һогьра хәйсәте мәрьва жи дьгöһерьн. Сәлим öса хәйсәте хwә гöһастьбу, кö qәрф wан мәрьва дькьрьн, ед кö зар'ед хwә нәдьшанднә мәк'т'әбе, нәдьһьштьн к'öлфәте wана жь мал дәрк'әвьн. Әw иди Сәлиме бәре нинбу.

1960

ТИТАЛ

Титал чәнд сала бәре хатьре хԝә жь гӧнде хԝә, жь чиае Әләгәзе у Qәмәрдаг'е хԝәстьбу у бәре хԝә дабу бажер, ԝәки университетеда бьхунә, мьразе баве хԝә бьqәдинә, мина пешие хԝә нәхԝәнди нәминә.

Эвара, ԝәхта бажар дадьпалийа нава шәва р'әш, ԝәхте ләмпе электрикие мина щерге мьр'щана тә'рийа шәве бәтр'әнг дькьрьн, әз, Титал у һәвале мәйи дьне бәрәви р'азанхана мә дьбун, мә хәбәр дьда дәрһәqа ә'мре хԝәндк'арайи ширьн, дәрһәqа һәвалтийе, ӧлм, занәбуне, мӧкбәте. Т'ӧщар бир накьм. Мә чьqас эваре ӧса дәрбаз кьрьнә.

Р'ожәкә звьстанейә пьр'чукьрибу. Ә'змин кӧлие бәрфе әләк дькьрьн, ә'рд у ә'зман бубунә йәк, чиа у бани, соqаqа у мәйдан, дәшт у к'әԝшән бь сьпич'ала бәрфа звьстанейә qальн һатьбунә ньхамтьне. Эзи т'әне малда бум. Мьн диса к'ът'еб дьхԝәндьн, чаԝа мәрьвәки к'эсьри р'асти кание бе. От'аха мьнда кәму тьшт ӧса р'әкәт бу, ԝәки мьн ледана дьле хԝә жи дьбьһист. Ньшкева йәки бь зәрп дәре мьн к'ӧта, әз вәщьньqим.

— К'əрəмькьн,— мьн гот.

Wан чаха дəри ләз вəбу у мина һəрщар диса Титале мə бь бəнгзе хWəш сəр шемике сəкьни. Иро жь сьфəте wи мəрьва дькарбу тедəрхьста, wəки əwи зəф əшqə, к'əн жь леве wи пəйа нəдьбу чʼəве wи дьчъруси, шəWле сəр кьнаре сурəте wида дьһатнə ханекърьне.

— Эвара тə хер,— əwи гот.

— Wəй тӧ хер һати, сəр чʼəве мьн, сəр сəре мьн. Дə бежə чь һəйə, чь тӧнə. Чь qəWьмийə, wəки тӧ иро əWqас əшqи?

— Сагийа тə,— əwи гот, əзи тьме жи əшqьм. Гəрə чьма əшq нинбьм,—у əwи ләпке хwə дəрхьстьи, wəшандьнə сəр щие мьн, жь щеба хwə намəкə чаргошə дəрхьст, пер'а гӧләш бу, р'əqьси, нəмə дəсте хWəда бър-ани,—мəрьв ду ве йəкер'а жи ша нəбə,—əwи намə нишанй мьн да, чʼəвəки хwə мьнр'а qӧнщьр'анд у тəзə р'уньшт.

— Чь бəʼсə, Титал?—Мьн пър'си.

— Малава, аһа бьнһер', у əwи намə вəкьр, һьнəки ньвисаре ньһер'и, бь дəнгəки зиз хwəнд:

«Титил щан!

Ә'зизе мьн, əзə саг' у сьламəтьм, чʼəве мьн р'йа тə qəр'ьмин. Хəwа шəва мьн кəр'ьмийə. Тӧ нə вьри wəки гӧстила хwə йане жи дəстмаләке п'ешк'еши тəкьм. Ббахшинə. Р'о бə йане шəв, сьвə бə йане эвар тӧ бəр чʼəве мьни, бей тə бəʼлгие бəр сəрийа

мьн кәьврә, тӧ ль нав дьле мьндани, тӧ р̓ӧке бәр мьни, qӧдуме чоке мьн. Де у баве мьнә п̓акьн, сәр кьсәкьса к̓әтьнә, wәки әз у тӧва дьлк̓әтийе һәвьн. Ле һьла тьштәк нәготьнә. Мьqати хwәвә, әзә һивиа тәмә.

Нәма һәвала мьн, Хәзалер̓а, бьньвисә, wәки әз бьстиньм, шәрмә, бьра де у баве мьн ньзанбьн, бьра гӧнди мьн сор у сьлоq нәкьн, нәкьнә бәниште дәве хwә, иди чь бьньвисьм, р̓о ль мьн бунә сал. Бь сәламе ширьнва.

Синәм».

Титал намә к̓ӧта кьр. Әwи хәбәра «Синәм» ӧса кәрф-кәрф, ӧса т̓әqьл гот, wәки мьн сәбьр нәкьр у пьр̓си.

— Әw к̓ийә дә?

— Чаwа?

— Синәм к̓ийә?

— Мала тә авабә,—әw хәйиди,—ле мьн әwqас к̓ер̓а хwәнд у әwи зор да зьмен.

Мьн у Синәме мәк̓т̓әба дәһсалә т̓әвайи к̓ӧта кьрийә, әw ниһа гӧндданә, әwи ве дәре адреса наме нишани мьн кьр. Дьхәбьтә, сәрwере дәста стәндьна әк̓не бльндә.

— Бәле.

Чь бәле? хорт һерс бу, дә бьсә әз к̓ӧтакьм паше, әва жи бу пенщ сал, wәки мьн у Синәме дьле хwә ль бәр һәв вәкьрийә. Әз wан чаха гӧндда сәрwере клубе бум. Мьн щийе хәбата Синәме за-

ньбу, әwe бьнәт'ара ч'иае Qәмәрдаг'да картол у тьтун бещәр дькьрьн.

Дә тӧ ә'дәте мә зани, әз әшкәрә нькарбум сәр wеда бьчума. Ле бьре тә жи зә'ф фән бу. Әз дьчумә бәрп'ала Qәмәрдаг'е, мьн ль wьр гӧл у кӧлилк дькьрьнә баq, давитнә щәwе, аве әw хwәр'а дьбьрнә жере, бь we аве жи Синәме картол ав дьдан, мьн дина хwә дьдае әwе баqе кӧлилка һьлдьдан, нава һәwеда дьбьрьн—данин, ле щаб ӧса жи нәдьда. Wан чаха бьре тә,—әwи дәсте хwә синге хwә да,—намә баqава гьреда, ле диса нә бә'с бу, нә жи хәбәр. Мьн р'оже хwә ль сәр синге Qәмәрдаг'е дьбӧһӧрандьн, ль кьсрәта Синәме, бәжн у бала wейә мина карәкә Хәзала дьмам.

Ве щаре мьн чь кьр чь нәкьр. Мьн щәwа аве бьр'и, бәри нәwала к'еләке да, щәw мьчъqи. Синәме, кӧ дит ав мьчъqи, мәр' да сәр мьле хwә, бәр щәwе к'әт, бь кәмди хwә бәрбь п'ала ч'ие мәшийа. Дьле мьн шабуна зу-зу к'ӧта. Әз нава гиһеда мина неч'ирванәки һивйа неч'ира хwә бум. К'ӧтаси әw гьһиштә wедәре, кӧ кӧ мьн ав бьр'и бу, әwе дор у бәре хwә ньһер'и, кьрә нәч'ә-ньч', кьр кӧ аве бәрдә, әз жь щи р'абум, qизьк вәщьньqи, р'әнге хwә авит, мьн ньһер'и, ле wәхта әз нас кьрьм бәшәрәкә хwәш ль деме we бу диһар, соро-моро бу, сәре хwә бәржер кьр. Әз незики we бум, мә эп'ещәйи хәбәрда. Чәнд р'оже дьне жи мьн ав ӧса да бьр'ине у мә дьле хwә ль бәр һәв вәкьр. Ду we йәкер'а кәму һавина әз

дьчьмә гöнд, әwe дьбиньм, мьн чаwа сьламәти к'öта кьр әзе бьзәwьщьм. Дә'wәт жи һәми бей тә набә.

— Бәле, бәле,—мьн гот.

— Тә бьһист?—Т'итал жь мьн пьр'си,—әзи иро чьма аwqаси әшqьм.

Әwи диса намә кьрә qабе, чәнд щара дәсте хwәда бьр—ани, кьрә щеба хwә.

Әз жи ша бум. Әшqа Титал фьр'и дьле мьн жи. Мә ду we йәкер'а диса гәләки хәбәрда. Иди ниве шәве бу, wәхта мә шәвхwәши да һәв, жь һәв дурк'әтьн.

* * *

Әwe сале бһар зу һат, wәхта тәйрту жь бәр'и-бәр'истана зьвьр'ин, диса ль мә бунә дийар, wәхта Әләгәзе бәгдадида сәрбьһара р'әнгин авитә навмьла хwә, мьн бь шöхöләки мәхсус бәре хwә да нәкие, кö ль бәрп'ала ч'иейә.

Р'йа мә нава тәбйәта кәwаск'арә мина букәч'ә тәзәхәмьлива дәрбаз дьбу. Зутьре әзи мәрк'әза нәкиеда бум. Мәрьвед р'еwи бәре ә'wльн бона щәвбьһерийа хwә дöшöрмиш дьбьн. Мьн жи öса кьр. Әз чумә меванхане, мьн щи һьлда, паше бь ч'ә'ве р'еwийа насйа хwә да мәрк'әза нәкие, дор у бәре we, Әләгәза р'әнгин, ч'әм у каниед сарә зәлал.

Әз we р'оже зә'ф гәр'ийам у эваре бәрбь меванхане вәгәр'ийам. Дһа тә'рийе ә'рд һьлчьни бу, ә'змане сайида стәйрке бәтр'әнг дьч'ьрусин, һиве тә-

зә нәдир дабу у гәнще хwә к'ӧтабунә синг у бәре Әләгәзе. Һәч'е Әләгәзе бь бәләкиа бәрфе сәре хwә печ'абу, тә дьгот деwәкә, кӧ к'олоз дайә сәре хwә у нава тә'риеда бәрбь мьн дьльвә.

Wәхта әз чумә меванхане от'аха мьнда гәне мәрьвәк һәбу, әwи сәр щики г'алдабу, qӧлапе к'урк'ур щьг'ара хwә дьхьстьн у ль ар'ике дьньһер'и. Wәхта әwи әз дитьм wәлгәр'ийа сәр к'еләкәке, бәре хwә да мьн у бь фәсала нәнаса жь льнга нәта сери әз бь ч'ә'ве хwә пивам.

— Эвара тә бь хер!— мьн гот.

— Хер һати, сәр ч'ә'ва, сәр сәра,— әwи сәлама мьн вәгьрт. Әз р'уньштьм, мьн нава чәнд дәqада дина хwә да газете р'оже у паше дәстпе кьр пьрс сәр мәрьве нәнасда барандьн.

Ә'йан бу, wәки әw кӧрманщә, гӧндәки ве нәнийейи нә әwqаси дурда дьжи у бь шӧхӧле хwә һатйә вьра. Wәхта мьн пьрсе хwә кӧтакьрьн әwи диса щьг'арәк печ'а, вехьст, qӧлап кьр, к'ӧхйа у пьр'си:

— Бьбәхшин, хорто.

— К'әрәмкә.

— Тӧ жь к'едәрейи? К'ӧ тейи у тӧе к'ӧда һәр'и? Хьзмәта тә чийә?— Мьн щаба wи да, wәки әз хwәндк'арьм, бажерда һин дьбьм у һатьмә вьра бона шӧхӧләки фәрз.

— Бәле, сәр ч'ә'ва, сәр сәра,—әwи гот у ләзәке кәр'бу, сьмеле хwәва мьжул бу. Паше әwи на-

ве мьн пьр'си, дəстпекьр жь ə'мьре хwəйи бəре шьровəкьр, ле диса ḣат сəр пьр'са хwəндк'арийе сəкьни.

— Бьра,— əwи гот,— бəре мəр'а дьготьн, wəки хwəндьн гöнəйə, к'и кö бьхунə wе дьнийа дьнеда тек'əвə нава каниа qире—qəтране, wе бьбə хöрəке щəкнəме, лəма жи мə нəдьхwəнд, ле иро шькьр жь хwəде,— əwи хəбəрдана хwə дьрежкьр,— ңḣа хорте мə жи бажер'да ḣин дьбьн.—Əwи ведəре чəнд нав дан, нава wанда öса жи наве Титал гот. Wəхте мьн наве Титал бьḣист əз пəй ə'нə'не к'əтьм, мьн дəрḣəqа мала wан, де у баве wида йəко-йəко пьр'си. Əwи щаба мьн да, паше жи сəрда зедəкьр:

— Титал qизəкə гöнде мə дьхwəзə бьстинə, ле баве wе нəḣəqийа дькə, дьбежə qиза əз бьдмə хwəндк'ара тöнə, дьḣа п'акə мəрьв qиза хwə бьдə гöре сəре ч'иайə бəйани.

— Ахьр чьма?

— Дьбежə хwəндк'ар анщах сəре хwə хwəй дькьн, бəр дəре wан бйна кəйwане чарп'е нае, бьшкöлəк бəр дəре wан тöнə, мала wанə сəр автомашинейə, иро вьрьн, сьве дəра ḣан, əзе чаwа qизе бьдмə wан? Qизе хwə нə бе хwəйə, мала wə ава бə! Йале дьне жи хwəндк'ар дьхwазьн кö əм qиза бе qəлəн бьдьн wəки паше зоре бьднə змане сор бежьн мə п'ьфи сəре фьланкəсе кьр, qиз же стəнд, əре? На wəлəḣ, əw патка стуйе хwə бьбинə, Синəме п'ашла хwəда набинə. Wəхта мерьк наве Синəме да мьн дьḣа зə'ф р'ьнд фə'м кьр, wəки соз

дәрḣәqа Титале ḣәвалданә. Мьн дьḣа öса кьр, йане әз Титал нас накьм, ләма жи мьн wа пьр'си:

— Хорт у qизва бона ве йәке заньн йане на?

— Чь бежьм? Бь т'әгмина мьн ньзаньн.

Ду ве йәкер'а әw эвара звьстане ḣатә бира мьн, сьфәте Титали әwqаси гöләш, нама чаргошә у хәбә-ре Синәмейә ширьнә мöнбәти у мьн жь к'урайа дьл нәйфа хwә ани, ле мьн тьштәк ньнарбу бькьра, әз щида бубумә р'ьсас.

Ḣерса мьн р'або, мьн чәнд хәбәр готьн:

— Щаньм,—мьн гот,—әв чь нәмамийә. Qиз у хорт ḣәвдö кьз дькьн, бьра ḣәвдö бьстиньн, мьразе ḣәв шабьн иди. Баве Синәме чьма мина Бәк'ре Ә'wан мьразе щаḣьла дьт'әр'бинә.

— Ч'ара мьн,—әwи гот, бәлки ә'дәте мә пашоп'е бә, әwә, ḣәр әw мала мә хьраб дькә.

Щәлил сәва гәлә тьште дьне жи хәбәрда, ле әз дьḣа дöшöрмиш дьбум, мьн әwqаси гöḣ нәдьда сәр wи, ле ḣәр щар-щарана дьгот «бәле», «бәле», wәки мерьк ньзанбә, кö әз гöḣдаре wи ниньм.

Щәлил хәбәрдана хwә к'öта кьр, мә ләмп'ә ве-санд, нава т'әр'иеда ḣе агьре щьг'ара wи дьч'ьруси, тиренща ḣиве п'әнщәрер'а ль от'аха мә тәлп гьртьбу.

Әз wе шәве р'анәзам. К'еләк-к'еләк wәлгәр'ийам. Хәw жь ч'ә'ве мьн к'уви бубу, тә дьгот дәwса бә'л-ги бәр сәре мьн кәвьр бу у әз сәр кәләма р'азамә. Ḣәта сьвә сафи бу Титал жь бәр сәре мьн нәдьчу, мьн хwә-хwә пьрс дьда хwә: «Гәло дьḣа п'ак нә-

дьбу, wәки Титал нәhата, нәхwәнда, бәлки әw у Синәмва hәв шабуна», ле паше тә дьгот hьнәка дьл дьда мьн: «hьла сәбьр бькә, чька агъри чаwа те, хwә нәму готьн наенә сери? Хwә дәwра бәре нинә, ле әмә бәнди чьнә, wәки ван р'оже мәда тьштед hа бьqәwьмьн? Әw мәрьв ед кö дьхwәзьн бьвнә дьр'йа орт'а Мәме у Зине мәрьвнә нәhәqә пашдамайинә. Бәр нәhәqие у пашдамайине жи тьме дькьнә шәр', wәки әw кöрка дәрнәхьн».

Мьн тәзә ч'әве хwә дабунә hәв, wәхта п'әнще р'ое мина нәза ч'әве мьнр'а чун. Әз qöлöз бум, р'уньштьм. Щәлил р'абубу, әwи къньще хwә wәргьртьбун, диса мьн у wива хәбәрда, ле зутьре әwи хатьре хwә жь мьн хwәст дәрк'әт, бу р'әqә-р'әqа льнге wи п'е-ләлингава пәйа бу чу.

Мьн шöхöле хwә к'öта кьр, диса бәре хwә да бажер'.

* * *

Әз дöшöрмиш дьбум. Әw нет: «Гәло Титал занә йане на» тöщар жь сәре мьн дәрнәдьк'әт.

Һәма р'ожа дöда әз сәр соqаqе р'асти хорт hатьм, мә сәлам да hәв, чунә дәст у р'уйе hәв. Әw диса Титале бәре бу, гöләш, бәшәрхwәш, жь р'әкәтийа hавине әw дьhа бәдәw бубу у бәр ч'әве мьн дьhа бльнд дьhатә ханекьрьне. Мьн вьра фә'м кьр, wәки Титал дәрhәqа нәhәqийа баве Синәме тьштәки ньзанә, ләма жи мьн таqәт кьр пьрси:

— Синәмә чаԜанә?

— Әз ве һавине нәчумә гӧнд, ле жь нама заньм, Ԝәки саґ у сьламәтә. Тәр̓а ԝе жи бежьм, qиньм, Ԝәки саґ, у сьламәтә. Тәр̓а ԝе жи бежьм, qизапа мьн нвиси бу, Ԝәки де у баве Синәме ч̓ә̓вньзапа мьн нвиси бу, Ԝәки де у баве Синәме ч̓ә̓вньһер̓ийе ԝенә, Ԝәки әԝ п̓еки шаш нәвежә. Тита 1 вьра һьнәки сәкьни, мьн ньһер̓и у гот:

Пьзмам, к̓и занә, кәври бьqӧлвә, мәрвед нәqәнщ к̓орфәлаqиер̓а һе һәнә, тә һәԝ ньһер̓и ә̓щевәк анинә сәре мә, п̓ъкинәк ль бәхт у мьразе мә хьстьн.

Әз бәр дьле ԝида һатьм. Ле паше жи ԝир̓а qайил бум, Ԝәки готи мәрьв һащә хԜә һәбә.

Р̓о тьлол дьбун. Мә һавала гәлә эвар т̓әвайи дәрбаз дькьрьн, гӧләш дьбун, к̓омәк дьда һәв.

Мӧґдарәк бьһӧри.

ЛаԝЬкәки нас мьнр̓а гьликьр, ԝәки Титал чуйә гӧнд, кал у кәԝал т̓әмам бьһистьнә. Сәр кьсә-кьса к̓әтйә, Ԝәки баве Синәме нәһәqйа дькә, нахԝазә qиза хԜә бьдә ԝи.

Де у баве Титал мәрьва дьшиннә хԝәзгини, ле тьштә же дәрнае. Титал у Синәм щарәке, дӧде дьне жи р̓асти һәв тен, qрар дькьн, Ԝәки чәндәки дьне т̓әвайи р̓абьн, бенә бажер̓.

Сьбәке гӧнди р̓адбьн у дьбьһен Ԝәки баве Синәме мала хԝә баркьрийә у чуйә нәкикә дьне.

* * *

Диса звьстан бу. Әзи от̓аха хԜәда р̓уньшти бум. Ньшкева сьвдәреда дәнге льнга ль мьн т̓әсәлә бун,

незики дәре мьн бун, бу р'әqә-р'әqа дери, мьн изьн да, Wәки бенә höндöр'. Wан чаха дәри hеди вәбу, Титал hатә хане. ӘWи мә'дәкьри бу, к'ән жь леве Wийә тъмбәшәр к'уви бубу, ч'әве Wи к'орда чубун, öса qьнщьли бу, wәки бәжна wийә ләWәндийә бльнд дьhа бәр ч'әве мьн кьн дьhатә хане, әз жь щи р'абум, бәрбь wи чум.

— Тә херә, Титал?

— Иди чь хер, чь шәр'. Хер жь хере дәрк'әтийә,— әwи гот,— бьра, qәт кәр'вә, зьнарәки тәр'ьки сәр дьле мьнда Wәлгәр'иайә, баве Синәме нәмамтикә мәзьн кьрийә, әWи Синәм дайә мер. Малава, әв бу, тьште Wа к'е дитйә, к'е бинайә? Бу ньч'ә-ньч'а хорт, дö hесре мина морие сьпи жь ч'әвед wийә бәләк барин. Вьра пер'а-пер'а меванханә у хәбәрдана Щәлил дәрhәqа баве Синәме hатә бира мьн. Әз жи кәр' сәкьним, бу ньч'ә-ньч'а мьн жи. Wан чаха әWи намәк дәрхьст, кәзьнгәкә к'ур р'аhьшт у бь дьләки шәwат хWәнд:

«Титал щан!

Ә'зизе дьле мьн, де у баве мьн хере нәвиньн, әwана әз жь тә тәфәк'ур hьштьм, мьле мьн гьртьн, әз дамә йәки дьн. Бей тә нhа бhара Әләгәзе у Qәмәрдаге чи мьр'аньн? Чь дәсте мьн те? П'әр' у баске мьн тöнәнә, wәки әз п'әрwаз бьдьм бемә бал тә. Бьра ә'дәте хьраб бьн п'е мьн к'әвә, бьра айе мьн у тә кал у бавар'а нәминә, Wәки әм авитнә ве р'оже.

Сьвəбə йане эвар, тӧ бəр ч'əве мьни. Wəки əз бьвмə дйа кəфт зьк зар' жи, т'ӧщар тə бир накьм. Чь бькьм? Шуша дьле мьн шкəстийə. Бе тə р'ожа мьн шəва р'əшə, ə'мьре мьн мьрьнə.

Синəм»

Титал к'ӧтакьр, кьрə ахин, мьн ньһер'и.

— Ле бьра, тə ижар бьһист чь һатə сəре мə?— Титал жь мьн пьр'си.

Мьн дьл да Wи у гот:

— Тьштəк накə, пьзмам, готи əм бəр ə'дəте мəйи пашдамайи бькнə шəр'.

1956

НӘХWӘШХАНЕДА

Ашот Лусинйане професор we сьве диса мина хwә һәрщар дәре сәра операсиае вәкьр һатә һӧндӧр', сәлам да хwәндьк'ара, кал у wәхте wан пьрси, лаqьрди мина һәрр'о ль wан кьрьн, сәкьни у һивйа нәхwәш ма.

Професор мерәки шест-шест пенщ салибу, бәжна wийә гьрә бәрбьч'ә'вә, биләке wийә qальн, навч'ә'ва wийә р'ут бу, дора we жи п'ор'е wийә сьпийә зивкьлдайи кәсар гьртьбун, wәхта мәрьва ле дьнһер'и тә дьгот навч'ә'ва wи һивә, п'ор'е wи—ә'wре сьпи ль дор һиве.

Әw дәмәке кәр' сәкьни, паше дәстпекьр бона qәлаштьна иро шьровәкьр. Ә'йан бу, wәки жьна нәхwәш жь щәгәре у зьрев дьгазьнә, лазьмә кәвра жь нав wан дәрхьн.

Професор һе дәрһәqа жьна нәхwәш, qәлаштьн у qәнщкьрьна we гьли дькьр, wәхта дәри вәбу, бь к'омәкдариа санитара нәхwәш һатә һӧндӧр', жьнәкә дәвдәви шест сали. Әwә бәтр'әнг бу, дәв у леве we мьч'ъqи бун, саwа qәльшандьне дьле wеда фәр'аш дабу, чоке we дьләрьзин, ч'ә'ве we мина кәбе тьрйе

рәш дьбьрьqин, ль хwәндк'ара дьньһери, мәрьва тьре бь wе дьхwәст ль сәр сурәте wана бьхунә, чька нета wана бона qәлаштьне чаwанә. Ле тәмамә кәрбун, кәсәки хәбәр нәдьда.

Професор навбьрин да шьровәкьрьна хwә, вәгәрийа сәр нәхwәше, әw тәглиф кьр, бәр дьле wеда һат у гот:

— К'әрәмкә, хушке к'әрәмкә, һьлкьшә сәр к'ӧрсие у т'алдә, qәт мәтьрсә, щара әwльн нинә wәки к'ере дьгьрмә дәсте хwә, архаин бә.

Р'асти жи ӧса бу, професор си пенщ сале ә'мре хwә т'ешк'еши qәлаштьна организме мәрьва кьрьбу, ә'мре гәләка у гәләка һевшандьбу, әw нава шӧхӧле хwәда, чаwа пола нава к'ура эгьрда, qал бубу, ӧса избат хәбәр дьда, кӧ хәбәре wийә әwqаси ширьн рӧк у qнйат дьда нәхwәша, әwана ә'мре хwә т'әслими wи дькьрьн, бь хәwа һьнгор радьзан.

Жьнка нәхwәш бь зараве әрмәние т'әзәһати р'азльхйа хwә да, нәфәсәкә к'ур кьшанд, бәрбь т'әнщәре чу, ль дәрва ньһери у хwәр'а гот: «баре щарәке жи днйа р'оньк бьвиньм», паше зьвьри һат т'алда, професор у бәрдәстие wи незики нәхwәше бун.

— Дәрмане хәwе,— професор ә'мькьр у чәнд дәqа шунда нәхwәше нәфәсе к'урә-к'ур р'аһьштьн, хәwр'а чу, мьле wе сьст бун, хwидана зипьк—зипьк сәрр'а авит.

Професор дина хwә да сьфәте нәхwәше, ньшкева вәщьньqи, хар бу, ләзәке, ль стуйе wе ньһери,

сәре xwә һьлбьр'и, кәзьнга к'ур р'аһьшт, ль xwәнд-к'ара ньһер'и, сәре xwә бьр у ани, р'әнге xwә авит, сәрдаг'е р'ьщьфи, дәмәке к'ур у дур фькьри.

Т'әмамә ә'щевмайи бун. Чь бу, чь qәwьми? Професор нава әwqас салада тöщар xwә öса öнда нәкьрбу.

Дәсте wи дьр'ьщьфин, һащәт бе кәмди xwә һьлдьдан, бь щур'әки жьньк qәлашт, кәвьр жь нава зьраве qәлашти дәрхьст авит, бәрбь дәстәшое чу, дәсте xwә шуштьн у ләзандә кабинета xwә.

Бәрдәстийа бьрина нәxwәше келдан, әw щигö-һасти палате кьрьн. Әwә һе нава xәwа къбирдабу, öса к'ур р'азабу, öса ньqойи нава xәwe бубу, чаwа кәвьр ньqойи нава аве дьвә.

Xwәндк'ара т'әмама дьxwаст заньбуна чька чь ль професор qәwьмийә, ле әwи изьн нәдьда wәки кәс һәр'ә от'аха wи. Әw кабинетеда р'уньштьбу, дәс-те xwә дабунә бәр щеника xwә дьфькьри, р'о дькьр у дьпива, бәлге к'ьт'еба ә'мьре xwәйи бьһöри йәк-йәк вәдькьрьн. Т'әне к'öтасийа xәбате р'абу чу сәр нә-xwәше у жь wе wа пьр'си:

— Чаwани?

— Дохтьр, т'ә'на эше давежә дьле мьн.

— Тьштәк накә,—әwи гот у диса xари сәр стуйе нәxwәше бу, тьштәки ньһер'и.

— Бәле, зә'ф р'азимә.

У жьнка нәxwәш, кö гәлә Wәлет гәр'ийабу у т'әзә һатьбу Әрмәнистана Советие, сәр xwәлийа кал

у баве хwә, пешбәри хwә дит әw мәрьв, к'е кӧ ә'мьр р'әwайи wе кьр, бәшәрәк ль гоше дәве wеда һатә хане, кьр кӧ тьштәки бежә, ле кәс дьһа пешбәри wе т'ӧнәбу.

Ду wе йәкер'а професор һәрр'о дьһатә бал Сирануше, к'ефа wе дьпьрси, вәдьгәр'ийа дьчу шӧхӧле хwәва мьжул дьбу. Нава wан чәнд р'ожада әw бь щарәке һатьбу гӧһастьн, тьме дӧшӧримиш дьбу, ль ньqьткәкә ар'ике дьньһер'и.

Сирануш һабет'йан р'ож бь р'ож п'ак дьбу, сәр хwәда дьһат, тамаре сор кьнаре сурәте wеда дьһатнә хане, бәшәре ль сәр леве wе дьлист, ч'ә'ве wейә р'әш дьбьрьqин. Нава ә'мьре хwәйи әwqаси т'әхвәгәр'ийаида әwе т'ӧщар нәдитьбу мәрьве әwqас дьлшәwат, чаwа әв професор бу у бона wе йәке әwе щәм кәму кәси пәсне wи дьдан.

К'ӧтаси бьрина нәхwәше qәнщ бу. Эша щәгәре жь зьке wе к'уви бу, wе р'оже гәрәке әw бьчуйа мал. Бәле, әwә бәхтәwар бу, wәки һәма вьра, ль wәт'әне пешие wеда, әw qәлаштьн.

Дәрсханә. Вьра бәрәв бубун хwәндк'ар у дохтр, wәки насийа хwә бьднә qәнщкьрьна wан нәхwәша, ед кӧ иро дьчунә мал. Ду чәнд нәхwәшар'а Сирануш һатә һӧндӧр', әwе бь ч'ә'ве хwәйә р'әш дәрсханә у һазьрбуйи пиван, чу бәр професор мьт'анә бу, кӧ р'азильхиа хwә бьдә. Ле професор иди дор нәда wе, әwи дәрһәqа нәхwәшийа wе кӧрт гот у дәрбази wе нете бу, йа кӧ әва чәнд р'ожә дьле wи дьсот.

— Сала кәзар нәһсьд панзда,—професор qьса xwә дәстпекьр,—дийа мьн бь дәрба шуре әскәрәки Р'оме к'этә ньвине, тә'лә бьриндар, бәр һәләбәла мь-рьне гази мьн кьр, һекәләкә зер'ин жь стуйе xwә дәрхьст да мьн у гот: «Ашот, лао, әз дьмрьм, гӧне мьн стуйе тәвә, тӧ ве һекәле жь алие мьнда п'ешк'еш бьди дьлк'әтийа xwә, wәки дайка тә тӧщар жь бира тә нәчә». Мьн һекәл һьлда. Дйа мьн мьр, әз эт'им, стӧхар бәр диwара һьштьм, мәфәра мьн һатә бьр'ине, әз чумә щәм дәwләтики, бь нанозьки хәбьтим, wәки әбура xwә бькьм. Мала wи дәwләтиййда qизәкә эт'им жи дьхәбьти, бәре әз әwе һәвр'а мина хушк у бьра бун, ле бәрә—бәрә әw незики дьле мьн дь-бу. К'ӧтаси мьн һекәла дйа xwә п'ешк'еш да we.

Wәхта хәбәрдана професор Сирануш зур бубу, ль ч'ә'в у бәжн-бала wи дьньһер'и. Һәзьнге зәлул дьк'ьшандьн, мәрьва дурва карьбу бьдита, wәки тьштәки дьле we дьсот.

— Бәле,— професор хәбәрдана xwә дьрежкьр,— wәхта шуре Р'оме әрмәни дьбьр'ин мьн у дьлк'ә-тийа xwәва һәв ӧнда кьр.

Паше әз һатьмә Әрмәнистане, институтеда һин-бум у иро жи, чаwа дьньһер'ьн, әз професорьм. Ве-дәре бәшәра wи xwәш бу, ль xwәндк'ара ньһер'и у диса гот:

— Чәнд р'ожа бәре, wәхта мьн әв к'ӧлфәт qә-

лашт,— әwи Сирануш нишан да,— мьн һекәла дйа хwә стуйе wеда дит.

— Ашот,— бу qирина Сирануше, хwә авитә п'есира професор, кьрә искә-иск у гьрйа,—әw тӧйи, шькьр ве гавер'а, ч'әве мьн ч'әве тә к'әт.

Дьле професор хьрав бу, һесрәк жь ч'әве wи һатә харе.

— Ашот,— Сирануше диса гот,— бьбахшинә, wәлате хәрибада әз гәләки һивийа тә мам, кәвт сал дәрбаз бун, ле тӧ тӧнәбуйи, паше гӧмана мьн һатә бьр'ине, мьн мер кьр.

— Бәле Сирануш,— професор гот,— нә гӧне тәйә, бәхте мә әм жь һәв qәтандьн, әз жи гәләки һивиа тә мам.

Wан чаха Сирануше һекәл жь стуйе хwә һеди ани харе, да професор, әwи ле ньһер'и, бльнд хwәнд «Нвард» у һатә бәр ч'әве wи әw р'ож, wәхта Нварда дйа wи әw һекәла наве хwә сәр ньвиси даеда, wәки тӧщар дайка wи бире нәчә.

Ашот Лусинйане професор у Сирануш qәй бежи диса бь дьләки кьсрәт ль һәв ньһер'ин, анинә бира хwә р'ожед щаһьлие, дьлк'әтьна хwә, р'амусане ә'wльнә дьлшәwат, незики һәвбуи, ль к'урайа ч'әве һәв ньһер'ин...

Ле иди дәрәнг бу, зар' у нәвие wана мале wанда һивйа wан бун.

1956

БЬРИНДАР

Əw дŏ рʼож бу кəфə-кəфа кʼупе машина мə бу дьлəзанд, əwи дəшт у кʼəwшəне Урьсетейə мина бəʼ-ра бе сəрə, бе бьни дьqəлашт. Тиренще рʼое гоза мəда тəлп гьртьн, əз жь щи qŏлоз бум, рʼуньштьм у кəwас, кьзмəкʼарйа рʼеwитие дьле мьнда мьн бь пʼəнщəрева дьнhерʼи. Гоза мəда хеньщи мьн се рʼеwи həбун—хортəки адьрбещани демqəмəри наве wи Мирзə, qизəкə əрмəнийə хwəндкʼар у колхозванəки асори—Сократ.

Лəʼзəк дəрбаз бу, həвале мьн тəмам жь хəwе рʼабун. Диса хəбəрдана мəйə дьлованə мина həрщар дəстпебу. həркəси жь мə хəбəр дьда дьрhəqа əʼдəте щмаəʼта хwə, дəрhəqа пʼешə у дəстанинед хwəда.

Гьшка зəʼфтьр гьлие Сократе асори ль мьн хwəш дьhатьн. Əwи хəбəрдьда дəрhəqа Асористана кəвн, дəрhəqа мерхасиа щмаəʼта хwə ль пешбəри дьжмьнед азадарие у пешдачуйине. Сократ həр щара хəбəрдана хwə кʼŏта дькьр, ль чʼəʼве мьн дьнhерʼи, гŏлəш дьбу wəхте мьн сəре хwə wирʼа hеди-hе-

ди дькəжанд, гöла ə'нйа wи дьһа вəдьбу. Щарəке жи əwи ду 'сəрһатикə хwəр'а бь əви тəһəри гот:

— Ле пьзмамно, чь сəре wə бешиньм, щмаə'та асори бəре öса пър' бу, чь фəйдə? Əм нһа иди һьндьк манə, ле əмə бь qəдьр, һöрмəт, һелə-һельн. Əз жь Москвае тем, бона бещəркьрьна əк'ьне дəwлəмəнд колхозванед мə əз шандьбумə Виставка Малһəбуна Гöндитие.

Хəбəрдана мə дһа гöмрəк дьбу, wəхте qиза əрмəни—Ануше, дəрһəqа ə'мре хwəндк'арада гьли дькьр.

Мирзə тьме гöһдаре мəбу, һəрщар дьгот «бəле», «бəле». Əw кəр' дьбу, тə дьгот тьштəки дьзива дьле wи һöндöр'ва вəдьр'от.

Мьн щарəке qраркьр бəлки бь сöр'а wи бькəсьм, лəма жи мьн пьр'си.

— Ббəхшин, Мирзə, тö жь к'ö тейи?

— Жь Москвае.

— Чьма чубуйи?

— Виставке.

Əwи хəбəра «виставке» öса qəwин у т'əqьл гот тə дьгот бь wе йəке дьхwəст qəрфе хwə мьн у Ануше бькə, wəки əм хенщи ə'мре 'хwəндк'ара тьштəки ньзаньн. Мирзə дьһа к'ур у дур чу, əwи сəре хəбəра вəкьр у гот:

— Сала кəзар нəһсьд чьл у дöда мəһа кəзиране бу. Əз wан чаха хортəки щаһьлбум, бəре сьмела мьн тəзə худабу. Мьн Ордйа Советиеда qöльх дькьр. Фашиста мина гöре һар дак'öтанə сəр гöнд у

бажаре мə, кьре нəкьри дькьрьн. Рожəкə сайи бу, гəрма һавине дьqьжьланд, wə һек данйа əрде we жь гəрма бьпьжйа. Чарһьлqе мə мəйт бун, бина нӧхс əм һьлдабун. Бажаре мəзьн мина бьрщəкə qəwин ль пешбəри дьжмьн бубу кəсар. Əз wан чаха санитар бум. Мьн жь тəбйа бьриндар дьданə һəв. Щарəке, wəхта ду зипька топ у гӧллара шəр һьнəки сəqьри, мьн у һəвале хwəва бəрбь дəшта шер лəзанд. Əм һəрдӧ чунə дəст у руйе һəв, зəф беəwлə бу. Мə qəт баwар нəдькьр, wəки əме саг у сьламəт нашда вəгəрьн. Əз пешда львйам. Һəма we дəме мьн ньһери бьн кола дарəкеда бу зарина бьриндарəки, гази мьн кьр. Əз дьһа бал wи бум. Wəхта мьн ле ньһери пера-пера дем у леве wийə бəтрəнг ханекьрьн, руйе wи һатьбун, чəве wи курайа шкəвта чəвада мина əзмане һешин дьчьрусин, жь дем у фəсала wи мьн тедəрхьст wəки əw урьсə.

— Тə херə, хорто?—Мьн же пьрси.

— Хер жь хере дəркəтийə, əз бəхте тə мал у заре тəдамə, чарəке бькə.—Wан чаха мьн ньһери хорт дəстəки хwə бь дəсте дьне qəпəщə кьрьбу. Əз мəрьвəки сазбəндьм,— əwи хəбəрдана хwə пешда бьр,— бе сазбəнди əмре мьни бəтрəнгə. Исал дӧ салə гармоне мьн нəньватийə. Əзе нһа чаwа бь дəстəки əwи бьдмə хəбəрдане? Qӧрбана тəмə, гьдйо, чарəке бькə, бəлки дəсте мьн пакбə, wəки əв дəст,— əwи дəсте хwə нишани мьн кьр,—аwqаси бехəда ӧнда нəбə.

Һесьр тъжи ч'əве мьн бун. Əз щида qəръмим, тə дьгот дьле мьн к'əрбана qьнщьли. Мьн бь тəзнифе дəсте wийи сəр аqлəке майи qап'əщəкьр, əw щигöһасти п'ара таг'бурейə дохтрие кьр.

Р'ева əwи мьнр'а гот, wəки wир'а дьбежьн Иван Журавлйов, сазбəндəки ə'йанə, wəки ду к'öтабуна шерр'а дькарьм к'əрəм бькьм һəр'мə мала wи мевани, дəнге гармоне wийə дьлован бьбьһем.

Wəхта əз жь wи qəтйам əwи гот:

— Хорто, бир нəки, ə'сə бейи. Нəкийа мəда т'əмам мьн нас дькьн. Һəма бьпьр'сə мала Иване гармонист к'ижан гöндиданə, жь ч'ука кəта мəзьна wе тəр'а бежьн. К'и занə, дьбə əм саг' бьминьн. Нə ахьр щмаə'т дьбежə «Ч'йа р'асти ч'йа нае, ле мəрьв р'асти мəрьва те».

Мьн соз да wи, бəр дьле wида һатьм, диса бəрбь п'еше хwə чум.

Qəрəз, шəр' хьлаз бу. Дьжмьн пашоп'е жь топраха мə дəрк'əтьн. Мьн хатьр хwəст жь ə'мре əскəрие, чумə гöнде хwəйи ə'зиз. Мьн дəwса тъвьнге мəр' гъртə хwə, к'əwшəне гöнде мə жи мьнр'а бу дəшта шер', ле шəр'е ə'дьли, бона стəндьна əк'не бльнд.

Сал дəрбаз бун.

Исал колхоза гöнде мə бу т'əвгəла Виставка Малһəбуна Гöндитие. Т'əви гəлə колхозвана əз жи чумə Москвае. Чьqас тьшт мьн wьра дит, əз бона wан набежьм.

Р'ожəке əз чумə павилиона Кавказа Шьмале. Мьн бьһистбу wəки колхоза «Бəрбанг» бона дəстанинед бльнд һатийə вьр. Мьн бəре хwə да авайи. Һӧндӧр'е тамда, ль сəр мьле ч'əпе, мерəки дəвдəви чьл-чьл-пенщ салийи зəрини ч'ə'вһешин дəрһəqа щер'ьбандьна хwəда шьровəдькьр. Деме wи гəлəки нас бу. Мьн пьр'с дьда хwə: «Щаньм, мьн əв щамера к'ӧ дитийə?» Һəма wан чаха мьн сəр стендəке хwəнд: «Бригада Иван Журавлйов жь һəр һектарəке пенщи сеитнер гəньм стəндийə.»

Фəмил у нав жи гəлəки наси мьн бун. Əз гə-лəки дӧшӧрмиш бум. Мьн ӧса жи тедəрнəхьст чька əw мəрьв к'ийə. Əз һе ӧса дӧшӧрмиш дьбум. Əwи мьн ньһер'и, ньшкева кьрт, сəкьни, тəрка шровəкь-рьне да, ч'ə'ве хwə к'ӧтанə мьн у бь деме гӧлəш бəрбь мьн лəqйа у гӧт:

— Сəлам, бьра!

— Сəлам,—мьн бекəмди хwə гот.

— Чаwани?

— Wəлəһ, чь бежьм?

— Мьн нас наки?

— Чь бежьм? Бьбахшин...

— Нае бира тə Кубан, бьнəтара бажаре Крас-нодаре, wəхта тə əз жь мьрьне аза кьрьм. Əз Иван Журавлйовьм,—əwи we дəме дəсте хwəйи сəqəти һӧндӧр' лəпькда нишани мьн кьр. Мьн дһа кəму тьшт фə'мкьр. Мьн дьле хwəда бь готьна wə qəрф ль хwə

дькырьн, wəки мьн əw бəре нас нəкьр. Мьн у Иванва мина бьра һəвдӧ кəмезкьр, мə ширьн-ширьн һəв р'амуса. Щмаə'та дора мə т'əмамə ə'щевмайи бу, ль мə дьнһер'и. Иван зə'ф кӧрт дəрһəqа һəвалтийа мьн у хwəда wанр'а гот. К'ӧлфəтəкə навсəр дəзмала хwə дəрхьст, бу искə-иска wе гьрйа, чəнд мəрвед дьне бəр дьле wеда дьһатьн.

Иван шӧхӧле хwə т'əслими һəвалəки кьр, əм чунə гоше сор, р'уныштьн, мə хəбəрда.

— Те бира тə,—Иван гот,—wəхта wе qьйамəтеда мьн тə'р'а дьгот кӧ бе гармон əз нькарьм ə'бура хwə бькьм?

— Бəле, ле чаwа?

— Чаwа əз жь шер' вəгəр'йам бумə бригадир, иро жи дьнһер'и əзи шькьр вьрьм. Əwи һьнəки бəржер нһер'и, мьн сəр сингé wи Ордена Ленин у медала зер'ин дитьн. Əw бубу Мерхасе Хəбата Социалистие. Бь дəстəки, бəле, бь дəстəки...

Мирзə хəбəрдана хwə к'ӧтакьр, кəнзьнгəк р'аһьшт, ль мə' ньһер'и.

— Паше?—мьн пьрси.

— Паше, иди чь?

Мерьк диса əз т'əглиф кьрьм, wəки ə'сə һəр'мə мала wи, wəки гӧһдаре гармоне wийи дьлован бьм, кӧ нһа кӧр'е wи ледьхə.

Əм т'əмам кəр'бун. Щие хwəда мина сəwса сəкьнин. Дьһа эп'ещə wə'дə дəрбаз бубу. Сəрһатйа

Мирзә әм тәмам awqаси кәwаск'ар кьрьбун, кӧ мә ньзанбу р'о чаwа бьһӧрийә. Т'әзә мә сьфрә вәкьр, тә'ште хар. Диса п'әнщәре вагонер'а тиренще р'ое мина дайикәкә ә'зиз әм р'адмусан. Диса кәфәкәфа к'упе машина мәбу, дәште Кубане дьqәлашт, дьләзанд бәрбь щәнубе.

1957

НӘМӘ ЖЬ МОСКВАЕ

Пьзмаме мьни ә'зиз! Мьн нәма тә стәнд. Әз т'әфәк'уре тәмә, чаwа мәрьв т'әфәк'уре һәwа т'әмьзә. Әз дьхwазьм ве щаре тәр'а дәрһәqа мәрьвәки öса бьнвисьм, е кö бона мьн у тә, бона хәбатк'аре кәму дьниае зә'ф ә'зизә... Әз дьхwазьм дәрһәqа Ленине мәзьнда тәр'а бьнвисьм. Дһа р'аст, дәрһәqа wе кöб у кьзкьрьнеда, кö ван р'оже бәри нодсалйа буйна пешик'ар әз Москваеда дьбиньм.

Чаwа тö зани, ль сәр Мәйдана Сор, пешбәри Мавзолее, ль к'ö пешик'ар кәта-кәте р'азайә, тамәки мәзьн те ханекьрьне, әw музейа В. И. Ленинә. Тö жи Москваеда майи, тә жи әw дәр дитьнә, тö жи р'аст wан р'е у дьрбар'а мәшиайи, к'едәре Ленине мәзьн гәр'иайә у р'йа ә'мре мәйи тәзә ньтьрандйә. Сәва wе йәке әме һе гәләки хәбәрдьн. Ле әз дәрһәqа чәнд тьште дьнеда тәр'а дьхwазьм бежьм. Әз ль сәр шемика музеа Ленин сәкьнимә. Мәрьв бь кәзара дьчьн у тен. Әw бь змане франси, алмани, ә'рәби, чини, фарьзи хәбәр дьдьн. Нава се-чар сә-

нәтада фотошькл, стенд у документ тен бәр чәве мәрьвара дәрбаз дьбьн, кӧ дәрhәqа зароти, зьламти, ә'мьр у шӧхӧлкьрьна пешик'аре мәйи мәзьн шьровәдькьн.

Чь кӧ мьн wьра дитйә дәрhәqа тәмамида нькарьм тәра бьнвисьм, чьмкӧ бона wе йәке гәләк рож у пьр бәлге к'аг'әзе лазьмьн. Әзе кӧрт бьнвисьм.

Сәрәкә фьрәда бь кәзара к'ьт'еб, дәстнвисар hәнә. Ле мәрьв бәр стендәки ӧса топи сәр hәвдӧ бунә, кӧ дәрзие бавежи нак'әвә ә'рде. Әз жи бәрбь wедәре дьчьм. Ль сәр бәлгәки к'аг'әзейи qичъкбуйи ә'рза п'алед заводе Лйуберсе те ханекьрьне. We ә'рзеда әw жь Илич hиви дькьн, бәлки әw к'омәке бьдә wан, wәки hьнә ар wанра бәрдьн. Нә ахьр п'алә наләки хьрабданьн.

Ленине мәзьн сәр гошәки ә'рзе ньвисийә «Ә'сә, жь сьре дәр дӧ вагон ар п'але Лйуберсера бәрдьн.»

Әw сала 1918 рожед нангьранйе hатйә нвисаре. Ле гава ә'рза дьнhери, ә'щебмайи дьмини, wәки ә'рзе тӧ кәси бе щаб нәманә.

* * *

Тәва ә'йанә, wәки галереа Третйаковеда ә'франдьнед шькьлк'ешед урьсайә класик у wә'де нhа тенә нишандайине. Ле ван рожа вьра тәмашәгәhа шькьлк'ешед советие, ед кӧ ә'франдьне хwә п'ешк'еши Ленин кьрьнә, hатийә вәкьрьне. Wәхте hәр шьк-

ləки дьнhерң пера-пера фә'м дьки, wəки чьqас кöб у кəwас hатийə хəрщкьрьне, сəва пешик'ар öсабə, чаwа кö əw нава ә'мьрда буйə.

Аwа əз ль бəр шькләки сəкьнимə. Əw дəрhәqә рожшәмйа хəбата комунистиейə ә'wльнда шьровәдькə, кö ль Москвае стансйа Сортировочнайе дәстпебу. Ленине мəзьн бь п'алар'а т'əвайи дьхəбьтә. Бəшəра ә'мре т'əзə ль сəр деме wи те ханекьрьне. Жь бəнгзе Илич мəрьв дькарə бь гöманəкə мəзьн ль ахьрйа хwə бьнhер'ə.

* * *

Эварə. Əз от'аха хwəйə qате шəшада р'уньштмə. Ньш кева дəре мьн дьк'öтьн.

— К'əрəмкьн,—дьбежьм.

Дəри вəдьбə у həвале мьни негьр, Ә'бдьлə, те höндöр', кö жь Гвинеа Т'əзə hатийə.

Ә'бдьлə щаhьлə. Əwи факултета университета П'аризейə дохтрие к'öтакьрйə. Ле наве Ленин, сəйасəтйа Ленинə мьләтйе, əw анийə гиhандйə вьр, п'айт'əхте мəйи мəзьн—Москвае.

Дöh эваре академйа мəда бона кöрмəта 90-салийа буйина Ленин бу щьват. Гəләка хəбəрдан: урьса, чина, булг'ара, р'умина, ә'рəба, монг'ола. Дəнг данə Ә'бдьлə жи. Əwи к'елмәкә öса гот, кö к'ефа мəрьва пер'а дьhат. Əwи шьровəкьр чька чаwа wə-

лате wида наве Ленин рöн у qнйате дьдә һәр әвдә-ки, wана рöкдар дькә, кö рәбнә сәр хwә, шәркьн бона азайа хwә.

Әw дöһ бу. Ле иро Ә'бдьлә дәре мьн вәкьрйә у мьн тәглифи отаха хwә дькә. Әм дьчьн.

Әwи жь нава к'ът'ебәке шьклә к дәрхьст, рабәри мьн кьр. Мьн пера-пера Ленин наскьр.

— Т'әwәqә дькьм,—әwи гот,—бь змане урьси сәр шькьл бьнвисьн.—Әзе ви шькьли чаwа п'ешк'еш һәвале хwәра бьшиньм е кö һе wьрә, ль Африкае. Әw нһа змане урьси һин дьбә, wәки саләкә дьне бе вьр бьхунә.

Мә öса жи кьр, сәр шькьл ньвиси. Әз вәгәрйам һатмә отаха хwә. Бал мьн к'ът'ебәкә поэма шайире әрмәни Е. Чаренс «Ленин у Ә'ли» бь змане к'öрди һәбу. Мьн әw п'ешк'еши Ә'бдьлә кьр. Әw бәшәр-хwәш бу. Мьн кәйфа хwә ани, wәки әw бь змане мә нахунә, ле тә дьгот әwи фәмкьр, ләма жи бәр дьле мьнда һат:

— Чь кö дәрһәqа Ленинда һатийә нвисаре, мьн у щмаәта мьнра фәмдарийә.

Паше Ә'бдьлә шьровәкьр, чька чаwа иро чуйә мавзолеа Ленин.

— Wәхта әз чә'в wә, чә'в рәWша Москва wә дьк'әвьм, Ленин те бәр чә'ве мьн, те у мьн тьре Ленин ренәма мьн qолкьрийә, кö әз жь нәфт тәвә-ке бәра һатмә вьр, мьн тьре Ленин һәйә.

— Бәле,—мьн гот, Ленин дьжи.

Пьзмаме мьн!

Һһа Москваеда бина wәрзәбае бһаре те. Ль сәр Мәйдана Сор кәвотк һа датиньн, һа дьфьрьн, тӧ дьбежи әw мьзгина хере дьбнә чар qӧлбе дьне, кӧ бь сайа ӧлме Ленин ә'длайи we кәта-кәтае мәк-кәм бьминә.

1960

ДӦ Ә'МЬР

Гӧнде Qәрәqойине мина бумәки кор ль qунт'ара ч'иае Синәке, нава qамуше сьхда кӧндәвәдабу. Мала п'ал дабу сәр һәв, әw мина к'оләмьшка дурва дьһатнә ханекьрьне. Ћәму тьшт ӧса кәр'бу, ӧса сәqьр'и у тә дьгот гӧндда т'ӧ кәс нажи, т'әне ә'йар у авр'енще дәре мала р'ахьсти, ә'wтина к'әлба нишан дьдан, wәки гӧнди шенә.

Ћәрр'ож паши нивро, wәхта гӧндда тәндур дадьдан, гӧрмке ду тәвһәв дьбун, тәлпәкә ӧса пешда данин тә дьгот агьр гӧнд к'әтийә, дьшәwьтә. Ле wәхта эвар ль гӧнд дьбу диһар, wәхта ч'иае Синәке ап'ьнщие шәва р'әш давитә навмьла хwә у кузина к'әлба дьчу кәта нивәка ә'змин, гӧнди ода мала Әмьрда бәрәв дьбун, жь гоше стер' кӧлав данин р'адьхьстьн, сәр р'удьньштьн. Кәта шәв зиз дьбу дәрһәqа зьгурти, зерандьн у ә'мре хwәйи нәмьрнәжида хәбәр дьдан.

Т'әне нава wе сала пашьнда щәрда гӧр Ћәсо пенщ щара дак'ӧтабу сәр гӧнд, талан бьрьбу, мал һьштьбунә мират'.

Һәма әви гӧндида зар'отйа Усьве Ә'гит дәрбаз дьбу. Әwи һе зар'бу, чаwа дьбежьн дәсте wи т'әзә дар дьгьртьн, wәхта әwи жи мина гәлә зар'е щинара шьвка хwә һьлда, һәвана нен авитә стуйе хwә, бу бәрхван. Һәр сьвә, wәхта р'ое т'әзә нәдир дьда, п'әнще wейә зер'ин сәлам дьданә ч'иае Синәке у Гридаг'е, әwи бәрх бәрдьдан, дьбьрә ч'ерә.

Һе бьч'уктиеда Усьв бәрхванәки дьнер'а—Уьсве Р'ьзгор'а, һәвалтикьр. Ә'мре wан һәрдӧйа жи мина кӧлилкед жь р'ое т'әфәк'ур дәрбаз дьбу.

Wан сала бь к'омәка әрмәние щинарә жь бажар'е Игдире чәнд зар'ед к'ӧрда шандьнә һинбуне. Усьве Ә'гит жи хатьре хwә жь бәрхвантие хwәст, чу гӧнде Зоре, wәки мәк'тәба wьрда бь змане урьси һинбә.

Зутьрәке дәнге т'оп у гӧлле шәр'е кәмдьниаейи ә'wльн бьнәлие Qәрәqойине жи мәфәрбьр'и кьрьн. Щие wан шьньти. Ә'мре wан дьһа чәтьн бу, щәрдбаши дьһа һарбун, дьһа зу давитнә сәр гӧнд.

Әw р'ожа р'әш т'ощар бира Усьве Ә'гит начә. Wе р'оже сораник дьле wийи тәр'ищанр'а чу. Щәрдбашийа дак'ӧта сәр гӧнд, се нәфәре мала wан у дӧ меване wана кӧштьн. Дәстпебу wәй-wәйлер, р'әвәр'әв.

Т'әви кәзаре мина хwә мала Усьве Ә'гит у Усьве Р'ьзго жи жь ч'әме Әрәз дәрбаз бун. Бәхте wанр'а Әрмәнистанеда qәйдә-qануне советие һатнә т'әстиqкьрьне.

***

Бу лувə-лува автомашина мə, бəре хԝə да чиае Ахмьхане. Р'йа мə нава к'əԝшəне колхозайə р'əнгaԝазийə, мина бука тəзəхəмьлива дəрбаз дьбу. Бəлəкие бəрфе мина qəйтaна синге чиева дарда бубун, лəмə-лəма щəԝед зəлал бу, минани тирəмə'ра чьванок дьданə хԝə, бəржер дьлəзандьн.

Лə'зəке шунда əм гьһиштнə «Qaнлиголе.» Һаве голе чь то—навə «Гола хуне». Бəле, дəԝра бəре, ԝəхта бьре хуна бьре ə'зиз дьр'ет, мəрьве амə-там ньк'арбуң навəки öса голе нəкьрана. Ле тö ньһа к'əрəмкə бьнһер:—кəму дəра конед овед колхоза һатнə вəгьртьне. Əрмəни, к'öрд, адрбещан ԝьра дьхəбьтьн, бь мəрəмəке, бь р'öк у дьл. Дəсте мəрьве советиейи ə'франдар гьһиштийə нəйло вьра жи. Əв гола нава qöр'нада сəва хԝə майə, кəс дəйамиши ԝе нəбуйə. Нһа жь ԝьр бь лула аве тиннə жере. Бь ԝе аве һьм ԝе нəй ԝин, һьм жи хԝəлие дем авдьн.

Һəма вьра, сəр əԝе əрqe, əз р'асти һəрдö Усьва һатьм. Р'астə əԝə мəзьньң, бəрфа калбуне иди т'ор'е ԝaнa зивкьлдайə, ле əԝ һəла дьхəбьтьн ԝəки əмəке ԝан жи тəв чекьрьна ԝе əрqe һəбə. Ле чаԝа, нə нəйԝане колхоза ԝан жи ԝе ԝьра бе авдане.

Мьн у һəрдö Усьва хԝəш у беш да һəв, диса дəстпебу qьса мəйə нəԝаск'арə дьлован. Мьнр'а ə'йан бу, ԝəки мале ԝан тəви колхоза гöнд һатьнə вьр, əԝ жь йале колхозада сəр əрqe дьхəбьтьн.

Ле сәрһатйа лаԝькайә хәбате хԝә тәзә дәстпе набә. Һәма салед диԝана советиейә ә'ԝльнда әԝль гӧндда хәбьтин, кале хԝә хԝәшкьрьн, бунә хԝәймал, хԝәйе к'әда хԝәйә кәлал.

Сала кәзар нәһсьд бист у нәһа гӧндда мәк'тәба к'ӧрда һатә сазкьрьне, дәрсдар лазьм бун. Усьве Ә'гит чаԝа дәрсдар һатә кьвшкьрьне. Әԝи занәбун у мә'рифәта хԝә п'ешк'еши тәрбәтдарйа зар'а кьр, ԝәки әԝ нава хԝәндьнеда к'ур бьвьн, мина кал у баве хԝә нәхԝәнди, нәзан нәминьн. Чәнд сала паше әз жи чумә ԝе мәк'тәбе. Һәвале Усьве Ә'гит дәрс дайәмьн жи. Жь ԝи ԝәхти кәта нһа бист пенщ сал бьһӧринә, ле т'ӧщар хәбәре һәвале Усьв жь бира мьн начьн. Әԝи дьгот: «Зар'но, һинбьн, щмаә'та мә р'аст дьбежә—п'ешә ч'әкә, п'ашла хԝәкә, кери тә те, дери вәкә.» Әԝан хәбәра р'ӧк, qнйат дьданә мә. Мала һәвале Усьв шькьр иди гьранә, незикайа бист нәфәранә. К'ӧлфәта ԝи дайка п'ьр'әԝләдә. Әԝ һәр мәһ к'омәке жь диԝане дьстинә.

Бәре щи у сьт'аре к'очәра чь бун? Коне дьлоп, мала сәр пьшта тарьша, иро вьр, сьве дәра һана.

Ле нһа? Нһа к'әрәмкьн әм һәр'ьнә мала Усьве Ә'гит. Таме т'әзәчекьри, кәр'әват, шифанеркә, р'адиоһьлданок, халичә. Ле баг'е трнайи бәр дери? К'ефа мәрьва пер'а те. Кӧр'е малейи мәзьн—Сәркьнг, р'астә һе щаһьлә, ле нава гӧндйе хԝәда навәки бь готьна ԝә qазанщ кьрйә. Әԝ нһа к'иләрчие колхозейә. Сале нәфәре мала Усьв әԝqас р'ожхәбат qазанщ дь-

кьн, кö бь һəqиата wан нəфəре мале бемьнəт дьжин.

Гöнде Щьрарате сəр синоре Р'омейə у жь гöнде Qəрəqойине бист пенщ километра дурə. Гава дина хwə дьди ви бəри Əрəз—баг', бахчə, дəштед пəмбö, даре сьпьндаре, таме кəвьрийə бəдəWьн. Ле wи бəре дьн—хwəлйа qьращə, шор'əкəт, т'оз, думан. Чахе Усьве Ə'гит Wи бəри дьнһер'ə, ə'мре Wийи бəре те бира Wи, wəхте ви бəри дьнһерə—фр'нахдьбə у шькьрбуне дьдə р'ожа хwə.

* * *

Wəхта жь Эчмиазине дəрдьк'əви р'йа шьмшатə асфалткьрир'а бəрбь синоре Р'оме дьмəши, ль qьраха «Ава Р'əш» гöндəки бьчуки бəдəW нава баг'е тьрйа у дəре спьндарада һатйə р'ахьстьне. Бистпенщ сала бəре дəWса ви гöнди qамуш бу, qöби, меш, мьхмьхк, нəхWəшиа тае, ава вəхарьне т'öнəбу. Иро мəкт'əб, тамед кəвьри, дохтьрханə, чəнд кание артезие һəнə. Мала Усьве Р'ъзго əви гöндида дьминə. Бахе трийайи дəре мале исал зə'ф р'ьнд гьртийə. Чəндəки бəре, Wəхте əз чубумə гöнд, малхöе əз т'əглиф кьрьм, мə хар, да. Паше Усьв готə мьн wəки щарəкə дьне жи бемə мал. Wəхте мьн гот дьбə кö əз нькарбьм бем, чьмкö щие хəбатейи дурə, əWи дəмəке ль мьн ньһер'и у гот:

— Əзе «Волгае» бьшинмə ду тə.

— «Волга» чь?—Мьн пьрси.

— Йа мьн.

Кәрәват, радиоhьлданок, дурдитьнок, бузханә иди тера к'очәре бәре накьн. Әw нhа бунә хwәйавто жи.

Wәхта әз гōләш бум Усьв дәстпекьр дәрhәqа әмре хwәйи тери—тьжида шьровәкьр, ле паше бь кәйф сәре хwә кәжанд у гот:

— Сәд кәйф, wәки щаhьлтие мала хwә щәм мьн баркьр, ле калбуне ль мьн к'аркьр.

— Щамер, тō hе щаhьли—әз бәр дьле wида hатьм.

— Дә, шькьр, дәwранә хwәшә, калбун жи мәрьва ньқарә—әwи бь к'ән гот.

Мә гәләки хәбәрда. Дhа эвар бу. Тәрие hедиhеди әрд hьлчьни, бина бае эваре гōрбу. Әм чунә бахче колхозейи рәкәтие. Агитаторәки щаhьл wьра дәст бь хәбәрдана хwә кьр. Әwи дәрhәqа дәстанине wәтәне мәда шьровәдькьр.

Ль дәшта Араратеда ләмге Илич мина щерге мьрщана резгьртьбун, дьчьрусин. Тә дьгот әw шәде дō әмра, әмре бьhōри у әмре мәйи тәзәнә.

1957

Р'ОЖА ӘWЛЬН

Сале хWəндк'арйе мина р'ожа дöһ һатьн у бьһöрин. Тəйаре Р'ъзго диплома хWəйə дохтрие кьрə щева хwə у бəре хWə да гöндəки, Wəки Wьра бьхəбьтə.

Əwи бь хwə жи ньзанбу чь тəһəри гьһиштə нəкие. Р'ева qəwьмандьнед, кö салед хWəндьнеда бубун, йəко-йəко һатнə бира wи.

Щарна wи у һəрсе һəвале хwəва от'аха wанда харьн чедькьрьн, дьхарьн, ле пьр'сəкə һəрə мəзьн бона Wана шуштьна фəраqа бу. Һəвал һəвр'а дьк'əтнə һöщəте к'ане к'е к'əнге фəраq шуштьнə, к'ане иро жи сьрйа к'ейə. Ширьне Ә'ли бəри гьшка дьгот:

— Дöһ на пер мьн фəраq шуштьн, иро жи дора Wəйə.

— Мьн жи дöһ шуштьн,—йəки дьне дьгот.

Wана аWqаси дəрһəqа фəраqада хəбəр дьда, кö сəре wана дьбу дəW. К'öтаси əw п'əвдьк'əтьн, нəта бисти дьжмьрин. Бист сəр к'е к'öта дьбу шуштьна фəраqа иди борще wи бу.

Һəла гəлə тьште дьне жи дьһатнə бира Тəйар.

Əԝи кəԝаск'арйа хԝə ԝан р'ожа дани, дьбəшьри, дькьрə ньч'ə-ньч' у сəре хԝə бь тəһəрəки дькəжанд.

Ле р'ожа иро? Иро иди əԝ дохтрə. Кəму тьшти готи бь дəсте хԝə бькə. Əԝ гонде, ко əԝ дьчеда, һивйа ԝийə, хенщи ԝи, ԝьра иди дохтре дьне т'онəнə. Вьра жи хԝə əԝ нькарə кəта биста бьжмьрə, чька сəр к'е к'ӧта дьбə... На, хер. Əԝи льнг данйə сəр шемика ә'мьр, готи һащə хԝə һəбə.

Бəрэваре əԝ гьһиштə гӧнд. Чəнд мəрьвед нəнас һатнə пешйа ԝи, сəлам дане, əшйае ԝи һьлдан бьрьн малəкеда щиԝаркьрьн, хатре хԝə жь ԝи хԝəстьн, чун.

Тəйар һьнəки мьр'узкьри бу. Бина ԝи дəрнəдьк'əт, бажар жи нинə, р'авə һəр'ə чəнд фьтла бьдə хԝə...

Ль п'əнщəра ԝир'а ч'йае Əлəгəзе дьһатə хане, тəр'азьна һешин дькьр, ле бəлəкие бəрфейə мина къьтане сьпи зар'отйа Тəйар анинə бире.

Əԝ чьqаси ԝан ч'йа гəр'йайə... Ль ԝандəра бəрхванбийə. Те бира ԝи ԝəхта дайке дьготеда «лао, сəр ч'əве хԝə мəшо, гора хԝə важе текə п'е, бəлки бəрхкьнге тə к'окбьн, тӧ жь һəвал—һогьра пашда нəмини».

Ԝəки зар'əкə бьч'ук оведа нəхԝəш буйа мəтa Хайлаз дьгот: «зар' йа жорьн к'əтйə, готи һива ԝе бе бьр'ине». Пəзəкə qəрqаш дьданə пешйа хԝə дьбьрнə бəр дəре мала шех...

Ԝəхта əве йəке жи к'омəк нəдьда зар'е, п'еч'əка

wе qəwин дьшьдандьн, се-чар щара ль бьнзька мəр-к'əбер'а дəрбаз дькьрьн...

Бəле, Тəйаре Р'ьзго готи хwəш бьхəбьтйа. Ə'дəт гəлə кьре нəкьри кьрьбун. Шəр'е пешбəри ə'дəте кəвн к'омəкəкə мəзьн дькарбу бьгиһанда саг'лəмйа мерьв.

Дохтьр ӧса дьфькьри. Əwи дьле хwəда qьрар дькьр к'ане чаwа бькə, бь чь тəһəри бьгһижə мəрə-ма хwə.

Щарна жи дьһатнə бира wи кьре wи, wəхта жь дəрса дьр'əвйа... Əwи qəрф хwə дькьрьн у дьле хwə-да дьгот: «к'е занə, професор wан чаха чь тьштнə фəрз готьнə, əз жь wан бехəбəр мамə».

Тəйар бе кəмди хwə кьт'ебəк вəкьр, хwəнд. Һə-ма wан чаха Т'емуре щинаре wи һатə һӧндӧр'.

— Дохтр,—əwи гот,—к'əрəмкə, əм һəр'нə мал, хwə əмə нə жь хьравщйанə, тӧ р'йа дур һати, ньһа бьр'чи буйи...

Əw т'əвайи дəрк'əтьн. Эмəк бьһӧри мала Т'е-мурда сьфрəк вəкьрьн, wана хар, хəбəрдан, кал у wəхте һəвдӧ пьр'син.

Тəйар р'азибуна хwə да малхӧе, бəрбь нəхwəш-хане мəшйа.

Дəрва иди тəри бу. Ə'wтина к'əлба, бор'ина де-wер, мар'ина пез т'əв һəв бубун, һеwьрзə бу. П'ьлтə ə'wре р'əш даньзьли бу сəр г'ӧнд, ч'йае Əлəгəзе жи иди хане нəдькьр.

Хорт гьһиштə нəхwəшхане. Ле чь дит? Нə-

xwəшхана чь? Тамəки се гозə бу. Гозəкеда жьне нəхwəш бун, йа дьнеда мер, ле гоза сьсйа щие дохтр бу. «Бажар к'ö, əвдəра к'ö», Тəйар фькьри.

Фелдшер һатнə дора wи. Əwи насйа хwə да wан. Паше əw т'əвайи р'абун сəр нəхwəшдa чун. Дохтр нəхwəш йəко-йəко ньһер'ин, бəр дьле һьнəкада һат, дəрмане т'əзə һьнəкар'а ньвиси.

Т'əмамə жь дохтр р'азибун. Һəр нə'лə-нə'ла Щəлиле фелдшер бу.

Wəхта Тəйар т'əми дьданə нəхwəша, Щəлил мина дарке гəболе хwə давитə нава wан, навбьр'ин дьда хəбəрдана wан у чəнд гьли дьготьн. Əw тьме шькбəр бу. Жь һəр дəрманəки т'əзə дьтьр'сйа у wəхте Тəйар нəхwəше пашьн дьнһер'и Щəлил иди хwə зəвт нəкьр у гот:

— Дохтр, тə фьлан дəрман да нəхwəш, кöкöми сəр дьле wи нəкə? Бəлəнгази зуда нəхwəшə, дьле wийи qəлсə, зар'кьнге wи жи һурьн. Һьнəки фəсал...

Тəйар иди бьһистбу, wəки əва си салə, кö Щəлил wи гöндида дьхəбьтə, гöнди т'əмам жи qəдре wи заньн у ль wи баwəр дькьн. Əwи тьштəк Щəлилр'а нəгот.

Нəхwəша т'əмама ль ч'ə'ве һəвдö дьнһер'ин. Дьфькьрин: «хорти щаһьлə, к'и занə, ə'щевəке нəйнə сəре wан». Тə дьгот дохтр фькра wана фə'мкьр.

— Лаwькно,—əwи гот,—əм дохтр, пьзмаме нəхwəшанə, хенщи wе йəке жи, дəрмане, кö əз дьдмə

wə кəму дəра дьдьнə нəхwəша, ḣе тӧ кəсəк жи дəрḣəqа зьрара wана нəгазьнийə.

— Дə к'и занə,—Щəлил хwə авитə орт'е,—тə ḣəw нḣер'и...

— Тьштəк жи набə,—дохтр бəр дьле нəхwəшада ḣат.

Паше wана шəвхwəши данə нəхwəша дəрк'əтьн. Иди дəрəнг бу. Гӧнди сəqьр'и бу. Щарана дьбу кузина к'əлба. Шəвəр'əш бу. Ḣəр щарана чъре мала дьчърусин, пер'а-пер'а мьна дьбун.

Тəйар гьḣиштə мала хwə, чъра вехьст, диса кът'еба хwə ḣьлда хwəнд. Ḣəр нəхwəшəки, кӧ əwи дитьбу, дьнийакə т'əзə ль пешбəри wи вəдькьрьн. Əwи дьхwəст дəрḣəqа ḣəркəсида кəму тьшти заньбə. Дор у бəре wи жи кəс т'ӧнə же бьпьр'сə. Бажер'да ḣеса бу. Професор, досент, дохтред щер'ьбанди, ле вьра... Вьра əw у кът'еб бун. Ḣəр кът'еб дькарьн к'омəке бьдне, шеwре у т'əмйа бьднеда. Лəма жи əwи зор дьда хwəндьне.

Иди ньзаньм əwи чьqаси хwəнд, ḣəw хwə кьсйа дьḣеньжə. Ḣəма къньщава ль сəр ньвине хwə п'алда, wəки лə'зəке р'əкəтбə, диса р'абə бьхунə.

Хорт т'əзə ч'əве хwə данə сəр ḣəв, хьрмаш бу, wəхта р'əqин ль дəре wи ḣат. Тəйар жь щи qолоз бу, бəрбь дери чу, дəри вəкьр. Фелдшере гӧнде щинар бу.

— Тə ве шəве херə Тигран?

— Дохтр, хер жь хере дəрк'əтйə,—əwи гот,—əва

дö р'ожә к'öлфәтәк к'әтйә бәр зар'буне, нькарә р'азе. Әз һатмә ду тә, готи әм һәр'нә гöнде мә.

Wан т'әвайи ләзандә дәрва. Диса шәвәр'әш бу. Баранәкә һур дьр'әшанд. Тигран сйари һатьбу. Тәйар банзда сәр пьшта һәспе, Тигран жи авитә т'әркйа хwә. Öса т'әри бу, р'е жи нәдьһатә хане. Ле һәспә зенбу, әw мәшйа, эмәки шунда ль бәр дәре маләке сәкьни. Әw пәйа бун.

Сьвдәреда щинар т'опи сәр һәвдö бубун, п'ьсә-п'ьса wан бу, хәбәр дьдан. Wәхта wана дохтр дитьн, жь щи р'абун, шабун. Wана сәләма wи вәгьрт.

Тәйар ләзандә һöндöр'е мале. Жьнькәкә навсәр wьра р'уньштьбу. Әw һатьбу wәки навка зар'е ббьр'ә. Әwе дöә'а ль хатуна Фәрха дькьрьн, бәлки һәwара we жьнке бе, әwе жь we бәрга тәнг дәрхә. Wәхта әwе дохтр дит фәсал жь щие хwә р'абу.

Р'асти жи жьньк нькарбу р'аза. Тәйар у Тигран незики ньвине бун. Дьле зар'е һе мина чъвикәкә qәфәседа һәр'ә-бе дьк'öта.

— Шькьр зар'ә саг'ә,— Тәйар гот. Әwи әв хәбәрана öса qәwин готьн, wәки мәрьве сьвдәреда т'әмама бьһист, бу qалмә-qалма wана. Щур'ә-щур'ә дәрман данә жьньке. Чаwа к'әw к'әтә сьбе жьньк р'аза, кöр'әк ани.

Гöндйа Тәйар бьрьнә сьвдәре. Бу шьнгина финщана, хwәр'а-хwәр'а ч'әвр'онкайи дьданә хwәйе мале.

Баве зар'е к'аса хwә һьлда у бь әви тәһәри гот:

— Дохтр, әз һәйрана тәмә, зә'ф р'азимә, наве тә хер.

— Һаве мьн Тәйарә, Тәйаре Р'ьзго.

— Бәле, сәр хатре тә әзе наве кӧр'е хwә дайньм Тәйар, тә әв кӧр'а п'ешк'еш да мьн.

— К'ефа тәйә,— Тәйар бь әшq гот,— мьн борще хwә qәданд.

Гӧнди тәмам ша дьбун. Һәта әw пирка, кӧ һатьбу навка зар'е жи бьбьр'ә гот:

— Wәлә, бьрао, дәст сәр дәсте тәр'а кәрамьн. Тә жь Хатуна Фәрха жи дәрбазтьр кьр.

Щинара бәгәмйа хwә данә ван хәбәра.

Тәйар щие хwәда qӧр'әмиш бубу, шабуна ньзанбу чь бьгота.

Әw р'ожа хәбата wийә ә'wльн бу...

1965

Ә'ЩЕВ

Р'ожхера тә, апе Ә'ли! Чахе тә дьгот ә'щев дькарьн бьqәwьмьн, мә баwәр нәдькьр.

Дә әзе нһа тәр'а бежьм. Баwар бькә тә иди бьһистийә мәрьвәки советие бь доргәр'е фьр'и ә'рше ә'змин, саг' у сьламәти жи вәгәр'йа һатә Москвае. Wәхте мьн әв йәка бәр ч'ә'ве хwә дит, мьн qьраркьр әсә тәр'а бьнвисьм, чьмкӧ хәбәре тәйә wәхтәке һатнә бира мьн. Ньзаньм те бира тә йане на, wәхта тә дьгот: «Әзи һе щаһьл бум әскәре урьс һатә т'опраха мә, зәхира ордие бь фьрг'уна дьк'ьшандьн. Мәт'а мьнә Хане wәхте фьрг'ун дит сәр ч'ә'ве хwә вәр'ун у гот:—Хане мә'руме, тә чь дит, чь нәдит, тә ч'ьрч'ьрка урьса жи дит.

Хане бәре жь әскәра дьтьрсйа, ле паше тьрса wе һеди-һеди фьр'йа. Әскәра шәкьр, спичкә, бьрьнщ дьданә wе. Әw жь wан р'ази дьма. Ахьриеда мола wе ӧса ль сәр әскәра бу, кӧ бей wана бина wе дәрнәдьк'әт.

Сьвәке әм р'абун, ордйа урьс пашда вәк'ьшйа бу, бәрбь т'опраха хwә чубу. Мәр'а эп'ещә зәхирә

һьштьбу. К'агәзәкә ньвиси жи ԝьра һәбу. Ле гӧнд-да кәсәки хԝәнди т'ӧнәбу. Мә дӧ хорт шандьнә бал мәрьвәки хԝәнди, е кӧ р'йа дә'нәки дури гӧнде мә дьма. Qасьд вәгәр'йан у готьн, кӧ к'а-г'әзеда qӧмандаре әскәр хатре хԝә жь мә хԝ әстийә. Хенщи ԝе жи готйә «сьламәти әме диса р'асти һәв-дӧ бен».

Дӧ кәфтйа нькʼьшанд щәрдбашие Р'ома р'әш диса дак'ӧтанә сәр гӧнде мә, әм таланкьрьн. Ӧса бу, кӧ бина кʼьзур жь мале мә нәдьһат. Мә qраркьр жь ԝи ԝәлати бьр'әвьн. Бу һорә-һора к'оча. Запьте Р'оме ль мә кьсйан, әм данә бәр гӧлла.

Вьзина гӧлла бу, дӧр у бәре мә дьһьнгавтьн. Ԝан чаха мьн дина хԝә да мәта Хане, әԝе лькефәк хԝә п'еч'а бу, qьнщьли бу, бекәмди хԝә дьльвйа. Гӧ-не мьн ль ԝе һат, дьле мьн шәԝьти, мьн же пьр'си:

— Мәта Хане, тӧ сәрма дьки?

— На, Ә'ли лао.

— Ле тә чьма лькеф авитйә сәр хԝә?

— Мьн лькеф хԝә ԝәркьрийә, бәлки гӧллә ль щане мьн нак'әвьн. Бәлки айе мә Р'омер'а нәминә, щие мә шькьтанд, әз сәра-пира сәре ван р'йа хьстьм.

— Дә, дьнйайә,—мьн гот,—әм чаԝа бькьн. Дь-бежьн щарана р'әв жи мераникә мәзьнә.

Әм жь ч'әме Әрәз дәрбаз бун. Дәнге гӧлле Р'оме иди сәqьр'и. Әм гьһиштнә һьндава р'йа машине. Һьшкева бу qултина к'упе машине, чәнд вагонар'а т'ә-

вайи дабьһöри. Хане щида сəкьни, ə'щевмайи ль к'упе машине ньһер'и, гот:

— Кəври бьqöльвə, əв чь ə'щевə, чьqаси р'əшə, тöе бежи жь гамеша к'əтйə.

Апе Ə'ли, паше сал һатьн, бьһöрин. Щьмаə'та мə сəрхwəда һат, пешда чу. Əз у Ширьне кöр'е тə жи бунə хwəндк'ар. Те бира мьн, р'ожəке əм һатнə мевани. Пирка Хане пешйа мəда һат, əм һəрдö жи р'амусан, ле ньшкева къpт, щида сəкьни, ль мə ньһер'и.

— Əв чь ə'щевə, лао, wə чьма шəwqə данə сəре хwə, нə əw наһельн һун хwəде бьвиньн? К'олоса бьднə сəре хwə, к'олоса.

Əм к'əнйан. Һерса we дьһа р'абу. Əwe qəлетка Ширьн дит у бь т'əһəрəки гот:

— Ширьн, лао, əв чь капə тə авитйə стöйе хwə, пирка тə qьжьквə, нə тьште öса мала мə наен. Тö чьма фə'лька вəдьки? Əв чь ə'щевə?

Мə ида хəбəр нəда. Əм гьһиштнə мал. Нан анин, мə хар. Паше мьн у Ширьн патефона хwə хьст. Пирка Хане ль сəр кəвре берие р'уньштбу, əwe гöһ дьда сəр сазбəндие. Лə'зəке шунда əw р'абу һат ль дора патефоне гəр'йа, бь ə'щевмайи ле ньһер'и у хəбəрда:

— Эле дае, дəнге ви кöлгəwрийи чьqаси хwəшə?

Ду we йəкер'а пирка Хане иди ə'щевмайи нə-

дьма. Әwe бь лаqьрди нав ль кәму тьшти дькьрьн. Поездерʼа дьгот «Мьраз», автоерʼа—«Соськ», ле тракторерʼа—«Гргамеш».

Апе Әʼли, гәло wәки ньһа пирка Ханейә рʼәкмәти сагʼбуйа we чь бьгота, Wәки мә жерʼа бьгота мерьв дора гопа дьне фьтьл да хwә, сәп у сьламәт вәгәрʼйа һат?

1961

дьма. Әwe бь лаqьрди нав ль кәму тьшти дькьрьн. Поездер'а дьгот «Мьраз», автоер'а—«Соськ», ле трактoрер'а—«Гргамеш».

Апе Ә'ли, гәло wәки ньһа пирка Ханейә р'әкмәти саг'буйа we чь бьгота, Wәки мә жер'а бьгота мерьв дора г'опа дьне фьтьл да хwә, сәп у сьламәт вәгәр'йа һат?

1961